

Kormos István

Eső...

*Jókedvükben az angyalok
Fölborítottak egy kannát
S lila mennyből leskelődtek:
Csurog-e nyakukba eső?...*

*Pillés lábbal ugrándoztak,
Hulló csöppek port verdestek,
Hallgatták a háztetőkre
Füstölgő víz muzsikáját...*

*De Szent Péter rájuk dörrent:
Magszeppent a sok kis kócos,
A tócsákra sóhajjt fújta –
S szivárványt húztak az égre...*

(Forrás, 1944. február. II. évf. 2. ; A vers átdolgozás utáni címe: Eső esik)

Az ébrentartó csipkedésről

*Lickóban még teknőben háltam,
Angyalföldön egy szalmazsákon,
egy lókupecnél istállóban,
később már tisztességes ágyon,
igaz, hogy hárman forgolódtunk
és a bolhák cudarul csíptek,
de pimaszkodó csipkedéssel
ébrentartották lelkeinket...*

(Emberség, 1947. 2-3. [június-július])

Éhenkórász-dúdoló

*Lakodalmat járnak az angyalok
kilenc banda huzza szakadásig
szél-vonóval ezüstholdsugáron
a mennyei násznép örömére
Itt ül Péter elborozgat Pállal
szakállukat térdük alá gyűrték
csillagporban száll a menyasszonytánc
a menyasszony meg a vőfély járja
Érzem a jó sültkappan illatát
kést vágok a pörkölt levegőbe
lecsüccsenek egy felhő sarkára
ott nyelek a potya lakomából
De jó volna most a nadrágzsebben
átmenteni a földre belőle
kár hogy póre lyukas markomban még
észrevennék az angyal-fináncok*

(Magyarok, 1947. 11. Szemléletmódja és stílusa alapján a verset 1945 előttiének gondolom.)

Kegyelem

Feküdtem, hemperegtem

*mocsokban, feketében,
ráment komoly húsz évem,
míg ilyen tiszta lettem.*

*Fölálltam, lezuhantam,
loptam, de ma se bánom,
mosolygó nyomorban
éheztem, azt se bánom.*

*Kamasz, ki szalmazsákon
töpreng a népe sorsán,
Józsefet, Illyést mondván
léptem át pocsolyákon.*

*Éljen, ki leparasztoz,
simuljon mosolyomhoz,
higgyen a kegyelemben,
tisztuljon szerelemben.*

(Valóság, 1948. 2. 84.; Az átdolgozás során a cím nem változott.)

Egy lélek tájairól

*Kölyök a felhő, szendereg,
álmában picit ringadoz,
megérinti az ég meleg
buggyos csecset és mosolyog.*

*Szellőcske bontja, fésűli
a bokrot puha fésűvel,
komoly tavacska tükrözi
a mennyet fodros derűvel.*

*A nyír ezüstös levelét
estében elkapja a nyár,
buksi kedvében fut a rét,
veremben dűnnyög a homály.*

*Egy szalmasárga kis csikó
anyját keresi, áll, nyerít,
a völgyben ember bandukol,
kék por kottázza lépteit.*

(Valóság, 1948. 2. A vers átdolgozás utáni címe: A nyár gyermekei)

Klári

*Nem vetted észre ezt a tócsát,
gyöngye a cipődön ragyog,
madár a szél, kezedre röppen,
s körülcsipogja alakod.*

*Mikor elmész a szobor mellett,
utánad fordul és fűlig
pirul feszengő zavarában, –
Nevetgél és pironkodik.*

*Apádról beszélsz, aki meghalt,
megállsz, eltűnődsz komolyan,
könyvestáskád huzza a vállad,
ha szólnál, vinném boldogan.*

*De apró-cseprő kedvességem
altatja derüs mosolyod,
mint gyereket a meleg dunyha,
mint tavacska a kavicsot.*

Szabadság

*Pendely lobog, a nap száll
a menny kék hajlatán,
a felhő zsiros tejcsöpp
emlője bimbaján.
Egy részeg kakas harsog,
boldogan kukorit,
nagyot mozdul a környék,
de megbánja s lapít.
Kutágason nyikorgat
a lelkiismeret,
himbál a dongavödrön,
s vályuban pisszeg.
Szél lökdösi az ólat,
de hát beszélhet itt,
ringatja az istálló
lovait, barmait.
Fülel a lucskos fűben
a demagóg, a tök,
egyhelyben áll a színben
a szekér, nem zörög.
Az ösvény menne innét,
már nézi végeit,
mikor a cselédházban
csukott ajtó nyilik,
s a küszöbön nevetgél
egy szép fejszeleány,
sajtárral a kezében,
csillaggal homlokán.*

(Magyarok, 1948. 3. A vers átdolgozás utáni címe: Rézkarc, 1945)

Komolyabban

*Komolyabban egyszerűbben
örülsz már Mosolyogsz
Mint cseléd huzatos csűrben
remeg a mosolyod
Kölyök kit lopáson értek
s kinjában mosolyog
apja tenyerétől félve
s arcán szégyen lobog
Szólsz de mintha távolodnál
leejted szavaid
nem tudod hogy milyen ötlet
formál és alakít
ilyen komoly mosolygóvá
Talán a szerelem
az vacog sir nyugtalanul
lány nélkül sziveden*

(Diárium, 1948. 4. [október])

Mint lány az ingét

*Mint lány az ingét, olyan könnyedén
vetettem le a szolgásgót. „Szép
fiam” – hallottam egyre – s „gyermekem!”
– a szabadság szólított nevemen.
Hogy megindultam, elibém szaladt,*

*megropogtatta csontjaimat,
karjára emelt, ahogy emeli
fáradt fiát az anya karjai
közé. „Vetkőzz már, vedd le gyorsan a
szitkot, a szennyet.” Milyen éjszaka,
milyen fájdalom, milyen remegés
szakadt le rólam. – Milyen messzeség
húzott előre apró falukon,
úton, fényben, épülő hidakon?
Milyen hatalom? Nem tudtam soká,
úgy megviselt a kemény szolgaság.
De nyújtóztam, nagyot lélekzeni, –
s mi rámizzadt, hűs szél szellőzteti.*

(Csillag, 1949. február)

Vörösmarty Gimnázium

*Iskolánk, te. Vörösmarty nevét
viseled, s – „a haza s emberiség”
eszményével telített falaid
között tanítod hazád fiait.
A kölyköket, akik még a szünet
alatt kifutják tág tüdejüket,
a pattanásos arcú komolyabb,
politizáló erős fiúkat,
a Tacitust fordító öregebb
fiúkat, kiket kormos műhelyek
vén padjaid közé bocsájtanak,
s tanáraid, akik tanítanak,
Pálmai magyart, Csatlós franciát,
Lőrincz fizikát, geometriát,
Kempelent, Márkit, s a többieket,
akik nevelnek lelket, lelkeket,
embert, hazát, a haza fiait.
Iskola, benned a költő tanít.*

(Magyarok, 1949. 4.)

Hetvenöt év

*Ha lány volna, nem mondanánk,
hogy bakfis-korú lányka,
mivel hetvenöt év alatt
csikófogát elhányta.
Rásütnénk, hogy a hölgyike
egy kicsit öregecske,
hát ne verjen szárnyaival,
mint magasban a fecske.
Ha fiú volna, fürtjeit
már tél dere csupálná,
hetvenöt év komisz idő,
keze-lába is bálná.
Sajogna minden porcika,
rekedt volna az ének,
mindent szétrágtak volna már
könyörtelen az évek.*

*De nem lány ez, és nem fiú,
hát soha nem romolhat!
Dicséretére ragadunk
gyarló kezünkbe tollat:
a FÉSZEK ez – hetvenöt év
nem vénített e házon,
további száz se árt neki,*

jegyezd meg jól, barátom.
Hol vannak a hajdaniak,
kik zsebük kotorászva
adták a koronákat
erre az öreg házra?
Mind halhatatlant játszanak,
fellegeken csücsülvén,
magyar művész volt valahány,
nem skót, eszkimó, zürjén.

Festők – vígan söröztek itt,
Építészek – csevegtek,
Szobrászok – fővitatkozók,
Zenészek – mindig ettek,
Énekesek – kártyát verők,
Komédiások – szintén!
S belopakodtak az írók
a hátsó ajtón, mint én.

Volt itt sok nagy találkozás,
jött ide sok híresség,
távoliak s közeliek,
hogy egymás szavát lessék.
Fézkére szállt itt gondtalan
sok művész a világból,
emlékük e négy fal között
fényesen itt világol.

És itt vagyunk mi, maiak,
s mi is majd múlttá vedlünk,
míg itt vagyunk, nem rontja el
semmi isten a kedvünk.
E négy fal közt nem bántanak
senkít nyavalyás félszek –
S meglátjuk milyen lesz a száz-
hetvenöt éves FÉSZEK.

(FÉSZEK emlékkönyv, 1976. /minikönyv/)

Luca széke

Zöld fűben kicsi lány ül,
mert nincs még neki széke,
fejcskét odakoccant
gömbölyű könyökére.
Kisfecske fut az égre,
röpteti puha szárnya,
sírása lekeringel
hüppögve, le Lucára.

Kék labda ide pattog,
zöld labda oda huppan,
egy szarka ide cserreg,
három gyík oda surran.
Napocska a magosban
virágzik pirosodva,
elnyelte teliholdunk
vén tölgyfa moha-odva.

Lábaska, kicsi korsó,
kés, villa, babaasztal,
oroszlán, falovacska –
játssz ezzel vagy amazzal.
Van még egy igazándi
babája: pici szöszke,
de ő egy veresorrú
bohócra csuda büszke!

Ó, az a veresorrú,

kóclábú gügye Jancsi!
Nem járta soha fésű,
és két gombszeme kancsi.
Táncát ha nekikezdi,
nincs vége nevetésnek,
hát még ha dalolászat,
az még csak fura ének!

Készül már Luca széke,
holnap tán belecsüccsen,
egész nap ringatózna
lomb árnyán, kerti hűsben!
Most játszik a babával,
„csicsíjja-csicsi” – mondja,
és tüsszent, pici hámat,
piroslik pisze orra.

Játszódik heverészve,
Lucának nagy a kedve,
hát még ha odapillant
éheztén az üvegre:
tej, sóska, darakása,
banán és tea – mind kell!
Nyel, nyel, nyel, teli szájjal,
és főként teli szívvel.

Lép, lép, lép Luca lassan,
fal mellett kilopózik,
megszökne, de hiába,
nem lát még, csak az orrig.
Fordul hát a szobába,
játékok seregébe –
fáradtan a nagy úttól
letotytan fenekére.

Hoppsz! Kádat teli vízzel!
Merjétek teli gyorsan!
Megtüdök Luca benne,
két lábbal beletoccsan:
vízgyöngyöt ver a karja,
úszkál, mint a rucácska,
ugrik egy lila szappan
fröcskölve, be utána!

Mesélni ki szeretne?
Hallgatná Luca békén.
Nevetne a hüvelykujj –
nagyságú csöpp legénykén.
Piroska meg a farkas,
Vackor vagy Micimackó –
mindegy, csak mese legyen,
ágyát is telihangzó.

Jószagú puha fából
elkészült Luca széke,
karfáját simogatja:
piros-e? zöld-e? kék-e?
Ültetik kicsi székbe,
onnan néz a világba,
elalszik mosolyogva
fecskékkel teli álma.

(Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1974 /Ieporelló/)

Ismeretlen prózai írások, vallomások

Önéletrajz

1923-ban születtem Mosonszentmiklóson, földnélküli parasztcsaládból. Kora gyerekkoromban Budapestre költöztünk, itt hagytam félbe iskolai tanulmányaimat; tizenöt éves koromban már munkát vállaltam. Sok mindennel próbálkoztam, de semmire nem vittem. Húszéves voltam, mikor első versemet írtam; Zilahy Lajos „Híd”-ja fogadta el közlésre. Első könyvem (verses mesék) 1946-ban jelent meg; ebben a műfajban *hét könyvet* írtam: *Az égigérő fa*, *A tréfás mackók*, *Mese Vackorról*, *A repülő kastély*, *A két bors-ökröcske*, *A muzsikás kismalac*, *Vackor világot lát* címmel. Meséimért 1955-ben József Attila-díjat kaptam. Egyetlen verseskötetem: „Düldögélünk” (1947), ezt sajnos ez ideig nem követte második. Kötetem óta sok versem jelent meg elszórtan, de az utóbbi években nem publikáltam. Sokat fordítottam, pl. Chaucer *Canterbury mesék* című művének nagy részét; Puskin *Szaltán cár*, Zsukovszkij *A szürke farkas*, Nyekraszov *Vörösorrú fagy* című poémáit; több ófrancia fabliau-t; Moliere-darabot; Burns, Blake, Masefield, Max Jacob, Pierre Seghers, Rousselot, Si King, Tu Fu, Majkov, Tvardovszkij és mások verseit; most van sajtó alatt az Európánál feleségemmel, Rab Zsuzsával közösen összeállított és fordított orosz népköltési antológiánk. Közel tizenkét éve a Móra Ferenc Könyvkiadó lektora vagyok. Sok verseskötetet válogattam és szerkesztettem. A Magyar Írók Szövetségének 1947-től 1957-ig, megszűnéséig tagja voltam. Az Irodalmi Alapnak és a Muosznak tagja vagyok.

Bp. 1962. IV. 28.

Kormos István
Bp. II. Lóczy Lajos utca 5 sz.

Utószó A lóköttő tündérek. Magyar népmesék című kötethez

Hol volt, hol nem volt... Ezekkel a szavakkal kezdték évszázadokon át az esti tűz köré ülő régi pásztorok, a messze idegenbe, katonai szolgálatra elhurcolt, haza-hazagondoló egyszerű parasztemberek a mesét; ezekkel a szavakkal kezdik ma is, fonókban és kukoricafosztáskor, hosszú téli estéken a mai öregek, a magyar népköltészet névtelen költői és mesemondói. Mert az írástudatlan, robotoló népnek a mese volt a *irodalma*, abba felejtkezett belé az állandó hétköznapiakat adó életből; a mese volt az a menedéke, ahol *álmodhatott*, boldogságról, szabadságról, jövőről. Amit az élettől nem kapott meg, megteremtette a képzeletében. S a mesehősök a mesélő képzeletében minden akadályt legyőztek. Természetes, hogy e mesék visszatérő hősei furfangos juhászlegények, vagy kiskondások, akikbe a messi magasan trónoló királykisasszonyok első látásra belészeretnek; rettenhetetlen obsitosok, akik egymaguk állnak szembe egész ármádiákkal, de a legkisebb királyfi is a népet személyesíti meg, mert őt is éppúgy elnyomják bátyjai, mint a népet a fölötté rétegekben basáskodó urak. Az is természetes, hogy a mesehősök, céljaik elérésére, bármilyen természetfölötti erőt szolgálatukba tudnak hajtani: repülni tudnak, ha kell, égisz fára másznak, lemennek a föld alá, egy éjszaka felszántják a király földjét, bevetik gabonával, s még azon az éjjel learatják a termést, s reggelre kalácsot sütnek belőle a királynak. Ebben a csodálatos világban, a képzelet-támasztotta erők hatására semmi sem lehetetlen. Itt a griffek, a fák és a kövek beszélni kezdenek, hogy a mesehős célhoz érhesen.

Igy van ez mindenütt: a világ minden táján mesélnek az egyszerű emberek. A magyar népmesekincs sok évszázados terméséből táplálkozott a magyar irodalom; elég, ha csak Petőfi híres *János vitézé*re, Arany János *Toldijára* vagy Jókai Mór mesélő kedvére gondolunk. Száz évvel ezelőtt kezdték összegyűjteni ezt a nép ajkán élő hatalmas irodalmat lelkes tudósok, megmenteni az *írott* irodalomnak ezt az *élőszóban* lévő kincset, a nép költészetét. Ma már egy könyvtárra való gyűlt össze a magyar nép mesélő kedvéből.

Ebben a kötetben, amit kezében tart az olvasó, a legnépszerűbb irodalmi feldolgozások szövegeiből válogattunk kis gyűjteményt. Benedek Elek neve a legismertebb a magyar meseirodalomban; ő népszerűsítette a század elején a mesét; Arany László, Arany János fia is az első népmesegyűjtők közé tartozik. Ilyés Gyula „Hetvenhét magyar népmese” és Kolozsvári Grandpierre Emil „A csodafurulya” című munkája a legnépszerűbb mai mesekönyvek közé tartozik.

(A Szabad Föld Kiskönyvtára Hírlapkiadó Vállalat, 1957)

Kormos István verseiből. Bevezeti a szerző

Egy költő indulása talán nem akkor kezdődik, amikor szó szerint a pályáját kezdi, azaz az első versét megírja. Korábbi élete első gondolataitól kezdve talán felkészülés a költészetre. Az én indulásom talán nagyanyám meséivel kezdődött, és húsz évvel később, amikor az első versem megírtam, ezek az első irodalmi élmények lehettek tulajdonképpen az indítóim. Húszéves voltam, amikor írni kezdtem. Első verseimet Ilyés Gyulához vittem el, az akkor újrainduló *Válaszhoz*.

Az ember sokszor eltávolodik az első elképzeléseitől, amit költészetről elképzelt, de valami mindig visszarántja ahhoz az alaphoz, ahonnan elindult először. Egész fiatalon, amikor még nem is írtam verset, és nem is gondoltam, hogy valaha verset fogok írni, József Attila olyan elementáris hatással volt rám, az életemre, azt hittem, hogy egyenesen nekem szóló verseket olvasok, és harminc évvel most az első József Attila-versek után is számomra a költészetet még ma is a „csillagra akasztott homály” vagy az a verse József Attilának, amit mindig idéznek, a *Reménytelenül* jelentik.

Hogy miért ír az ember? Mindenki valami másért. Ars poetikámnak azt tekintem, hogy ne költészetből vegyem a példát: nem szeretem, ha a kútba döglött macskát dobják. Tehát szeretném az életet tisztának látni, akármilyen nehéz nekem is, és másoknak is. Nem menekülés számomra a költészet, csak szeretném benne kifejezni, amit számomra a legfontosabbnak tartok, és ha valamit írok, csak egy emberben felfogható, akkor már nem céltalanul rontottam el a papirost. Vannak költők, akik sokaknak tudnak fontosat mondani: Petőfi vagy József Attila, de egészen más fajtájú költőknek is ugyanolyan létjogosultságuk van a költészetben belül.

– Tudom, furcsa kérdés, de megkérdezem: Mi a költészet haszna?

– Azt tudom, hogy egy vízcsapnak mi a haszna. Ha kinyitom, víz folyik a csapból, ha klóros is a víz, az ember oltja a szomjúságát. De a költészet haszna nem ilyen kimutatható hatású. Talán később, esetleg tíz év múlva hat egy vers az olvasójában. Talán soha. Elfelejthetik. Közvetlen haszna nincs. Talán a jellemnek meg kell már ahhoz lenni, hogy felfogja az ember a költészetet, egy költői szándékot, hogy azonosuljon azzal, aki írta a verset. Weöres Sándornak nagyon szellemes megállapítása, hogy a vers is olvas engem, nem csak én a verset. Kimutathatatlan ez a haszon, de van.

(A Magyar Rádió felvétele, a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárában)

(Vallomás két versről: *Katlan, Egy kihantolt sírja*)

Katlan című versemet 1947-ben, egészen fiatalon írtam. Nyár volt. Valakire vártam a kunmadarasi határban és unalmamban Villon *Apró képek balladája* című versére gondoltam. Elhatároztam, hogy írok egy verset arról, amit körülöttem látok. Ha összefüggés van az egyes képek, az egyes sorok között, csak annyi az összefüggés, hogy egymás mellé került minden, ami körülöttem volt.

Ennek a versnek nem a születésem és nem anyám halála a témája, hanem anyám második halála. Nem ismertem, mert meghalt, amikor születtem. Soha nem jártam a sírjánál. Mikorra harmincéves voltam, kaptam egy újságot Győrből, hogy a győri régi temetőt kihantolják, és az újságban név szerint felsorolják, kiknek a hozzátartozóját kérik, hogy az újabb harminc évre megváltsák a sírhelyet. Későn jelentkeztem, már tömegsírokban voltak anyám csontjai, csak ezt a verset tudtam engesztelésül írni.

(1970. november 17. A Magyar Rádió felvétele, a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárában.)

Csanádi Imre: *Ördögök szekerén*

Az 1945 után indult úgynevezett „negyedik nemzedék” költői (a nemzedéki meghatározás a fiatalok hajdani teoretikusától, Lengyel Balázstól ered) két párhuzamos vonalon: az *urbánuson* és a *népin* futották be pályájukat: az elsők Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes, a másikon Juhász Ferenc és Nagy László neve fémjelzi a két irányzat legjobbait. Ez a négy költő, különösen Pilinszky és Juhász – más-más legendával hódított teret magának (útkereséseiben Juhászt sokan – optikai csalódással ugyan – még Weöres elé is helyezték); Nemes Nagy Ágnes és Nagy László érthetetlenül, náluk nehezebben törnek át (bár az utolsó egy-két évben Nagy László inkább) a céhbéli elismerés korlátain.

De az olyan tehetség, mint Csanádi Imre! Tíz évvel ezelőtt egyszer már fölfedezték, aztán magára vállalt hallgatásában szinte elfelejtették – most, gyűjteményes kötetének megjelenése után másodszor is fölfedezte a kritika (Fodor András, B. Nagy László, Beney Zsuzsa, Rónay György kritikáira gondolunk elsősorban), s az újabb olvasóközönség is. Pedig nagy versei, a *Berdicsevi nyírfák*, a *Bomemisza Péter*, a *Húzd rá, cigány! az Erdei vadak, égi madarak*, a *Hajnali káprázat*, a *Kitérő* vagy a *Szüret multán* már tíz évvel ez előtti kötetében is jelen voltak – s mint látható, azóta nemhogy rontott volna rajtuk az idő, sőt: sűrűbbnek és állandóbbnak mutatják eredendő értéküket. Valamiféle legenda hiányzott mellőlük, a *verseken kívüli legenda*: botrány (politikai vagy magánéleti); talán a költő vagy tisztelői által megindított „szentéavatási” mozgalom, olyan szoborfaragási művelet, ami nélkül nem akarnak nálunk költőt költőnek elfogadni, s ami pedig Csanáditól igen messze áll. Berzsenyi Niklán temetődött el, dolgozva falainak, fáinak, és a messzi utókornak – Csanádi köré Pest nehezült Niklának. Nem hisszük, hogy tévedünk: egy Berzsenyi-szabású költészet érett Budapest-Niklán, amit nem ront tíz évenként elfeledés és újra-felfedezés. Túl van a negyvenen Csanádi, de neki is, mindnyájunknak is igazolás és tanulság, hogy az írott szó *megmarad*: négy kopár fal közül is kivilágít a jövőbe.

(1964 őszén Párizsban keletkezett ez a méltatás a Magyar Műhely részére, de nem jelent meg. Egy korrektúrapéldányt küldött el Kormos István Rab Zsuzsának az 1965. április 3-i levelével.)

Bemutatjuk Kiss Annát

Mák-királynő lépdél az úton, miután fölkel a földről, egyenkint ellépett mezei népe mellett: hallgatagon nézett a tulipánok fejébe, napraforgók aranya, rozsé kíséri, boglyák üzennek vele messzi tanyáknak, ahol sós kenyérrel álmodnak a csikók; másféle arany: ökörmály, kútgém forog utána, hangtalan kereplő, de fölilleszti a szomjas fecskét; lépdél a feketefejú, utána népe.

Mák-királynő, vagy költő?

Mindkettőre benne a lehetőség: Kiss Annától függ, melyik akar lenni. Az úton mindenesetre elindult, tehát elhatározta magát.

„Egyik ember házat épít abból, hogy nem gondolkodik, a másik ül a parton, és nézi ezeket a házakat” – írja *Sarkantyúcsillag* című versében Kiss Anna, aki a házak köré levendulás földeket varázsol, nagy tábla mákot, vagy esetleg csak egyetlen szál liliomot, s tájain nyájak vonulnak, lovak, emberek, a valaha látottak, s az általa teremtetek. Hiszen a fabábut is életre támasztja, ha az a vágya! Ember és táj mindig együtt van versében, elválaszthatatlanok egymástól, egy a lélegzetük: tájé, emberé, költőé; semmi és senki nem pusztá tárgya ennek a költészetnek, mert ember és táj *együtt* olyan fontos Kiss Annának, mint a levegő. A fiatalok közt külön út az övé: hagyomány és modernség, mai bűbájosság és a tegnap igazságvágya egymás mellé fér soraiban, együttesen kelnek formába, együttesen mozdulnak életre ebben a kemény-lágy ötvözetben, verseskötete, a *Fabábu* minden darabjában. Bizonyos, hogy e megteremtette úton Kiss Anna egyre fölfelé halad.

(*Könyvvilág*, 1971. 6.)

„Könnyű szívvel”

Kormos István kiadatlan levelei

Levél Csorba Győzőhöz

Kedves Barátom!

Elküldök néhány újabb verset. Megköszönöm, ha őszinte véleményt mond róluk és rólam. Itt, a pesti szerkesztőségekben olyan kritikus urficskák képviselik az állítólagos irodalmat, akik egyáltalán semmit, vagy csak igen keveset értenek az irodalomhoz. És ítélnek elevenek-holtak fölött – egy-két kivétellel.

A fiatal költő elámul ennyi kontárság láttán és elhagyja magát, ha a részvétlenséget érzi. Én huszéves vagyok, mint már egyszer irtam. Az a célom, hogy az ellangyosodó népi költészetet, ha lesz hozzá kevéske erőm, megrázzam egy kicsit. Nem mérem magosra magam, tán nagyot tévedek. Társadalmi helyezésem súlyosan magasztos. Nyolc elemimmal családnk felső-iskolázottsági fokát értem el, kár, hogy mondom, nem előnyömre, csak kommentárnak említem. Nem kérek hát hamis biztató szót, csak pőre igazságot.

Őn még a télen elfogadott három versem. Egyet se láttam, lehet, hogy elkallódtak. Ezért küldök az új termésből, tán akad köztük egy-két közölhető. Pestszenterzsébeti lakásunk megsemmisült, őszinte válaszáat a használhatatlan kéziratokkal a lenti címre várom.

Panaszkodásomért ne haragudjék,
igaz szeretettel köszöntöm: (Kormos István)

bp. 1944. IX. 15.

IX. Sobieski János u. 40. III. 8.

(Petőfi irodalmi Múzeum Kézirattára, Csorba Győző hagyatéka)

Két levél Rab Zsuzsához

Paris, le 1 janv. 1965

Kedves Zsuzsa,

este akartam telefonálni éjfélkor, de a posta szerint 2-3 órát kellett volna várni, s nem tudtam, otthon van-e, vagy alszik-e már akkor. Remélem, megkapta legalább a levelemet karácsony előtt.

Így most utólag kívánok boldog új évet, jó munkákat és jó nyugalmat.

Mi lett a kötete címe? Sófényű csillagok? Ez jó talán.

Mit csinál most? A második kötetet? Cvetajeva nem jelent még meg? (Az irodalmi újságban írt valaki egy cikket, a Nagyvilágról, s benne Voznyeszenszkijről. Elküldöm itt.)

Jó az új hotelem. Petróleumkályhával fűtök, jó hangulata van, világít is az ablakán át, nézem este sokáig a sötétben.

Pierre Emmanuelnél szilvesztereztem, éjjel az utcán fantasztikus káosz, a járdán is életveszély, úgy vágattak a kocsik. De hazaértem valahogyan. (Tavaly nem voltam Parisban ilyenkor, nem láttam ezt a féktelen jókedvet; egészen más a Saint Michel, mint a Körút.)

Tarbay Edétől (Televízió) kaptam újevi jókívánságokat és fotókat a Vackorról. Azt írja, hogy a Magyar Nemzetben volt róla kritika, nem látta? Nem érkezik még rá a pénz? Ha igen mennyi? Magának is, Bandinak is tartozom, talán tudok rendezni belőle. Megjelent az Új Szerelmes Kalendárium? Mi híreket tud?

Mészöly Miklós írja, hogy jó és rossz híreket kap rólam. Nincs valóban sok jó, de rossz se; ugyan milyen csatornán érkezik hír rólam?

Nagyon szép a Távolodó arc. De: nem kellene elhagyni az utolsó sort? Írja meg ezt sürgősen. És: kellene az Iszalag: hoznám: Iszalag, Varjak, Távolodó arc. Három verset az antológiában. Vagy van új? Én még nem irtam verset, sokat olvasok a Seuil-nek és a Gallimarde-nak. Simon mért nem hozza az ígéretet? A Távolodó arc megjelent?

Mi van magával? Hogy mennek a dolgai: Nem beteg? A fűtést hogyan intézi? Van pénze? Ha kaptam a TV-től, először vegye vissza a magáét.

Sok szeretettel

Pista

P.S. Paliától megkapta a lemezt?

Folytatom még, úgyis ez az első levél ebben az évben.

Alig van hírem otthonról, közelről szinte semmi. Bandinak az utolsó kedves levelére 2 hónapig nem válaszoltam, aztán ő se írt, pedig pontos képet tőle lehet kapni, fontos és nem fotos dolgokról egyaránt. Itt elég elszigetelten élek most, 2 hete szünetel az Alliance is (decemberben igen jól sikerült a vizsgám), itthon vagy egy közeli cafében dolgozom, ahol főleg négerek a törzsvendégek, többel jól összebarátkoztam. A kabátom miatt canadiennek néznek. Karácsony este volt hó, de tegnap csak eső, mert igen megenyhült az idő.

Annával beszéltem az előbb, Pali csak tegnap ment haza; akkor még nem kapta meg a lemezt. Írta Anna, hogy igen szép kesztyűt kapott magától. Zsuzsa, nagyon köszönöm. Tudja, Anna változatlanul rajong Magáért. (Azt írta legutóbb: „Te kiismerhetetlen talány vagy, még én se ismerlek. Nagy utat tettél meg Lébénytől Párizsig /az Irodalmi Lexikonból/, én meg már 14 éves vagyok, és csak Pesten voltam még.”)

Általában minden reggel rosszkedvűen és nyugtalanul ébredek, azt hiszem az első sikerült versig így lesz, remélem nem sokáig.

József Attilát olvasok újra, sokat. Max Jacob 4 versét lefordítottam, szórakozásomra.

Terrasz-ügy? Tudja, hogy én adtam Bogschnak 100 forintot, kár, hogy Maga is. Nem nyilatkozott a nő? Ha nem, az jó jel, mert az ajánlott levélben, amit eljövetelem előtt adtunk fel, elhárítottam rólunk a felelősséget. Kovácsék nem pimaszkodnak?

Tudok szerezni egy Amerikában kiadott Mandelstam kötetet (oroszul), kell?

Hogy áll a Jeszenyin-kötet?

Mikor jelenik meg a Magáé? Nincs róla egy fölösleges tartalomjegyzéke? Visszaküldöm.

Mi van Sztójánnal?

Cipiékkel? Kibékült Györgyivel?

Keserű Ilona öccse levált rólam (én választottam le szegényt, túlságosan rám bízta magát, nem volt már hozzá idegem.)

A falon, az asztalom előtt a J. A. vers, az asztalon mindig nyitva az írógép, csak verset nem tettem még bele. Most egy cafében írok, a pincér vendége vagyok. Bonne annéet kívánt. Ez Pesten elképzelhetetlen, most még vissza se hívhatom, Zsuzsa, minden jót, vigyázzon magára.

Kedves Zsuzsa,

Paris, 1965 ápr. 3.

Három napig Reimsben voltam, többek közt Bandi levele várt. Olyanok az ő levelei mindig, mint az élesen előhívott fényképek, azaz pontosak, készakarva ugyan, azt is mutatják amit nem szívesen lát az ember. De tőle az is jólesik. Nem fekete-fehéret lát csak, és baráti őszintesége, sőt közös sorsvállalása átsugárzik minden szaván. 13 évvel ezelőtt, mikor a Báthory utcából elköltöztem, úgy tudom, többé ő se ment oda, persze Magához sokkal több köti őt. Hogy a Maga élete jóra fordult most, ez Bandi kívánságának is diadala, ha nincs is része benne. De a véletlen jó irányba is terel. Persze továbbra is aggaszt engem a *harmadik* primitív indulata, túlságosan érti, hogyan kell Imrét összetörni: a fiaival, akiktől régebben is a legaljasabb eszközökkel fosztotta meg. És: tudja távollétében is percenkint megalázní. Nagyok a gyerekek, és érzékenyen szeretik az apjukat, de könnyű a hatáseltű anyai könnyekkel ellene hangolni. Mert ebben fáradhatatlan lesz. Maga is vigyázzon, kérem, mert ha megtudja, mami fog, mivel valószínűleg érzi, hogy utolsó útja volt ez tőle Imrének.

Nekem nagy megnyugvás, hogy így van. Remélem nem tart izléstelennek, mintha végrendelkezni akarnék ebben a fordulatban. Remélem azt is, nem jószágoskodó gesztusoknak hiszi ezt az örömet. Imre mindenképpen a legkülönb ember, ha végiggondolok mindenkit, akit valaha ismertem. A tehetsége külön van ebben a véleményben, de régen tudja ezt is, hogyan beszélünk róla, ha szóba jött. (Mellékelten kültöm a M.M.-nek ősszel írt pár soromat – nem jelent meg, de csak hülyeség miatt.) És úgy látszott, ő is föladta már, hogy élhet valaha még embermódra. Az istenért, ne higgye, hogy előretolakszom igenelni; egészen más ez, amit érzek. Nehéz kifejeznem magam most.

Egyébként Reimsben majdnem tragikus fordulatot vett a kirándulásom. A.A. grenoblei fiatal költőnővel voltam. A város előtt oldalról belénk szaladt egy részeg amerikai kocsija, Andrée a lábát törte, én is összezúztam jól a pofámat. A kocsinak vége. De a legnagyobb baj megmagyarázhatatlan: mindenki tudta nélkül voltunk el Párizsból, férje se tudta. Azt hitte, Párizsban intézi dolgait. Teljesen ártatlanok vagyunk, de minden ellenünk szól. Orvos a férj, és ismer, és tudom, hogy féltékeny rám. Indulásunk előtt felhívta, hogy még maradni kell – a reimsi kórházból kapta az új telefont. A. igen szép. Ez mások szemében is pletykalehetőség (Gara – sajnos – tud a karambolról), fordított is tőlem, s ha nem is olyan belterjes pletykafészek Párizs, mint Pest, nehezen menthető a látszat. Mert csak látszat az egész szituáció – a hirtelen jó időt akartuk kihasználni, az utcán szedett fel, véletlenül, egy szál ingben ültem be. A homlokom lenyúzva, de belül semmi baj, bár sok vért is nyeltem, az orromból kifelé és befelé dőlt a vér. Ma érkezik Cécile húga, Éva, hazudnom kell, de mit? De főleg Andrée helyzete rettenetes, túl a lábtörésen. Csupa vér volt az arca, de tőlem, mert a hülye mentőorvos (a férj barátja egyébként) szerint – akik egy perc alatt ott voltak – engem csókolgatott. Mivel az eszméletem vesztettem. Ezt elpofázta a férjnek.

De ne ijedjen meg, nem a túlvilágról írok. Egy hajszálon múlt. Az amerikai láb és kartöréssel, agrázkódással menekült, a mellette ülő nőnek semmi baja nem lett. Az amerikai fizet, ez a helyszínen eldőlt. Azt mondta a reimsi rendőrfő, hogy nekem is sokat fizet érte, de enné a fene a pénzt!

Ne szóljon a karambolról senkinek, én talán Bandinak megírom, de nem akarom, hogy Annuska fülébe jusson. A tárgyalás róla valamikor Reimsben lesz, Cécilének majd meg kell mondanom, mert nyáron lesz.

Rónay Gyurival találkozott-e? Jók-e a könyvek? A lemezt Annától megkaptam? Szép zene, én nagyon szeretem. Ha nem látta filmet, és még játsszák, nézze meg feltétlenül.

Antológia-ügyben sokat vitatkoztam és még vitatkozom a Műhelyesekkel. Képzelve: Berdát nem tartják költőnek. Rákost alig. N.N.Á. szerepeltetését eltűzöttnek tartják. Pedig szerintem Pilinszky formátumú költő, különösen kötete óta, két vers van csak tőle a kötetből. A többi újabb. Jékelyt itt akarom én rehabilitálni sok mellőzésért. Papp Tibor szerint a Kalotaszegi elégia giccs, a Szépjuhászné elégia is. De leszárom őket. Imrétől nem akarják a Húzd rá cigányt! – Megírom most, miket vettem be tőle, még kellene 2-3 vers, ha van új, ha nincs, ő írja meg, vagy elég, ha Maga megtudja tőle, mit akar még. Kérdezhetném tőle, de ha eddig nem jelentkeztem nála, most nem akarok, mert azt gondolhatná, hogy arról akarom tudósítani, hogy *élek*, s nem akarom, hogy görcsbe ránduljon. Tehát jelenleg bent van:

Kitérő

Hajnali káprázat (ezt és az elsőt is igen szeretem)

Bomemisza Péter

Őszi madár

Erdei vadak, égi madarak

Szüret múltán

Tehát: 2-3 vers és az együttes lista tőle kívánt sorrendje. Jó volna új. Úgy tudom, a hivatalosak nem emelnek vétót a kötet ellen. 500 oldalra rúgott közben. Ha rövidebb versekkel is, úgy akarom szerepeltetni, legalább címek szerint Imrét, mint Juhászt és Nagy Lacit. Ők a hosszú versek miatt úgyis többek lesznek. Lacitól a Gyöngyszoknya, a Vasárnap gyönyöre és a Forró szél imádata lesz a hosszúak közül. Ha lesz végleges címlista, elküldöm Magának.

A Távolodó arc és a Kívüled élek mellé jöhetne még egy új, lehetőleg 20 sornál nem több. Küldjön. Van egy-két hónap idő rá. A

Kutya is szép, inkább újat szeretnék, nem velem küszködőt. Jöjjön ez?

Rosszul esik egy-egy régi barát véleménye rólam. Talán tudja mire gondolok. Aki a maga barátságát azzal bizonyítja, hogy közben engem mocskol, gyöngö ember. Mindenesetre semmit nem vétettem ellene, hogy távollétemben rugdossa az emlékeimet. Ezek után a hozzá való barátságom is múlt időbe helyeződik. Az ő mocskával én soha senkit nem traktáltam, még Magát sem. Elfogadtam olyannak, amilyen. Sajnálom, hogy Maga meghallgatta ezeket a nemtudommiyan vádakat, köpéseket, rugdosást.

Bandi levelén kívül több mint egy hónapja semmi hír otthonról. A kiadó sem válaszolt néhány hivatalos „gyöngyszem” kérdésemre. László se. Senki se.

Szombat este, 2 óra után, éjfél után. Most folytatom. Jött Éva, elmondtam neki a Reims-i ügyet, úgyis látta a nyúzott képemen. Lejött a (olvashatatlan szó) jócskán. Igen kedves, és abszolút a bizalma bennem. Tudom, hogy Garától elkezdi körözni az ügy, bár Éva nem találkozik vele, de vannak közös francia barátok. Szerinte Cécilének most nem kell megmondani (holnap, vasárnap telefonál nekünk Virginiából), csak ijesztgetném (rettenetes, másodsor akárom pszilonnal írni ezt a szót). Éva ma hozta egyébként Anna meghívólevelét. Amit régóta ígérgettem szegény kislánynak. Ó, ha jöhetne!

A Szajna parton voltunk órákig, csodálatos tavasz van. Itthon most olyan csönd, mint falun. Pedig 50 lépés a Bld. St. Michel, a Bld. St. Germain, és a Szajna-part. Autók zaja se jön a szobába. Csak kutyaugatás nincs, amitől szinte idilli lenne a csönd.

Otthon már szép lehet a kert. Talán már van aranyeső, a fekete vázában is, a kert végében is.

Tarbayval nem találkozott? Onnan már több mint 4000 forint jár, ha végigjátszották a Vackort. Bandinak fontos lenne megadnom a régi tartozást.

Nem kérdem, mert tudom, hogy jól van. Bár hosszasan lenne így. Mindig.

Zsuzsa! Írjon, ha tud, ha van mondanivalója. Nagy szeretettel és könnyű szívvel gondolok magára. Magukra.

Pista

Jegyzetek

Kormos István leveleit többnyire kézzel írta, meglehetősen nagy betűkkel. Egy A 4-es lapon csupán 12-15 sor szerepelt, s a szöveget olykor nehéz kiolvasni.

A költő 1964. augusztus 3-án utazott el másodsor Párizsba. Már májusban elvált második feleségétől, s barátságot ajánlott neki. Ellentétben az első párizsi úttal, rendszeresen küldött neki leveleket, e sorban az itt közöltek a hatodik és a tizedik helyet foglalják el.

1965. január 1-ji levél

- Kormos 1964 decemberében költözött a Quartier Latin-be, a Hotel de la Gironde-ba, a Szajna közelébe.
- Bandi: Fodor András.
- *Távolodó arc*: Rab Zsuzsa búcsúverse Kormostól.
- Annus: Kormos Anna, aki 1965 augusztusában látogatta meg az apját Párizsban.
- Pali: Réz Pál.
- lemez: régi provenszál karácsonyi énekeket tartalmazott, karácsonyi ajándékként küldte.
- Simon: Simon István, a Kortárs főszerkesztője.
- Sztoján: Vujicsics D. Sztoján.
- Cipi, György: Ottlik Géza és felesége
- Keserű Ilona öccse: hetekig együtt lakott Kormossal egy előző szálláshelyen.

1965. IV.3.

- Reims: itt lakott Nagy Cécile húga, Éva a kisfiával.
- Bandi: Fodor András.
- Imre: Csanádi Imre, Rab Zsuzsa új férje.
- Rónay György Párizsban járt, többször találkozott Kormossal.
- lemez: a *Kopár sziget* c. japán film zenéje volt rajta.
- antológia: Kormos hosszú időn át szerkesztette a magyar költészet reprezentatív antológiáját. A Magyar Műhely tervezte kiadni, végül pénzühiány miatt nem jelent meg.
- Gara: Gara László, a magyar irodalom franciaországi fordítója, népszerűsítője.

Beszélgetés Kormos Terus nénivel

Bázsa Sándorné Kormos Teréz (1913-2001) Kormos István édesanyjának húga. Nem sokkal halála előtt, 2001. szeptember 16-án sikerült vele hosszan beszélgetnem, s ennek részletei kerülnek most közlésre.

– Valahol olvastam, mert én is szeretek, hogy a Pista törvénytelen gyerek volt. Nem volt törvénytelen gyerek. De nem ismerte az anyját, másfél éves volt, amikor az anyja meghalt. Az apja nem törődött vele. Még egyszer nősült a családból. Mikor a Pista olyan... 23-ban született... 27-ben, akkor elvette a másik nővéremet...

– Az volt az Erzsébet, ugye?

– Az volt az Erzsébet.

– És akkor ők rögtön Budapestre költöztek?

– Igen, mi 28-ban költöztünk, az egész család. Mert milyen megye volt ez, ahol mi laktunk?

– Moson...

– Egy ilyen gróf, Khuen-Hédervári birtokán volt egy major, ott volt kisgyerek a Pista. Hát öt éves, hat éves korában jöttünk.

– Ő mindig azt mondta, hogy ő tízéves korában került el a szülőföldjéről Győrbe. Van ilyen vallomása.

– Nem Győrbe került. Pestre kerültünk. Abból a majorból Pestre kerültünk.

– Nincs nyoma... A győriek keresték, hogy ide járt, oda járt, semmi nyoma nincs.

– Nincs. Győrben nem lakott. Nem tudom, hogy miért mondta.

– 1928-ban rögtön ide Erzsébetre költöztek?

– Nem. Angyalföldre. Albérletben laktunk. Ő, aztán akkor volt ez, hogy lehetett vándorolni, volt lakás kiadó. Kispesten vagy négy helyen laktunk. Nagyon szerette a szüleimet. Ők nevelték.

18 éves volt a Pista, de akkor már nem nálunk volt.

Ő 15 éves korában már dolgozott. Kifutó, kifutógyerek volt, és ő ott fejezte be a középiskolát. Akkor a Hoffmann cégnél volt egy család. Tudtam a nevüket, de már nem tudom, hogy hívták. Azok vették magukhoz a Pistát albérletbe. Szerették. Mert Pista nagyon jó gyerek volt.

Tetszik tudni, nem volt neki soha pénze. Láttam, hogy nem olyan jól menő neki, de attól, ha kértem száz forintot kölcsön, akkor ő ezret adott... Sajnos olyan körülmények között éltünk mi is... a gyerekek még iskolában, aztán kijárták, de nagy volt a család... férjem egyedül keresett. Megszorultunk. Bementem hozzá a kiadóba. Jaj, Pista, mondom, nem segítesz-e? Vettünk disznót, merthogy kertes házba kerültünk, akkor divat volt az állattartás, hát akkor a férjem: vegyünk mi is. Vettem és megszorultam. Kölcsön kellett venni. „Teruskám, ezt nem kell visszaadni.” Annak soha nem kellett visszaadni. De nemcsak velem volt így. Sokan kilincseltek nála. Odaadta még az utolsó gatyáját is. Nagyon jó volt.

És hát ki szokott hozzánk jönni. Vasárnap délelőtt férjemmel kártyázott. Snapszliztak. Még a Luca lányát is kihozta ide. Az is volt itt. Ismertem mind a két feleségét. Személyesen is ismertem. Pallos Klári volt az első, második meg a Rab Zsuzsa.

– De a harmadik már nem járt itt.

– Azt nem tudjuk, hogy miért.

– Nekem azt mondta a Luca, hogy neki azt mesélte a mamája, hogy azért nem jöttek ki, mert ahányszor szerettek volna, a Pista mindig kitalált valamit, hogy most esik az eső, most ez van, most az van...

– Na, ezt nem tudom.... Mentünk is hozzájuk, a Rózsadombon... valamilyen...

– Nem a Lóczy Lajos utca?

– Ott laktak. Aztán a Pista elment Franciaországba, mikor visszajött, akkor már más ember volt a lakásban, és akkor megint albérlet... és azután vette el Mártát. De mindig mondtam neki, mindig annak tudtam be, hogy mi annyira egyszerű szegény család vagyunk, ő meg azért jobb körökben is forgolódott, hogy talán azért nem hozta ki.

– A Zsuzsa is tanárgyerek volt... és ha őt elhozta...

– Valami okának kellett lenni, de ezt nem tudom, mi. Szerettem volna én a Mártát. Csak Pista halála után ismertem meg, mert akkor kijött érdeklődni, hogy hogy és mint, és hogy bejelentse, hogy Pista meghalt.

– Én azt gondolom, hogy az lehetett az ok, hogy ő akkor már híres költő volt a hetvenes években, és kitalálta ezt a mesét az életrajzáról, és nem akarta, hogy rajtakapják őt.

– És meg is fogadtam, például volt, nem tudom, mikor, volt emlékkiállítás a Május 1. úton...

– Igen, a Móra Kiadóban.

– Voltam ott is. Egyedül. Akkor már, azt hiszem, ilyen bicebóca voltam. Ősz volt. A születésnapja... vagy nem tudom, milyen alkalomból volt. Egyedül mentem... és hát úgy körülfogtak ezek a fiatal költők, sőt volt olyan is, aki kérdezte, hogy mikor jöhetne el hozzám beszélgetni. Hát én csúnyán viselkedtem. Mondtam, hogy ne haragudjon, de én nem tudok újat mesélni. Nem akartam, hogy olyat mondjak esetleg, amit ő eltitkolt. Én annyira tiszteltem az emlékét, mert nagyon szerettem. Ő is szeretett engem. Még egyik versében is említett engem.

– Igen. „Terus néném ustora”...

– Együtt nevelkedtünk, mert hát ő... én 10 éves voltam, mikor ő... dajkáltam, meg ez meg az... az apja, ugye, amikor meghalt ugye a Pista anyja, akkor az apja elhagyta, anyámék nevelték, azok voltak a mindenei. Na, akkor mikor ő elkezdett írógatni, akkor vette föl a Kormos nevet, mert ő Kops volt.

– 44-ben, 44 elején.

– Pontosan nem tudom, mert akkor én már férjnél voltam. Akkor már ő nem lakott együtt a szüleimmel. Rossz körülmények között éltek.

– Én úgy tudom, hogy amíg le nem bombázták a Szigligeti utcai házat, ő ott lakott.

– Hát szóval már ő akkor volt hogy benmaradt, volt a pincében az üzlet, és volt, hogy ottmaradt benn, meg esti iskolába ment, de én már akkor nem voltam ott.

– *44-ben mikor történt az a bombázás?*

– Pontos napot nem tudok.

– *Tavasszal vagy nyáron?*

– Megmondom. Nyáron. Megmondom, mert én akkor mentem férjhez másodszor. Az körülbelül június 15. vagy július 15.

Nyár volt, tudom, emlékszem rá. És csak a vasmozsár maradt meg, mert a bombázás telibe találta a lakást, ahol a szüleim laktak.

– *Szerencsére nem voltak ők sem otthon.*

– Nem volt senki otthon. Hát az én lakásomat, Erzsébeten laktam a Sas utcában, az első bombázásnál telitalálat érte. Albertfalván dolgoztam, légós voltam, és amikor vége lett a riadónak, kimentünk a pincetetőre, és onnan láttam, hogy Erzsébet felől nagy porfelhő. Biciklivel előbb hazajöttem, csak egy nagy lyukat találtam. Engem az elsónél, de a szüleimet... Akkor ők elmentek... Szlovákiába, mert a szüleim oda mentek Kajalra, a nővéremnek valami távoli rokonához, és a kisebb gyerekeket is oda elvitték. De azt hiszem, a Pista akkor már irogatott. Ő nem ment oda végleg, de lejárt oda Kajalra a szüleimhez. Nagyon szerette a nagyanyját.

– *A Kormos-családnak voltak a rokonai vagy az Uj Máriának?*

– Nem. Nővéremnek, a férjének valami távoli, azt sem tudom, hogy milyen kapcsolat volt köztük. És ő csak oda lejárt a szüleimhez, mert azok ott menekültek el. A szüleim.

– *Püski Sándor felesége nekem azt mesélte, hogy a háborús években a Pista havonta kapott faluról csomagot. Azt Kajalról kapta, biztos.*

– Az egyik nővérem volt a Pistának az anyja, a másik nővérem volt a Pistának a mostohaanyja. De nem törődött vele mint mostohaanyja. Fialat volt ő is, férjhez ment. A szüleim nevelték. Teljesen ők nevelték.

– *És amikor elpusztult a Szigligeti utcában a ház, akkor a szülők hova mentek?*

– Akkor, mikor visszajöttek Kajalról, akkor kaptak lakást a Sobieski János utcában, aztán a Pista nem lakott ott tulajdonképpen.

– *Benn van a városban?*

– A Ludovika kertnél...

– *Én találtam egy levelet, amiben ezt adja meg lakáscímként.*

– Az is volt. Ezt a lakást úgy kapták, hogy velem együtt. Nem tudom, hogy a papíron ő is szerepelt-e, a kiutaláson, mert én Bián laktam akkor, de azt vegyessen kapták, de a Pista nem lakott ott. Lehet, hogy az volt a bejelentett lakása.

– *Nyilván oda járogatott.*

– Később odavette Lőrincz Pált, odavette albérlőnek. Hát a szüleinek se volt bútora, egy szoba öleg volt nekik.

– *Lőrincz Pál családos ember volt már akkor.*

– Persze. Egy fia volt.

– *Nem találom a nyomát. Én már kérdeztem harminc embert, senki nem tud erről a Lőrincz Pálról.*

– Meghalt az is, úgy tudom. Lőrincz Palival barátságban voltak.

(...)

– *Az iskolákról szeretnék kérdezni, ha tetszik valamire emlékezni. Én annyit tudok, hogy itt a Mártírok útjára járt, de csak a VI-VII-VIII. osztályt. De előtte hova járhatott?*

– Hát oda járhatott. 36-tól laktunk Erzsébeten.

– *Előtte hova járt? Kiszpestre?*

– 29-től laktunk Kiszpesten. A Vécsey utcában laktunk. Akkor ott valahol a környéken volt iskola.

– *Ezt fogom majd nyomozni akkor.*

– Ott a környéken laktunk pár évig. Ott kezdhette az iskolát valahol a Vécsey utcai környéken, ha van iskola. De 36-tól laktunk Erzsébeten.

– *Messze nem volt olyan jó tanuló, mint a féltestvére.*

– Balázs?

– *A Balázs. Ő kitűnően fejezte be a nyolcadikat.*

– Olyan jó testvérek voltak.

(...)

– *És az a Vécsey utcai volt a legtartósabb lakóhely Kiszpesten?*

– Tetszik tudni milyen volt? Hát akkor volt ilyen, hogy mindenhol ki volt írva: lakás kiadó. Az én szüleim sajnos úgy költöztek egy év után, két év után másik lakásba. A Pistának nagyon rossz gyerekkora volt. Szegény volt. Sehova se tartozott, csak a nagyanyjához, aki imádta. Nagyon rossz gyerekkora volt, csak annyit tudok mondani. Se apja, se anyja nem volt. Apja volt, valamikor még a sírját is láttam, egyszer a rákosi temetőben. Még egyszer nősült a családból, mert nem sokáig éltek együtt. Elváltak... nem is váltak el soha, mert Pista apja nem vált el. Nem voltak elválva.

– *Kalandos ember volt? VándoreMBER volt? Nem szeretett egy helyen lenni?*

– És nem szeretett dolgozni. És hamar elváltak.

– *Kops Balázs is mosoni ember volt? Születésére?*

– Kops Balázs? Persze. Szentmiklósi.

– *Ő még az első feleségének a halála előtt elhagyta a családját? Vagy utána?*

– Igen. Mert úgy emlékszem, hogy a majorban voltak a szüleim, Miklósmajorban, és akkor ezek a cselédek is költöztek együtt. Én is gyerek voltam még.

– *És a papának tényleg azért kellett eljőnni, mert pofon vágta az intézőt vagy vasvillát emelt rá?*

– Igen. Mert volt az apámnak egy kutyája, a Sajó, és hát szerette a kutyáját, és akkor le akarta lövetni, és begurult, aztán nekiment az intézőnek... akkor aztán persze már a következő negyedévben máshová kellett menni. 28-ban. Tudniillik az apámék nem falusi emberek voltak, szóval nem ott éltek az életüket falun, mert az apám Győrben a vagongyárban dolgozott. Hanem 19-ben, amikor a kommün vagy mi jött, akkor még otthon voltunk hárman gyerekek, és akkor elment urasági cselédnek, hogy ottan biztosítva volt a kenyere.

És akkor nem is tudom, melyik volt az első uradalom, ahol a szüleim voltak urasági cselédek. Csak azt tudom mondani, hogy a Pistának nagyon siralmas gyerekkora volt.

– *Terus néninek se lehetett könnyű.*

– Nem, de én már nagyobb voltam, és én azért másként fogtam már föl. Úgy emlékszem a Pistára, hogy kisgyerek volt... 26–27-ben, és ott a majorban egy rossz vekkert a nyakába akasztott, ezt valamelyik könyvében meg is említi, de ez szintiszta igazság, és ment ki a tanyai házakba, szanaszét voltak, hogy itt az óráás, itt az öreg óráás. A Bözsinek a férje, a Kops Balázs, akkor még ott

volt. Ilyen marhaságokra tanította. S ez a kis gyerek úgy ment, mint az órás. De aranyos gyerek volt. Senkihez nem tartozott.

– *Az apjával ő meddig volt kapcsolatban?*

– Nem soká. Az apja is oda nősült be a szüleimhez. A nővérem is ott lakott, és hát a gyerek is, ugye, ott lakott. És amikor elzavarták az apját, a nővérem... nem szeretett dolgozni. Arra emlékszem, hogy a Pistának életében egy sapkát vett, amit a gyerek soha nem tett a fejére. Ez volt az egész, amit a gyerekek törődött. És még a miklósi rokonok meg is sértődtek, mert van a Pistának ilyen verse, hogy az anyja nem tudom mi az égbe, az apja meg csavargó a szélbe... és ebbe az egy szoba belekapaszkodtak a rokonok, hogy miért csavargó a szélbe... Csavargó volt a szélbe, mert a gyereket, hiába vette el a nővéremet még egyszer, nem úgy élt, mint egy családapa. Semmit nem dolgozott soha, hát azért zavarta el a nővérem. Hát nem vált el a Pista apjától soha. És élt. És a Pistával nem törődött, hiába lett a mostohaanyja. És a szüleim nevelték. Imádták. Még 18 éves volt a Pista, és valamin vitáztunk Pistával, és azt mondta: Hallgassatok, ne bántsátok azt a szegény kis árvát. Még 18 éves korában is a Pista szegény kis árva volt.

– *Amikor fölvette a Kormos nevet, akkor már 20 éves volt.*

– Igen. Az anyám úgy volt vele, olvasott nő volt pedig, amíg olyan állapotban volt, sokat olvasott, de a Pista, amikor már neve volt, már meg tudta mutatni, hogy ezt ő írta, akkor az anyám úgy hívta, hogy „Kormos úr! Hogy van?” „Hát mért mondja nekem, nagymama, hogy Kormos úr? Hát én ugyanaz vagyok, aki voltam. Mit hozzák magának, ha jövök?” – Ő temettette el az öregeket is, mind a kettőt.

– *Megvan még esetleg a sírjuk?*

– Nincsen. 53-ban meghalt az anyám. Pista temettette el. És 62-ben meghalt az apám. És akkor Pistának szóltunk, hogy meghalt a nagypapa. „Ne menjetek sehova.” Másnap hozta a pénzt. És akkor mondtuk neki, hogy Pista, úgy szeretnénk, hogy a nagymama, aki, ugye, tíz évvel azelőtt meghalt, nagyon hátul volt a rákosiban, a nagypapát pedig már egy kicsit közelebb temettettük, a nyolcvanas parcellában volt, odahozattuk a nagymama csontjait a nyolcvanas parcellába.

(...)

– No, a Kops Balázsról annyit tudok mondani, hogy 55 körül halt meg. Még a sírjánál is voltam. Hát azt a rákosi temetőben a kapunál meg tudják a nyilvántartóban nézni. Hátul valahol.

– *Annak idején Győrben az életrajz után kutatók azt hallották, hogy Pista állítólag azért vette föl a Kormos nevet 44-ben, mert összeveszett az apjával. Akkor.*

– Nem is nagyon találkoztak.

– *Ez valami legenda lehet. Arra gondoltam, hogy azon veszték össze, hogy szeretne továbbtanulni, de hát akkor...*

– Igen. Na, most emlékszem rá! Most emlékszem rá! Hogy a Pista mondta neki, hogy szeretne továbbtanulni, de hát nincsen tehetsége, akkor még fizetni kellett... Az apja megtagadta tőle. Megtagadta. Most már eszembe jutott. És akkor még csodálkoztam azon, amikor a rokonok megsértődtek, hogy azt mondta, hogy az apja csavargó a szélbe. Hát nem törődött vele. Mondom, egyetlen emlékem, még a sapkája is, amit kapott az apjától, de soha nem tette a fejére. (...) Tudja, emlékszem most már rá. Mert azelőtt se tartották a kapcsolatot. Csak amikor a Pista iskolába akart menni, hát mondta neki a nővérem, mert, ugye, az meg a jó mostoha volt, hogy „Kérj az apádtól! Én nem tudok terád... Vettem neked ruhát, meg ezt meg azt – mondta a Bözsi néni –, de kérj az apádtól az iskolára.” Akkor a Pista az apját fölkereste, és kért tőle pénzt, hogy menne iskolába, de pénz kellenne hozzá. „Nem” – és akkor a Kops Balázs, kiderült, hogy már azzal a másik asszonnyal élt, és annak is volt egy gyereke. Annak a gyerekére keres, őrá soha nem keresett, most kér tőle az iskolára segítséget, és azt mondta, hogy két kezével keresi a kenyeret... soha nem szokott... ő nem segít.

Jegyzet

Terus néni jó emlékezőtehetséggel és beszélőkedwél áldotta meg a sors. Olykor elkerülhetetlenül pontatlanok vagy félreérthetőek a mondatai. Tíz évvel idősebb nővére, Kormos Anna 1903-ban született, és 1925 nyarán halt meg. 1923. január 30-án kötött házasságot Kops Balázssal, aki első feleségének halála után Kormos Erzsébetet vette feleségül. E házasságból született a költő féltestvére, ifj. Kops Balázs (1929-1985). Kops (Kormos) Istvánnak így Erzsébet asszony a mostohaanyja lett, de valójában nem ő, hanem a nagyszülők nevelték fel a félárva.

Ezek alapján a költő nem másfél, hanem két és fél éves volt, amikor 1925 júliusában meghalt az édesanyja. – A kistérségi elemi iskolai anyakönyvekben négy lakóhely szerepel, de ezeket megelőzhetette a Vécsey utcai, tehát legalább öt helyen laktak. – A Hoffmann-cégnél dolgozó patrónus neve Szász Pál. Ő egy ifjúkori versben s egy visszaemlékezésben is név szerint szerepel, s 1945 szeptemberében nála ismerkedett meg Kormos Szabó Lőrincsel. – Terus néni szavai úgy is értelmezhetők, hogy Kormos István 1944-ben esti iskolába is járt. Elvileg ez is elképzelhető, de inkább a későbbi gimnáziumi tanulmányok csúszhattak át ide az emlékezőben. – A Kossuth téri kistérségi elemi iskola anyakönyvében az I. osztályban Kopsch István a névsor végén szerepel, mint Attila utcai lakos. Valószínűleg azért, mert vagy késve írták be, vagy tanév közben költöztek el, feltehetően éppen a Vécsey utcából. A tanuló vezetéknevének írásmódja mind az öt osztályban Kopsch, csak Pesterzsébeten, a VII. osztálytól kezdve Kops. Gondviselője hol napszamos foglalkozású apja, hol mostohaanyja, hol nagypapja.

A beszélgetést készítette: Vasy Géza

Vasy Géza

Műhelyvallomás Kormos Istvánról

Az én gyerekkoromban – az 1942 utáni évtizedben – a költészet még alig tartozott a kicsinyek irodalmi nevelésének tárgykörébe. A népmesék és feldolgozásaiak előbb-utóbb napi olvasmányaimmá váltak, akárcsak a műmesék, de verset alig ismertem. Talán csak Pósa Lajos írásait őrizte a családi emlékezet és a könyvtár, esetleg még Mórától, Móricztól valamit. S mire a Móra Kiadó – már az ötvenes évek közepén megkezdhetette az igényes gyermekverskötetek megrendelését és kiadását, én már a robinzonádokon, a történelmi kalandregényeken is kezdtem átlépni a felnőtt irodalom hívévé válva. A magyar gyermekvers-irodalom felvirágoztatásában, mint ismeretes, meghatározó szerepe volt Kormos Istvánnak, aki egyébként, s ez kevéssé köztudott róla, nem a Rákosi-kor sivatagos világának hatására kezdett verses meséket írni, hiszen legelső megjelent könyve, az 1946-os *Az égig érő fa* már ilyen műfajú.

Kormos István nevével én magam 1956-ban találkoztam először. Ebben az évben könyvhétre jelent meg a *Mai magyar költők antológiája* az általa gondozott *A magyar költészet gyöngyszemei* sorozatban, Vargha Balázs válogatásában. Kormos itt szerényen, de hosszas hallgatása és kötet szerkesztői volta miatt érthetően csak egyetlen verssel szerepel, s ez a folyóiratban néhány hónappal korábban megjelent *Egy kihantolt sírra* első szövegváltozata. E vers esetleges akkori hatására nem emlékszem, annyi bizonyos, hogy akkor Illyéssel ismerkedtem a kortársak közül intenzívebben: ugyanakkor jelent meg a *Kézfogások* is. Viszont a mai napig élesen él bennem az a hatás, amelyet évekkkel később keltett bennem a *Vonszolnak piros delfinek az Új Írás* 1963. májusi számában. Azóta tudom, hogy másokat is megragadott ez a mű, s tudom azt is, hogy 1956 és 1963 között nem is olvashattam volna más költeményt Kormostól, mert nem írt és nem is publikált egyetlen egyet sem.

A hatvanas évek második felében aztán kezdtek rendszeresebben megjelenni versei, s 1971-ben végre egy karcsú „gyűjteményes” kötet is jelentkezett, a *Szegény Yorick* cíművel. Addigra én már fiatal kritikus voltam, s a *Népszavában* – napilaphoz képest viszonylag terjedelmes – mintegy három gépelt oldalnyi – ismertetést írhattam a könyvről. Egyetlen bekezdését hadd idézzem:

Kormos István kevés szavú, ritkán megszólaló költő. Eddigi életműve 130 lapon elfér. Nem nagyon volt miből rostálnia: csak azt írta meg, amit valóban fontosnak érzett. Nincs rossz verse. Nincsenek üresjáratai. A költészet publicisztikus felhívásának sohasem engedett. Pedig ilyen veszélyek ólálkodtak körülötte. S benne is, hiszen lírája részben epikus jellegű. Sokszor beszél vagy elmesél valamit. (Ezért is tud közvetlen természetességgel verses mesét írni – felnőtteknek is.) De nem időz a lényegtelen részleteknél. Összefogott. Minden szót súllyal, nyomtatékkal ejt.

Akkor még nem ismertem ma is alig számontartott ifjúkori verseit, azok gyengébb megoldásait, s nem tudtam azt sem, hogy korai verseinek 1971-ben jelentősen átírt változatait közölte, így fejlődés helyett korai érettséget feltételeztem. Mindenesetre Kormos ekkortájt jegyezhetette meg a nevemet. De személyesen csak később, talán 1973-ban találkoztunk. Külső munkatársa lettem a Móra Kiadónak: előbb lektori jelentéseket készítettem, majd antológiákat szerkesztettem.

Magam javasoltam, hogy az 1968 utáni fiatal író-sereglegés számbavételére, szélesebb közönség számára való bemutatására készüljön antológia. Így jelent meg 1977-ben a *Tengerlátó*, amely Aczél Gézától Veress Miklósig félszáz 35 éven aluli költőt ajánlott a szakma figyelmébe. A kötetnek a költő Fazekas László volt a kiadói szerkesztője, de a munkának vele egyenrangú figyelmet szentelt Kormos István is. A félszáz szerző mindegyike az irodalmi élet résztvevője maradt, a versírással is csak néhányan hagytak fel, műfajt váltva. Egyetlen költő hiányzik feltűnően a névsorból: Oravecz Imre. Ő a szerkesztés idején az Egyesült Államokban tartózkodott, a kiadó vezetőinek véleménye szerint „disszidált”, s ezért nem kerülhetett be.

A *Madárúton* című antológia 1979-ben jelent meg, s 45 pályakezdő, még kötet nélküli fiatal mutatott be. E kötet szerkesztése Nagy Gáspárral még 1977-ben kezdődött el, s ebben is közreműködött októberi haláláig Kormos István. Talán túlzottan is jólelkű volt: olyanokat is javasolt megjelentetésre, akiknél a tehetség mértéke még nem igazán volt felmérhető, de volt már egy-két egészen jó versük vagy legalább strófájuk. Amikor a szerkesztés későbbi stádiumában én próbáltam néhányukat kihagyni, a kiadó kegyeleti okból úgy döntött, akiket Kormos javasolt, azok mind maradjanak benne az antológiában. S ugyancsak tisztelgésnéppé került a kötet élére Kormos *Utánunk* című, a fiatalokhoz szóló verse.

Kormos István 1977. október 6-án este halt meg. Aznap kora este a tervek szerint egy rádióinterjút készítettem volna vele, de egy-két nappal korábban azt kérte, hogy halasszuk el a beszélgetést. Így arra már soha nem kerülhetett sor. Én viszont adósának éreztem magamat s szakmámat, az irodalomtörténetírást. 1980-ban ezért mintegy 60 oldal terjedelmű pályaképvázlatot készítettem róla. Ennek egyik fele a *Forrásban*, a másik a *Tiszatájban*, majd az egész a *Pályák és művek* című könyvben jelent meg. Ezen írás előmunkálatai közben sikerült – még az Országos Széchényi Könyvtárban is csak nehezen – hozzájutnom az 1947-es *Dülöngélünk* kötethez, s a korabeli technikai viszonyokat jellemezve: azt kézírással másoltam le a magam részére.

Miután tudtam, hogy a *Kortársaink* sorozatban elvileg van szerzője egy Kormos-monográfiának, a Szépirodalmi Kiadónál jelentkeztem, hogy az Arcok és vallomások sorozat számára írjak róla könyvet. Ez már a nyolcvanas évek közepén történt. Kaptam is szerződést, s kezdtem tovább tájékozódni. Ez a sorozat részletesebb életrajzi bemutatást is igényelt. S ez ügyben csöndhelyzetbe kerültem. Felkerestem Péter Mártát, a költő harmadik feleségét, naivan azt gondolva, hogy tőle sok mindent megtudhatok. Akkor ugyanis már erősen kétséges volt számomra, hogy Kormos önéletrajzi vallomásai feltétlenül megfelelnek a tényeknek. Viszont férjének 1945 előtti életéről érdemlegesen Péter Márta sem tudott semmit a vallomásoktól eltérően. S nem voltak közlése szerint dokumentumok sem. Kormosnak akkor még két nagynénje élt, de a feleségét Kormos távol tartotta felnevelő családjától, halála után pedig e két idős hölgy semmit nem nyilatkozott a költő gyermekkoráról. Tudtam azt is, hogy győri fiatal költők hiába nyomoztak Kormos ottani gimnáziumi tanulmányai után, egy tanár a mosonszentmiklósi iskolaéveket kereste ugyancsak eredménytelenül. Feladtam a reménytelennek látszó keresést – akkor még nem tudhattam, hogy csak átmeneti időre. Igaz, közben a Szépirodalmi Kiadó is tönkrement, felbontotta az én szerződésemet is, majd meg is szűnt.

Én azért nem egészen adtam fel a vele való foglalkozást. Verselemzéseket készítettem, foglalkoztam a László Pál által felfedezett s 1945 előtt megjelent valódi pályakezdés verseivel, tanulmányt írtam a víz motívumkörének jelenlétéről, majd egy tankönyvfejezetet is a költőről. S miután az ezredfordulóra nyilvánvalóvá vált, hogy senki nem készíti a *Kortársaink* számára monográfiát róla, jelentkeztem Rónay Lászlónál, a sorozat szerkesztőjénél, aki örömmel fogadta tervemet.

Kezdetben úgy gondoltam, hogy egy, a sorozatba illő monográfiában nem kell majd feltétlenül sokat foglalkoznom az életrajzzal, talán tíz oldalon is megírom. Mindenesetre újabb anyaggyűjtéshez láttam, s közben elkészítettem egy életrajz első változatát, s így a

nem tudott, a kérdéses dolgok listája is összeállt. Eléggé terjedelmesnek bizonyult. Kormos István halála óta eltelt addigra már majdnem egynegyzed évszázad, s bármilyen meglepő, ez a kutatás hasznára vált. Az időbeli távolság ugyanis kezdte elmosni a kegyeleti szempontokat. Másrészt viszont nagyon sokan nem éltek már. Meghalt addigra mindhárom felesége. Mint kiderült, volt egy féltestvére, de az sem élt már.

Be kellett látnom, hogy nem lehet azzal kezdeni egy huszadik századi költő bemutatását, hogy életének első 22 évéről semmi bizonyosat nem lehet tudni. Azt a furcsaságot addigra azért már kinyomozták a győriek, hogy Kormos István születési anyakönyvi kivonata alapján Kops Istvánnak született egy szabályos házasságban, tehát határozott állításával ellentétben: nem volt törvénytelen gyerek. Kérésre aztán másnak is utánanézték a levéltárakban segítőim: Borbály János, Villányi László és Wenczel Imre. Megtalálták a szülők házassági anyakönyvi bejegyzését. Az apa, Kops Balázs tehát nem futó vendégmunkás volt a faluban, hanem szabályos férj. S megtalálták a győri kórházi naplóban az édesanya halálozási adatát. Így tudjuk, hogy Kormos Anna nem István fiának 1923. október 28-i születése után halt meg, hanem 1925. július 10-én, Ferenc fiának születése után, gyermekágyi lázban. Néhány nap múlva a csecsemő is elhalálozott.

De más nyom nem volt. Az iskolás évekről csak annyit tudhattunk a vallomások alapján, hogy elemibe Mosonszentmiklóson, gimnáziumba Győrött járt, s hat gimnáziumi osztályt végzett. Ám e helyeken semmi nyom. Kormos István igyekezett mindent eltüntetni, de a fiatalkori, részben megtagadott versek ott maradtak a folyóiratok lapjain. Köztük az egyik, talán a leggyengébb, a *Vörösmarty Gimnázium a Magyarok* 1949. 4. számában jelent meg. Húsz évvel korábbi pályaképem kapcsán emlékeztem erre a verses szövegre, s elkezdett foglalkoztatni, hogy vajon mi köze lehetett Kormosnak ehhez a gimnáziumhoz. A szöveg sorolja a tanárok neveit, dicséri őket, s igencsak önképzőköri színvonalú. S akkor hirtelen bevillant valami: hátha nem a nappali, hanem a dolgozók gimnáziumába járt a már felnőtt fiatalember. Sikerült erről s más dolgokról is beszélgetnem Kulcsár Adorján tanár úrral, aki 1945 után ismerkedett meg Kormossal, közölte a *Diáriumban* verseit, s első kötetét is gondozta, s ő megerősítette feltevésemet. Irány tehát a Vörösmarty Gimnázium. Ott ugyan megszűnt már az esti képzés, de megtudtam, hol vannak az anyakönyvek. S meg is találtam bennük Kormos István nevét. A már kötetes költő 1948 januárjában tett eredményes felvételi vizsgát, s így az ötödik osztály tanulója lehetett. Egy tanév anyagát fél év alatt sajátították el, így egy év múlva, 1949. február 3-án már a hatodik osztályos bizonyítványt állították ki. A következő tanévben a diák hosszas mulasztása miatt nem volt osztályozható, s be is jelentette kimaradását. Győrben tehát valóban hiábavaló volt az anyakönyvben való nyomozás, annyi viszont igaz, hogy Kormos hat gimnáziumi osztályt végzett el.

Ezeknek az anyakönyveknek volt még két érdekessége. Ugyanabba az ötödik osztályba kezdett el járni Pallos Klára is, aki hatodikban már Kormos Istvánné néven iratkozott be. Tehát itt ismerkedtek meg. Még fontosabb az, hogy a felvételi vizsga jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a diák legmagasabb iskolai végzettsége nyolc elemi, s a bizonyítványt a pesterzsébeti Ferenc József úti népiskolában szerezte meg. Nem volt túl nehéz beazonosítani, hogy ez a mai Mártírok útja 47. alatti Zrínyi Miklós Általános Iskola. Szerencsémre itt is megvoltak az anyakönyvek, amelyekből kiderült, hogy Kops István a VI-VIII. osztályokat végezte el itt, fokozatosan romló tanulmányi eredménnyel. Gondviselőjeként a VI. osztályban Kormos Balázst, a nagyapját nevezi meg az anyakönyv, a következő két évben viszont az édesapát, Kops Ferencet. Így egészen nyilvánvalóvá válik ama költői állítás képtelensége, hogy nem ismerte az apját. Figyelmesen végignézve az anyakönyveket rá lehetett találni ifj. Kops Balázusra is, aki mindvégig ebbe az iskolába járt, s igen jó tanuló volt. Annak viszont nem volt nyoma, hogy melyik iskolából került Pesterzsébetre a Kormos–Kops-család.

Kormos ismerői körében élt egy legenda arról, hogy a temetésen megjelent egy férfi, aki feltűnően hasonlított a költőre, de senki sem ismerte. Engem tényleg a vakszerencse segített. Felütöttem a fővárosi telefonkönyvet, s ott rátaláltam Kops Balázné nevére. Az asszony a féltestvér özvegye, s megtudhattam tőle, hogy a két férfi tartotta egymással a kapcsolatot, kártyáztak, focimeccsre is jártak. Kaptam is tőle egy fényképet, amelyen egy Népstadion-beli focimeccsen láthatóak, s ezt közreadtam a *Szegény Yorick. Kormos István emlékezete* című könyvben. Kops Balázs 1929–1985 között élt, műszerész volt.

Természetesen megkerestem a költő első és harmadik házasságából származó lányait, Kormos Annát és Lucát is. Luca ugyan alig emlékezhetett apjára, hiszen ötödik életévében járt, amikor ő meghalt, de megadta az egyetlen még élő nagynéni, Terus néni lakcímét. Bázsza Sándorné ez időben már sokat tartózkodott kórházban, de 2001 szeptemberében – nem sokkal decemberi halála előtt – sikerült vele hosszasan beszélgetni. Talán a halál közelségét is érezte már a költő gyermekkori éveinek egyetlen ismerője, de nem ezt hozta fel annak indoklásául, hogy megnyilatkozik, hanem azt, hogy úgymint már annyi mindent tudok unokaöccséről. Ez idáig ugyanis mindig mindenkinek azt mondta, hogy minden pontosan úgy történt, ahogyan azt a Pista megírta, elmesélte.

Tőle tudom, hogy a család 1928-ban költözött el a Szigetközből. Előbb rövid ideig Angyalföldön éltek, s erről egy elfeledett korai vers is megemlékezik, s ez az adat a Magyar Életrajzi Lexikonban is helyesen szerepel. 1929-től Kispesten éltek éveken át, s innen költöztek Pesterzsébetre. A Kops-gyerek tehát csakis Kispesten járhatott elemi iskolába. Terus néninek jó volt a memóriája, ugyanis sikerült megtalálnom a ma már nem létező Kossuth téri állami elemi népiskola anyakönyveit, s bennük Kops István adatait 1930–1935 között az I-V. osztályokról. Érdekes módon itt is változik a gondviselő neve. Az I. és II. osztályban az édesapa, a III.-ban a mostohaanya nagynéni, a IV.-ben a nagyapa, az V.-ben ismét az apa.

Mindebből sejthető, hogy a családi élet nem volt kiegyensúlyozott. Terus néni és ifjabb Kops Balázné emlékezéseiből annyi tudható meg, hogy Kops Balázs nem törődött a családjával, nyilván többször és hosszabb időre otthagya őket, ezért egy idő után a második felesége kiadta az útját. Későbbi sorsát nem ismerik pontosan, valamikor 1955 körül halt meg.

Az apa kapcsán még valamiről szót kell ejteni. A költőnek 1944 óta vezetékneve a Kops helyett a Kormos. Ekkor fogadta őt örökbe anyai nagyapja, aki a nagymamával együtt felnevelte őt. A névváltoztatás ténye szerepel az anyakönyvben is, de a pesterzsébeti egykori árvaszéki iratoknak nem sikerült a nyomára bukkanni, sok anyag megsemmisült az 1944-es bombázásokban. A nagykorúság határa ekkor még 24 év volt, a 20 éves fiatal tehát örökbe volt fogadható. Kormosnak, ezen a néven jelenlegi ismereteink szerint 1943 októberében jelentek meg először versei, s számomra nyilvánvaló, hogy már korábban is szeretett volna tovább tanulni. Apja ezt nem vállalta, s ez lehetett végleges eltávolodásuk legfőbb oka. Terus néni először nem emlékezett okra, majd konkrét kérdésekre igenlően, hogy valóban a tanulás elutasítása volt a szakítás oka.

A Vörösmarty Gimnáziumot idéző vers segítségével 1949-től visszafelé haladva így sikerült végül a gyermek- és a kamaszkori éveket legalább főbb vonalaiban megismerni. További kisebb-nagyobb információk segítségével meg lehetett írni Kormos István első életrajzát. A legtöbb további adatot egy levélköteg adta. Kormos második felesége, 1956 és 1964 között Rab Zsuzsa volt. A mintafeleség elől menekült szinte a bohém hajlamú férj Párizsba 1963 májusában, ahol egy bő fél éves megszakítással közel két esztendő telt. Közbeeső itthonléte alatt, 1964 májusában váltak el. A második párizsi időszakban Kormos rendszeresen levelezett Rab Zsuzsával, s az asszony megőrizte a leveleket. Végakarata szerint azok Nagy Gáspár tulajdonába kerültek, aki lehetővé tette számomra a mintegy 40 gépelt oldalnyi szöveg tanulmányozását, felhasználását. E levelekből nemcsak Kormos párizsi tartózkodásáról, ottani munkájáról lehetett sok mindent megtudni, hanem gondolkodásmódjáról is.

Megírhattam végül az egész monográfiát, amely 2002-ben a Költészet Napjára jelent meg a Balassi Kiadó jóvoltából. Aztán hamarosan szerkeszthettem a *Szegény Yorick. Kormos István emlékezete* című könyvet a Nap Kiadó sorozata részére, s ez őszre

meg is jelent.

Még egy munkát szeretnék Kormossal kapcsolatban elvégezni, s ebből adnék most némi mutatót. Munkám során nem kevés elfeledett, részben pedig kiadatlan anyaggal találkoztam. Egyetlen kiadványba kellene összegyűjteni a költő fiatalkori verseit az átírtak eredeti változataival, továbbá könyvbe még nem került néhány cikkét, vallomását, interjúját, játékos verseit, nagyon régóta meg nem jelentetett gyerekverseit. Helyet kaphatna itt néhány vele kapcsolatos vallomás, végül egy minél teljesebb bibliográfia, amelyben műveinek megjelenései és a róla szóló szakirodalom egyaránt szereplnének.

Volna feladat mások számára is. Bizonyos vagyok benne, hogy lapokban és hagyatékokban rejtőznek még Kormos-szövegek. Kiadói munkája során is keletkezhetek olyan lektori jelentések, amelyek valahol fellelhetőek. Egyszer valaki kinyomozhatná Franciaországban a Nagy Cécile-ügyet. Kormos állítólag rengeteg francia nyelvű levelet írt a sokáig Amerikában tanító hölgynek: ha csak néhányat írt is, s azok előkerülnének, fontosak lennének. Aztán itt van Lőrincz Pál, Kormos barátja és költőtársa a háborús évekből, aki 1983-ban a *Magyar Nemzet*ben emlékezést közölt Kormosról, benne közzétette a költő néhány régi levelét azzal, hogy majd folytatja emlékezését. Az 1916-os születésű Lőrincz Pálról sem az író-, sem az újságírószövetség nem tud, s akiket kérdeztem, azok sem.

Végezetül még valamiről szólnék. Én még nem találkoztam olyan emberrel, aki ismerte és mégsem szerette Kormos Istvánt. S olyannal sem, aki már csak a verseit ismerhette meg, s azokat elutasította volna. A Vackor-történeteket pedig azok is őrzik magukban, akik a nevét gyerekként nem jegyezték meg. Kormossal foglalkozva mindenhol csak segítőkészséget tapasztaltam. Győrben, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az iskolákban, ahol adatokat kerestem, egykori barátainál, munkatársainál. Valahogy elterjedt a híre, hogy készül egy monográfia, s számomra ismeretlenek is jelentkeztek. Közülük különösen sokat köszönhetek Gy. Szabó Ferenc tanár úrnak, aki hírlaptári kutatásai révén jó néhány elfeledett Kormos-mű bibliográfiai adatával örvendeztetett meg. S megható volt a monográfia és az emlékkönyv fogadtatása is ebben a mai, az irodalomtól idegenkedő világban. Kormos István életműve és személye, úgy látszik, híd irodalmi táborok és korszakok között, híd lélektől lélekig. Köszönet érte.

Caius Licinius Calvus

(Ceresről)

*És szent törvényekre tanított, és szeretett, szép
testeket egybekötött, alapított sok csuda várost,
s lánya, Proserpina, éji lakából földre lopott fényt.*

(Epithalamium-töredék)

*Még mielőtt nyugaton sugarazna a Hesperus éke,
hívd a szobádba Venust, ki hatalmas az égilakók közt,
s add fabubáidat át: kedveskedj így neki méltón.*

(Curiusra)

*Curius kitanulta jól a kockát:
nincs ínyére vesződni durva földdel.
Kockát vetni tudós! Kemény rögök közt
nem túrkál – de, ha kockapörgetéskor
izgul már, pimasz orrát túrja rögtön!*

(Változatok Pompeius Magnusra)

1.

*Magnust rettegik, ő meg egy ujjal a gyér fejebűbját
feszít vakarássza. Vajon pont mit akarna? Fiút.*

2.

*Magnust félik a hímek. Egy ujjal a gyér fejebűbját
bezgeti feszít. Na tudod, pont mit akarna ma? Fasz.*

(Változatok Nicomedesre)

1.

*– vv / – vv / – vv / – Bithynia s összes
kincse övé, aki rég Caesart kúrta faron.*

2.

*– vv / – vv / – vv / – Bithynia kincsét
bírtá vala, s Caesart kúrta valagba, de rég!*

3.

*– vv / – vv / – vv / – Bithynia kincsét
bírtá vala, s Caesart is vala, sőt: valagát!*

(Egy popularis politikusra)

*Vak, papoló borbély kaparássza le sanda pófádat –
s hogyha beléhalsz, sírjon utánad a Porta Capena.*

(Töredékek az Ióból)

1.

Aj, szomorult szív, majd keserű füveket legelészgetsz.

2.

Álomsúly nehezült lecsukódó szembogarakra.

3.

*Nap sem jár-kei örökkön az útján: tudja, lenyugszik
majd kipihenni nagy, égi futását, s én sose nyugszom.
Jós eszem esztelen ontja magára sok örület átkát:
tébolyodottan hajt a bögöly tova Bosporus árján,
s már hidegen, sebesen vet a sodrás bisoni tájra.*

4.

– vv / – hím magzata terhét hordta a méhe.

(Töredék az Endymionból)

*Álmok az alvót úgy szövik át, mint földet erecskék,
fény a vadont s a hegyek taraját, hol a Hold vonul éjjel:
vadvizeken lopakodva ezüst haja fátyol az erdőn,
s lépte a sziklán, mint a tünékeny, szent fiatalság.*

Kovács András Ferenc műfordításai

Caius Licinius Calvus (i.e. 82 – i.e. 47?) előkelő plebejuscsaládból származó római szónok és költő, Catullus legjobb barátja. Irodalmár barátaival együtt elhatárolta magát Caesar és Pompeius politikai törekvéseitől. A szónoki pályán Cicero vetélytársának számított. A fiatal, művelt ifjak körének, a „neoterikusok” néven emlegetett csoportnak irodalomelméleti megalapozójaként kedvelt költő maradt az augustusi aranykor idején is. Számos költői művéből mindössze 156 vers, illetve 21 töredék maradt ránk. Ezen utóbbiakból közlünk most 11 darabot.

Fried István

Az elbeszélő mint útitárs

*„Útitársam ásított és egyhangúan dobolt az ablakon,
mintha soha nem érne el az állomásra.”*

(Az útitárs szíve)1

Még akkor is föl kellene figyelni arra, miféle kísérleteket tesz Krúdy Gyula nosztalgias érzelmességének elidegenítésére, az ironikus önszemléletre, ha a narrátori (és szerzői?) „pozicionáltság” kérdéses voltának állandó felbukkanásáról nem töprengenék el az 1910-es évek megteremtődő „alakmások”-ainak jellegét szemre vételezve. Amiként legalábbis problematikus Szindbád és Krúdy azonosítása2 (főleg a Szindbád-figura révén artikulálódó mitologikus és mesei vonások miatt, amelyek a nem pusztán alakját, hanem beszédmódját is változtató „individuais szubjektum” rögzíthetlenségét, ezáltal mások általi, jellemző „félreértését” hangsúlyozzák), legalább annyira szembeűnő, hogy az egyes szám első személyű elbeszélés többnyire közvetett, dialógusban megfogalmazódó történetet (vagy csupán történetek laza fűzérét) beszél(i) el; annál is inkább, mert a passzivitásra kényszerűlt „közreadó” nem látszik módosítani azon, amit végighallgat, sőt: a történetek időleges lezárulása után nem kerekíti le az elbeszélést, nem fűz hozzá megjegyzést. Viszont a szituáció szófukar fölvezetését követően jelenléte (amelyet – első megközelítésben – kizárólag az elbeszélés közvetettsége indokol, szavatól, jelez) csak annyiban szükségsszerű, amennyiben az elbeszélés szó szerint vett dialogicitása, a valakihez szólás ezt szükségessé teszi. S ha a történetek beszélője, „aktánsa”, illetőleg elszemélyesítője, kiváltója és kárvallottja, emlékezője és megidézője a számára ismeretlennek egyszerre vallomásszerűen és e vallomásokosságot némiképpen távolból megkérdőjelezve elbeszél általában (időben) távolabbi történeteket, a történetek meghallgatója és „publikussá” tévője legfeljebb az elbeszélői helyzet körvonalázásával illeszt hozzá néhány, jelentéktelennek látszó, valójában az elbeszélés számára nélkülözhetetlennek minősíthető mozzanatot; mindenekelőtt annak tudatosítását, hogy elbeszélés csak, vagy leginkább dialógus-szituációban jöhet létre. Minek következtében az elbeszélés lényege egy (a későbbiekben) többféleképpen értelmezhető „beszélgetés” (még akkor is, ha ennek a beszélgetésnek inkább a helyzetben rejlik a párbeszédsszerűsége, s csupán az elbeszélés „mélystruktúrájában” lehető föl lényegi dialogicitása). Amit aképpen értelmez(het)nek, hogy az 1917/18-as esztendőben egymás után napvilágot látó útitárs-novellák,3 majd *Az útitárs* című regény4 „mögöttes” tartalma a dialógus; érzékelhető, „külső” formája az önelemzés és majdnem megszakítatlan „önvallomás”. Sigmund Freud évtizedeiben akár (ön-)terápiás gyakorlatnak is vélhetők ezt a folyamatos, ám a valóban vagy (esetleg) képzelgésben jelen lévő társ előtt elhangzó szöveget, amely egy történetet kizárólag egy kevésbé rögzített léthelyzetben, ha úgy tetszik, „archetipikus” szituációban gondol elmondhatónak. A „keret” ti. annak megnevezése, hogy a történetmondás *utazás közben* történik, egyáltalában nem pusztán ürügy a megszólalásra. *Az útitárs* című regény bevezető megjegyzései közül a zárójelbe tett, tehát „később” beiktatott mondat éppen a bizonyosság és a bizonytalanság közötti lebegést, lebegtetést tematizálja mint olyan befogadói szituációt, amely a szintén bizonytalan időre összezárt, alkalmi ismeretségből a „beszélgetés” tényezőit hangsúlyozza: („Már régen elment a kedvem attól, hogy új emberekkel megismerkedjem, de útitársam szimpatikus, nyugodt, szomorú szemű, dereshajú és főként igénytelen úriembernek látszott, akiről feltételeztem, hogy nem aspirál egész éjszakai nyugodalmamra...”): az útitárs tehát csak látszik annak, aki; ám hogy valóban ilyen-e, nem tudható, hiszen a történetek a régebbi múlt alakjáról szólnak, s az idézett mondatban megkockáztatott feltételezés igazságáról vagy téves voltáról szintén nincs módunk megbizonyosodni. Márpedig ha a kiinduló mozzanat ennyi sejtést sugall, nem meglepő, hogy a zárásban a befogadó nem tér vissza annak eldöntésére: bevált-e elképzelése, vagy csalódást okozott-e az elbeszélő és a történet? (Ez utóbbi talán mégsem, hiszen akkor nem közvetlenül a potenciális olvasónak.) Mint ahogy arról sincsenek információk (még megbízhatatlanok sem), mennyire azonosul, azonosul-e a történeteket végighallgató magával a történettel, „egy az egyben” adja-e tovább, vagy pedig alakítgatott-e rajta. Ilyeténképpen marad a kezdő helyzet, a párbeszéd tüstént beszélő-hallgató szituációjává lesz, és később legfeljebb egy-egy odavetett megjegyzés árulkodik erről a dialógus-szituációról. (Erre még visszatérek)5

Még egy, igen fontosnak tetsző sajátosságra hivatkoznék. Az elbeszélő művekben megszokott (olykor kellemes, máskor nem feltétlenül kellemes) feszültség az elbeszélő ideje meg az elbeszélő idő között nem vagy alig érzékelhető. Az utazás, úton levés ugyanis létformának minősül, minek következtében az utazás elveszíti időbeli jellegét, s a térbeliség inkább megneveződik, mint tapasztalható. Rövidre zárva eképpen is fogalmazhatnánk: az utazás az elbeszélés olyanfajta térideje, amelyben az egymásba/ra rakódó tér és idő kölcsönösen kioltja egymást, mindössze a múlt időbe helyezett és – mint volt, lesz róla szó – az emlékezet révén fölidézt történetek és /vagy világérzékelések történetbe szervezése nyomában lokalizálódik és (kevésbé konkrétan) temporalizálódik a „cselekmény”. Az a tény, miszerint például *Az útitárs*ban a szinte hevenyészve odavetett idő-rögzítés (mennyi időt töltött az elbeszélő az elbeszélő események színhelyén) sem nem rétegi a történeteket, sem nem jelöli ki a történet során megképződő epizódok tartamát, és innen, mármint a múltból nem vonható le következtetés az elbeszélés idejére nézve, durván és elnagyoltan ily kérdésre készlet: mennyi időt vesz igénybe a fölidézés? Mint ahogy az elbeszélő életkorára vonatkozólag sem kapunk adatokat, bemutatásakor a „dereshajú” nem tartozik az elégséges információk körébe, s a pontosnak tetsző évszámok inkább megtévesztenek, mint eligazítanak: „Akkoriban töltöttem be negyvenedik évemet, (...) Ekkor kerültem X.-be, ahol hetvenhét esztendőt töltöttem”. Szindbád kortalansága és időtlensége felé irányít ez a két közlés, s ezt látszik erősíteni X.-nek a hallgató útitárs részéről közölt „helyrajzi” kommentárja: „A házak fala mellett történelemmé váltott emberek álldogáltak, (...) Szakállak, vérték, szívek elvonultak, (...) Elhangzottak a történelmi lépések, új lépések közelegtek, tavasz lett, tél lett, betegségek, szerelmek jöttek-mentek, a nők megértek, majd megöregedtek, a férfiak köhögtek, kiáltoztak, koporsóba feküdtek”. Ez utóbbi idézetben tanúi lehetünk annak, miként vált át a történelem linearitása a természet (nem kevésbé szabályszerű) körforgásába, jöllehet a körív nem zárul le; a példalózás nem független az útitárs önjellemzésétől (amelyet részint magyaráz, részint kiegészít a közvetítő „világ”-értelmezése), ugyanakkor a történeti időbe vetített térbeliség révén éppen a kronológiai szimultaneitás kérdőjeleződik meg; különben is nem jelen és múlt tagolható az idő. X. és a hozzá hasonló többi „felvidéki” városka létezése függetlenedik a megidézett („atemporális”?) történelemtől, legfeljebb külsőleg megjelenési formája igazodik hozzá (vö. „vérték”, „lovagregénybeli bolond”, „középkorisan csilingelő harangok” stb.). A történelmi „képek” jelenések egyben az elbeszélő és az elbeszélés időbeli rögzíthetlenségét vannak hivatva

„dokumentálni”. Amit akképpen jelenít meg (többnyire az elbeszélő), hogy a képzelet munkáját, a „képzeltetését”, az egykor-voltra rájátszó és talán tudattalanból feltörő emlékképeit helyzetének meghatározása céljából hozza elő, hogy aztán e meghatározási kísérlet egyfelől (ezzel párhuzamosan) mindenféle meghatározást hiú próbálkozásként tüntessen föl. Funkcionálisan, az események, az emlékezések „logikáját” illetően a szövegmondás eltávolít az eseményekre alapított történetmondástól. Amit az útitárs közöl, a legjobb esetben is pusztán „hangulati” aláfestése a közlendőknek, semmiképpen nem az emlékek rend(szer)be szerveződését szolgálja. Így nem hogy megbízhatatlan, hanem semmilyen információt nem kínál a hallgatónak az időbeliség tárgyában, sem a saját korát, sem X. városka létezési módját illetően. S bár messze nem elképzelhetetlen az említett számok (40, 77)6 számmisztikai vagy kabalisztikus olvasata, *Az útitárs* című regényben az efféle megközelítés feltehetőleg túlságosan szűkítené az értelmezési mezőt. Annál is inkább, mivel a regény egy másik helyén más számok kerülnek elő. Hartvignéról ezt állítja a beszélő: „Talán harmincesztendő volt, de lehetett negyven is”, így a megkettőződött negyvenesség lehetősége merülhet föl. De a konkrét időjelölésnek a történet szempontjából egyelőre nincsen jelentősége, a szokványosan számított idő ellenében létezik egy a belső idő, amely „viszony”-ban lehet a külsővel, de tagadhatja is: „Amíg el tudtam hitetni magammal, hogy én már sokkal többet éltem, mint a nyolcvan esztendő emberek, nincs jogom hosszú életre számítani”. S itt nemcsak az keltheti föl a figyelmet, hogy vázlatosan körvonalazódva a korábban fontosnak tetsző „negyvenesek” (a „várakozások”, a „várakozók”?) összeadódnak, hanem mindenekelőtt az, hogy hasonlóképpen gondolódik el ez az összead(ód)ás, ennél fogva nem „ténylegesen”, hanem „retorikai” fordulatként. S amikor tárgyiaságában mutatkozik meg az idő, akkor sem marad meg tárgyiasága körében, az elképzelt, bár valósnak feltüntetett ismétlődés zavarja pontos megnevezhetőségét, illetően jellegzetes helyzetként fogadja magába a konkrét meg az elvonatkoztatott egymásra értésében érzékelhető ambivalenciát. Annyiban az, hogy a tárgyszerűség nem cáfolódik meg, viszont e tárgyszerűség nem jár „tárgyi” következménnyel, éppen az említett ismétlődés gyengíti a jól kijelölhető pozíciót: „Megnézegtettem az órát s nem gondoltam arra, hogy már hányszor figyeltem a mutató közömbös sétáját, midőn női lábak kopogtak felém a messzeségből...” A mondatot záró három pont a gondolat megszakadását tanúsítja, az óra „valóságosága” sem képes az idő megnevezésére, s ekképpen az idő múlása kétszeresen is antropomorfizálódik, egyrészt a mutatónak tulajdonítatik az, amit a záró tagmondat (időhatározói alárendelés!) közöl, kellő bizonytalanságban hagyva a történet hallgatóját, hogy létrejön-e a várva várt találkozás. Másrészt a „hányszor” jellegzetes (ismétlődő) pozícióról árulkodik, amelyhez képest nem várható meglepetés. A múltra emlékezés azt sejteti, hogy az idő közömbösségébe rejtőzik a várakozás és a megérkezés feszültsége. S míg a beszélő várakozását mondja el, amelyek egyelőre az „Ezen az estén nem vártam meg Eszténát” vet véget, kérdések fogalmazódnak benne, amelyekre csupán részleges válasz adható; egyikre-másikra még az sem. Valójában a mások létezésének értéke körül töprenkedik az elbeszélő, egyúttal a saját érték-beleérzés korlátait tudatosítva. A grammatikai ismétlések ugyan a térbeli (s ezen keresztül) időbeli távolodást jelzik, de éppen az ismétlődések révén problematizálódhat: valóban távolodásról vagy csak a távolodás elképzeléséről, „akarásáról” van-e szó. Az ismétlések azt is érzékeltethetik, hogy a tér (a fenn és a lenn például) korántsem feltétlenül bináris oppozíciókban gondolható el: valódi ismétlődések üzik egymást a beszélő mondatai között, ám olyan típusúak, amelyek nem másolhatók egymásra, a különbözőség éppen úgy jellemzőjük, mint a hasonlóság. A térbeliségnek ez a felfogása legalábbis relativizálja az eltávolodás révén feltételezett időiséget, annak mindössze lehetőségét, de messze nem létrejöttét tételezve. A följebbi fejtegetésre a várakozó beszélő közléseinek egy passzusa szolgálta (remélhetőleg igazoló erejű) példát:7

„A hídon ablak volt, ahonnan a lékre lehetett látni. A lék is ablak, a folyó ablaka, amelyen át a szakadatlanul menő víz, az örök mozdony kipillongat a napvilágra, midőn a jég boltozata alatt, a setétségben utazik. A halak csodálkoznak a torony árnyékán, amely téli délből a lékre vetődik. A hídon emberek és szekerek alatt ropog a fagyos padló: másvilági alakok végzik másvilági munkájukat, míg ők a víz setétségében tovább utaznak más városok, más lékek felé.”

Aligha tekinthetünk el a szituációban és az e szituációtól elmozduló beszédben mutatkozó ellentétől: a várakozás áll szemben az utazással, igaz, ez utóbbi egy más szintre emeli a néma történéseket. A „világ” az állandó átrendeződésben létezik, fények és árnyak vetülnek egymásra. A grammatikailag hibátlan mondatokból azonban nem vagy nagyon kevésbé tetszik ki: a hídon járó emberek-e a másvilági alakok (a kettőspont az azonosítás jele is lehet), vagy szétkülönül a híd emberek és szekerek, illetően a másvilági alakok együttese? Hiszen a mondatformálódás többértelműsége lehetővé teszi azt a „megfejtést”, miszerint ez utóbbiak „utaznak más városok, más lékek felé”, a híd embereknek és főleg szekereknek ki kell kerülniök a léket, amely a nem bizonyosan barátságos természeti helyett áll, és az őselem áramlásáról tesz tanúbizonyosságot. Az őselem áradása viszont ellene beszél az útitárs várakozó szituáltóságának, amelyet korábban az egymásra emlékeztető (és szétkülönülő) ismétlések jegyében véltem láthatónak. S bár a másvilági alakok másvilági munkájának minéműsége nem neveződik meg, feltehetőleg a más városok, más lékek hasonlóképpen fogadják őket, illetően ők maguk sem tesznek *mást*, mint előbb tettek. Ám a beszélő képzeletének sorát a „szakadatlanul menő víz”, „az örök mozdony” indítja meg, kezdetben talán annak „utazás”-áról van szó (vagy a halakéről?). A setétségben megtett út (mint előbb a számok) mitologikus allúziókat hívhat(nak) elő, s ezt erősíteni-gyengíteni látszik a „másvilági” mint megismételt jelző (amely persze nem bizonyosan: al-világi, mindenestre lenti, de a napvilágra pillongat ki, azaz kapcsolatot fűzi a fentihez is). Az *ablak* határjelzés, elválaszt, tudatosítja a kettősséget, amely azonban a híd emberek és szekerek esetleges „másvilágisága” révén az egymástól függőséget is sugallhatja. Ilyen módon az elbeszélői helyzet valójában a látomásosságból következő narrációt sem zárja teljesen ki; ebben az esetben azonban szétoldódnak a térbelinek meg az időbelinek amúgy sem teljesen tisztázott, semmiképpen nem egyértelműen fölvezölt körvonalai. Térnek és időnek másfajta „elbeszélését” adja a következőkben bemutatandó passzus. Az előrevetítésnek *Az útitárs*ban gyakran használt módszerével nem pusztán a történések tragikus kifejtését előlegezi meg az elbeszélő, hanem a jelenet értelmezésével is szolgál. „Talán hét esztendő repült el felettünk, mint az elátkozottakon”. A közkeletű számértelmezéssel szemben a számok fenyegető, végzeteszerű vonásaira derül fény, a közlést követő „zajzene” (vészesen csörömpöl, asszonyiskoltás bugyborékol) a vágyott és képzelt idill megtörését jelzi, és átvezet ama másik „világ”-ba, amelynek jellemzésére az elátkozott és a vészes bizonyul megfelelő megnevezésnek. A történetibe, az értelem túlba, a képzetesbe, az érzékfelettibe hajlítás nem a fantázia játéka, hanem a beszélő és az anya viszonyának történéssé elevenedése, valamely elfojtásnak, gyermekkori emlékek akaratlan emlékezőként fölújulása. Az ég és a föld ebben a szorongató szituációban összeér, miként angyali és boszorkányos sem válik el egymástól, egy és ugyanazon cselekvésnek és emlékeknek részei. A gyermekkorból idegondolt emléket a jelen hasonló „anyai” cselekvése hívja elő, a fiatalok Eszténa elcsábulása/elcsábítása az anyaemlék fényében kap(hat) démonikus vonásokat:

„Ennél szomorúbb arcot soha sem láttam. Száz meg száz esztendő anyafájdalma volt erre az arcra vésve. Sírkövek felírásai jutottak eszembe, amelyekre a kétségbeesett árvák aranybetűkkel írták fájdalmukat. Bús anyák arcai – és benne néhány vonás az én anyám elfelejtett arcáról is. Ott állt az öreg asszony tarka ruhájában, madárijesztő módjára szétterjesztett karjaival, ég és föld között, mintha kétségbeesés adott volna anyai erőt a fáradt, öreg tagokba, hogy ilyen magosságra felemelkedhessen. Mintha az esőcsatornán kúszott volna fel, mintha boszorkányok segítették volna papucsos lábait és angyalok védelmeznék jobbról és balról”.

S ha „tematikailag” Don Giovanni – Zerlina történetének változatoként olvasható az elbeszélő és Eszténa kettőse (amelyből nem

hiányzik a számonkérő, földöntúlnak képzelt, illetőleg annak látszó, morális instancia, legalábbis ami az elbeszélői tudatra vonatkozatható), a mítoszba játszó vonások háttérbe szorítják a „tárgytörténeti” érintkezéseket, s a bináris oppozíciók közötti feszültség szétoldódik. Hiszen a szemlélő (elbeszélő) „emlékidézése” egyben egy asszociációs lánc kezdete, amelynek lényegéül a látomás visszaadására törekvés fogalmazható meg. A „Mintha” kezdetű mondat a feltételesbe, sőt a képzeletbelibe helyezi a „látomány”-t,8 hogy a szituációnak nagyobb hitelességet kölcsönözzön. Ez a fajta eltávolítás a tapasztalatitól, illetőleg a tapasztalati helyi értékének kétségbe vonása, helyettesítése az értelmén túlival aztán az elbeszélést kiemeli „ténybeli” megrögzítettségéből, és az imagináriusba ülteti át. Az emlékidező nem rendelkezik megbízható tudással a látott, képzelt, vizionált jelenségekről, az idézetben említett „öregasszony” valós vagy képzetes volta felől még jóval az események megtörténte után sem merészel határozottabb kijelentéseket tenni. Ehelyett kérdései mögé rejtőzik, hogy e kérdések védelmében tehesse meg meghökentő kijelentését, amely eltérít a századforduló álom-valóság dichotómiájának megjelenítésétől, ehelyett az önéletrajzként előadott történetekbe vetett hit problematikusságára látszik utalni. Arra nevezetesen, hogy az elbeszélő (nem tudjuk, hogy eleve, netán a visszaemlékezés körülményei között) immár nem tudja eldönteni, mivel eldönthetetlen, megtörtént-e az esemény, s ha mégis, akkor úgy-e, ahogy elbeszéli készül. Az álomszerű ekképpen valós alakban mutatkozik, miként a valósággal elképzelt álomba tűnőnek. Nem ellentét feszül közöttük, hanem egymást értelmezve teszik egymást nélkülözhetetlenné az értésben-elbeszélésben. Még annyit ehhez: a rövid, olykor egyetlen mondatból álló bekezdések az álomlogikától vezérelve követik egymást, az események azonban nem egymás után következnek, hanem egyszerre, a pillanat atomizálódik, nagyon apró részletekre esik szét, miközben a hihetetlen kézzelfoghatóvá válik, a tárgyi világ cselekvő résztvevője lesz az eseményeknek, minden élni kezd, minden mozog, miközben az elbeszélő képtelen számot adni a történetekről. „Ki volt ez az öregasszony?” – teszi föl a kérdést, s minthogy nem lelta meg akkor sem, a jelenben sem a feleletet, tovább kérdezi: „Valóság vagy képzelet szüleménye?” Az *Útitárs* fináléja ebben az eldönthetetlenségben marad meg, az elbeszélő információi még inkább elbizonytalaníthatják arról a hallgatót–befogadót, mi történt valójában, az emlékek képesek-e fölidézni az egykor-voltat, vagy csupán akaratlanul(?) átszerveztett történetdarabok sorakoznak egymáshoz. Közöttük kapcsolatot az elbeszélői képzelet teremt, amely hajlamos a túlzásra, a fokozásra, a halmozásra, méghozzá a(z el)híthetetés érdekében. Egyszerre a képben látásra; vagy annak sugallására, miszerint képekben, képek révén érzékelt az alig vagy valójában sehogyan sem érzékelhető. Ez a képesség a tényszerűhöz, illetőleg (ami többnyire azonosnak tetszik) a tényszerűnek látszóhoz, látszani akaróhoz a mintha-mint kötőszavak segítségével odafűzi azt, ami túlmutat ezen a tényszerűn, és ami – mégis – ebben az előadásban az elbeszélés lényegi jegyeként minősíthető. A kérdéseket követő bekezdések az ismétlés meg az elbizonytalanítás eszközeivel élnek, s a valóságon túlit, a valóság felett (nem merek szürreálisat írni) az elbeszélés meghatározó összetevőiként adják elő. „Az ablaküveg a földön hevert, villanó darabjaival. Az öregasszony ég és föld között himbálódzott, mintha be akarna jutni a szobába”. Ami ezután következik, még inkább azt tanúsítja, hogy az emlékeket látományok alkotják, s a szigorú megszerkesztettség töredékek egymáshoz illesztésével valósulhat meg. Az egyes bekezdések között csupán a kronológiai egymásutánosság tartja fenn a „rendet”; „Felszálltam és dermedten néztem az égi drótszálon mozgatott bábút”.

A következő lapon vált át az elbeszélő a megfogalmazásban az álomszerűbe: (Eszténa) „Ott állott egy száll(!) ingben, mezítelen lábbal, mint az álom...”; „Tündöklő, megbocsátó, szinte túlvilági mosoly volt az arcán, mint az üdvözültekén.”; „Térdreest, felemelkedett, aztán libegő, hosszú ingében, piros talpain futni kezdett, mint egy eltévedt angyal.”; „Arra menekül az angyal ebből az alattomos városból”. Ugyanakkor, ezzel szemben Eszténa „titokszűren” (sic) suttog; „Titokzatos lárna hangzott fel.”; „Titokzatos vén emberkéék futottak apró kutyáikkal a falak mellett, mintha ez ideig nem lett volna szabad elhagyni házikóikat. Mintha valami varázslat múlt volna le a városról, mindenki megmozdult a néma utcákon”. Első megközelítésben, némileg felületes gondolattársítással E. T. A. Hoffmann kisvárosi-álomvalós világának „transzponálásá”-ról, századfordulósan új hangszereléséről lehetne értekezni. E.T.A. Hoffmannról azonban a „negatív” karneváliságnak, a pseudo-történeti időleges érvényesülésének megelevenítése térít el; a maszkos-allegorikus elbeszélés az önéletrajziság külsőségeit kéri kölcsön (nem az íróét, hanem az elbeszélőét), amelynek révén az elbeszélésben létrejövő idő függetlenedik az „objektív” időtől, a térnek ekként lesz kiszolgáltatottja, amiként a történeti pseudo-történetív alakul: „Ilyen lehetett a hangulat a városkában, midőn kétszáz esztendő előtt mártír-szüzeket állítottak máglyára”. Az előbb talán meglepő módon negatív karnevalizációt említettem. A városka lakói „megbolondulni látszott”-ak, majd a jelenet záró passzusa:

„Amíg hazáig értem, azt vettem észre, hogy a Szent János-torony hegyéről eltűnt a kereszt. Kakas kukorék odafent, mint akár azokban a századokban, amikor vallásaikat változtatták az emberek és a templomok. Most is valami tompa moraj hangzik a föld alól. Kénszaga van a levegőnek. Bohócok mennek valahol színes csengőkkel, üvöltő éneklésükkel. Majd gyászmenet zenél valamire, nagyhasú trombitások fújják igen komolyan a halotti marsot. Végül a sarkon leszállott a pipás török a trafik bádogtáblájáról és alázatosan köszönt.

Otthon nyomban ágyba feküdtem.”

A jelenet „mintha” illusztrálná a „tótágast álló világ” karneváli képzetét, az eddig néma várakozásba süppedt városka és lakói levetik magukról a rájuk kényszerítettség álcáját, s az elfojtott indulatok a felszínre törhetnek, a „föld” alá rejtett ösztönök föltörését a hiedelmek, babonás képzetek külső jelzései kísérik. S bár a távolban a bohóctréfák is a karneváli hangulatot szolgálják, mégsem a nappal osztatlan derűjében van része az útitársnak, aki halotti marsot hallucinál, a gyászos esethez illő jelenségek között teszi meg útját. Ilyeténképpen a karnevál nem pusztán az ösztönök kielégítésének alkalma, hanem a városka kisszerűségéhez mért helyi – törpe apokalipszis is, amely a történeti emlékezetbe azzal léphet be, hogy szimulálja a történetit, úgy ismételi meg az egykori világszerűt, hogy deformálja, a városka lakóinak képzelgéseibe igazítja. A városka nappali lényé mögött megbúvó „éjszakaiság” lesz időlegesen úrrá, ám az idő átváltódásának „hogyan”-ja továbbra sem határozható meg; és az sem, hogy az elbeszélés miképpen szerkeszti át a hajdani eseményeket, miként és hogyan adódik a szerelmi történethez hozzá a kifordított világ torz misztikába hajló rajza. Azaz: az álomszerű „realizálódik-e”, avagy a történetek álomszerűségére, újra-élt álom-logikájára ismerhetünk-e rá? Az elbeszélő kétszeresen is összelátja a jelent a múlttal, először elbeszélésében épül egymásba az emlékidézések különféle rétege, másodszor ezek között a különféle rétegek között a távoli hasonlóságok egyszerre fölidézése teremt szoros kapcsolatot. Minek eredményeképpen az objektív idő – újlag, mint több ízben az elbeszélés folyamán – szubjektív válik, s ennek révén elszakad az időszámítás „realitásától”. Itt és más Krúdy-novellákban a „tartam” jelenéstől jelenésig tart, minden időn túli és ideiglenes, időtlen, az említett szubjektív időhöz van kötve. Az 1918-as *Ködben* című novellában9 a ködből előtűnő nyúlank kisasszony „monológját” követőleg „tovalibeggett, mint egy jelenés”; az 1917-es *December, öregember*-ben10 olvashatjuk: „A leány, mint egy jelenés, amelyet haldokló, középkori katonák láttak, midőn a ragály az országúton leterítette őket, mezítelenül, karminajakkal és fűszálhosszú szempillákkal tűnt fel reggelenként a behavazott kertben.” Az *órátorony*11 több Krúdy-motívumot fog össze a bevezetésben, s egyben az ébrenlét és álom összejátszhatóságát, a tagadás és az állítás közé feszíti (a tagadást itt fosztóképzés főnév képviseli), idegondoltatva az időiség problematikusságát, a köztes-lét tartóságára utalva, amely köztes-lét visszatul az időnek részint határtalanságára, részint behatároló jellegére. Annál is inkább, mivel a találkozás, amelyből a történetek fakadnak, „látomány”-ként jelenik meg. Ideje azonban az ígért idézetet papírra vetni: „Abban az időben álmatlanságban szenvedtem, és reggelfelé hunytam le a szemem – kezdte útitársam

a postakocsiban, amely az osztrák határhoz közeledett" ... Talán nem pusztán arra érdemes odafigyelni, hogy a postakocsi-regények egy mozzanata vázolódik föl, és a határhoz közeledés lesz az elbeszélés téridős szerkezetének jellemzője, hanem az, hogy az emlékidézés nyitva hagyja a kérdést: álombeli történést beszél-e az útitárs vagy az álmatlanságban fölremlő „látomány”-t? Hiszen a léten-túli, megígért találkozás a szó szerint vett festőiségben kapja meg alakját. Ezáltal viszont az elbeszélő olyan hagyománytörténésbe léptet, amely a kulturális emlékezet irányába utal, az irodalmiból, a csak-nyelvből a festőibe, durvábban: a képzőművészetibe, a sejtetés–körülírás segítségével a nem kevésbé képzeletibe; Szinyei Merse festészetének bevonódása az elbeszélésbe a történéseket nem egyszerűen az értelmezhetőség kevéssé gyakorolt módjával gazdagítja, hanem épp a téridős szerkezetet rétegi tovább: „Ott megint azok leszünk, akik voltunk, napfényes mezőn sétálgató lila ruhás szerelmesek, majálisozó lepkek, boldog gyermekek”. Az egykori akképpen másolódik rá a képzeletre, hogy az ismétlés a jelentés látszólagos gazdagítását eredményezi.

E jelentés-hozzáadás (adódás?) azonban nem a megfejthetőség, a bizonyosság irányába indítja el az értelmezést, sokkal inkább az álomszerűvel, a képzeletivel feldúsított elbeszélés esélyeivel játszik el, valójában az elbeszélendő múlt(ba vesző) „realitás” tűnik át az előadás által sugallt álomiba. Még hozzá úgy, hogy egyfelől messzemenően kihasználódik a szó „dialogicitása” (olyan értelemben, hogy a nyelvi megnyilatkozások érdekeket, intenciókat és ideológiákat közvetítenek, az élettörténet igazolása áll itt az előtérben), másfelől viszont az individuális szubjektum azt a (nyelvi) felismerést tudatosítja, miszerint „identitása”: egység a sokféleségben. A sokféleképpen önazonos individuális szubjektumnak a különféle (lét)szférákban való megjelenése egyszerre mutatja föl létezésének összetartó és széttartó tényezőit.¹² Amit úgy értek, hogy a (szüntelen) változó situációkban és téridőben más-más „szerep”-elvárásoknak igyekezik eleget tenni az útitárs, így útitársként, elbeszélőként, az elbeszélés „tárgyaként”, azaz emlékezőként és szerelmesként, a hajdani szerelmes megrajzolta figuraként, „ördög”-ként látjuk (ebben az elbeszélésben), akinek „állandósága”, ottléte egyben ott-nem-lét, különbözős, más (jellegű) megszólalás. Annak ellenére (vagy éppen azért), mert a valóságnak elgondolt elbeszélői helyzet az elbeszélés folyamán látományba csap át, ahonnan immár nem képes vagy nem akar visszatérni.

Ha *Az útitárs* című műhöz úgy térünk vissza, hogy az említett novellák perspektívájából gondoljuk újra, az individuális szubjektum ottléte és ott-nem-léte változó situációkban, ám hasonlóképpen tematizálódik. A sokáig névvel nem rendelkező elbeszélő nevével első alkalommal „sírfeleiratként” találkozunk, a koporsó betűit kitapogató Eszténa végzi el a név és a személy azonosítását: „Eszténa lekuporodott az egyik koporsóra. Az ujjával betűzte a kőbevésett felírat: – Pálfi... Pálfi Pál... Mintha maga feküdne itt uram.” Egy szabályosabb cselekményű regénytörténet esetén az előrevetítés szabná meg az eseményszöveg irányát, az emlékezés azonban a cselekmény más kibontakozását teszi lehetővé: a névmágia körébe sorolható felismerés visszaüt a fölismerés közlőjére; a névismétlésben rejlő „titokzatos” legfőjebb akként érinti meg a név viselőjét, amiként belép az időlegesen felfordult világ titokzatosságába. Pálfi Pált közömbösen hagyja a fölismerés, a maga felvilágosultságának tudatában és gögijében nem figyel föl a nevében és a koporsó-fölíratban elbujtatott lehetőségre, és ridegen kommentálja Eszténa mondatát. „Ráhagytam, mert tudtam, hogy olyan babonás, a legképtelenebb dolgokat is elhiszi.” Az idézett, karneválra emlékeztető jelenet utólag igazolja Eszténa babonását, hitét a képtelenben, az elbeszélő a kisvárosi világ olyan arculatával kényszerül szembenézni, amelynek rejtettsége miatt nem gondolta létezését. A visszaemlékezésnek zavartságtól és a „rekonstrukció” igyekezetétől többretegű „térdejében” tudatosodik az elbeszélő előtt, hogy a névazonosságon kívül talán mégis köze van a koporsó-fölíratához. A külső zajtól megzavart találkozás számára a boldogság ígérete, ugyanakkor a boldogság fenyegetettségéé is, a nem evilágivá válás esélye, amely a világ megtagadásával tanúsítható:

„Hogy bántott engem akkor ez a léha, semmibevevő füttyörészés, mikor életem egyik legboldogabb óráját véltem eltölthetni Pálfi Pál koporsója mellett! Mintha ismét belémgázolt volna a durva, utált, megvetett élet, amellyel úgy nem akartam soha sem barátkozni, mint akár egy rosszszagú kupeccel a vonaton. Mit akarnak mindig körülöttem az emberek, amikor én kerülöm őket, mint a bélpoklosokat! Csak úgy akarok élni, mint egy kísértet, senkivel szót váltani, magányosan jámi hazafelé.”

A jelenetből kitetszhetne, hogy feltehetőleg két Pálfi Pál volt (van?): az egyik a koporsóban fekszik, neve koporsóra vésve, a másik meghallgatja a koporsó-felíratot elolvasó, ezáltal az ő nevét is kimondó beszélőt. Maga elismétli ezt a kettősséget: amikor szót ejt Pálfi Pálról, a másiktól szól. A másik, lényegesnek tűnhető megjegyzés arra vonatkozhatna, hogy egy pillanatra, még ha „látomány”-ként, hasonlat-formában fölbukkan a/egy nem-kívánt „útitárs” (a rossz-szagú kupec), az utazás, apró túlzással élve, szinte mindaz, ami megindítja az elbeszélést, ami a „közreadó” révén közvetíti (most már tudjuk) Pálfi Pál elbeszélését. S az idézet utolsó mondata ismét az előrevetítés funkcióját töltheti be („az éj telve volt balsejtelmekkel” – olvasható az elbeszélő első mondatai között, s az önjellemzés egy markáns kinyilvánítása ekképpen hangzik: „Valamikor ilyen fehér holló voltam én, úgy robbantam a szerelemtől, mint a dinamit a kőbányában, amelynek aztán egy darabig húzódik sárga füstje a hegyoldalban, majd elvész nyomtalanul.”). A bevezetés megosztott narrációját a záró passzusok úgy zárják le, hogy részint újra felidézik a kezdő situációt (mintha lekerekítenék a narrációt), részint a befejezetlenséget (befejezhetlenséget?) hangsúlyozzák. Az útitárs a vonatra száll: „Alvó utasok között dohány- és csizmaszagú vasúti kocsiban helyezkedtem el. Valaki ellenségesen morgott a sarokban”. Jóllehet a kezdő jelenet az elbeszélés megszületésének pillanatát rögzíti, a záró korántsem a történet végét, hiszen *Az útitárs* eleje is, vége is az utazás-közben-léte szituálja. Ha az első lapokon a közreadó leírása előlegezi az elbeszélői „sorstörténetet” („Holdfényben utaztunk, a fák megannyi szoknyás kísértetek, a világos mezőkön azok a láthatatlanná váltott rókák ügetnek, amelyek valamely rejtély folytán örökre eltűnnek a vadász szeme elől...), az utolsó lapon az utazás zajzenéje ébreszti rá élete ideiglenességére, azaz ábrándjai szétfoszlására. („Majd a téli éjszaka függönyei megőli a kalauzok befagyott torka kiáltotta az akkor még szokásos jelszavakat. A havas kerek csikorogni kezdtek”). A kezdő jelenet csöndes beszélgetésének kontrasztjával ismét néven neveződik az elbeszélő: „Valaki végigfutott a vonal mellett és ugatott, mint egy komondor: – Fogják meg Pálfi Pált. Miatta ugrott be a lékbe egy leány”. A másodszori néven neveződés a baljóslatú előjeleket egy más értelmezési mezőbe helyezi, nem annyira a személyiség fenyegetettsége tetszik ki, inkább a másik személy(iség) fenyegetésként, támadásként fölfogása. A koporsón észlelt felírat a halált jövendőli meg, de nem a név viselőjét, hanem azét, aki a névazonosságra rádöbben. Ez azonban csupán az emlékező elbeszélésében tűnhet úgy, mint áldozó és áldozat történetének lezárulása, a rikácsolás előtt az elbeszélő a szerelmi beteljesülés teljességét éli meg; a szerelem és halál egyidejűsége (a lékbe ugrás és a szerelmi beteljesülés a másik nővel egyazon éjszakán történik) bonyolultabb „viszonyokat” tételez. Mivel a koporsó-fölírat Pálfi Pálja a halálba hívja Eszténát, s ezt a lehetőséget a több ízben fölmerülő kísértet-tematika erősíteni látszik. Míg az éjszakai örömeiket élvező Pálfi Pál elhagyja a városkát, továtűnik. Az éjszakai idill végkicsengéseképpen olvasható: „Megcsókolt és lassan visszament a városba, mint egy fantóm az éjszakában, akit többé soha sem fogok látni”. A történet egésze „látomány” lesz, a hasonlatokban szüntelenül fölbukkan a valóságon túli, a képzeletbeli, mint a történések esélye és/vagy értelmezési lehetőségé. A történet lezárulása egy életszakasznak, de nem az életnek befejeződése: „A vonat lassan mozgott, a rikácsolás mind érthetlenebbé vált. Eltűntek az X.-i állomás piros és zöld szemei s én azóta soha se voltam a városban”. Az elbeszélés „üres helye” a kötetzárás és a kötetnyitás között lelhető, a X. városkában eltöltött – említett – idő és az elbeszélést megindító pillanat a kezdés és a befejezés problematikusságára vonatkozatható, hiszen a történet kezdése későbbi életszakaszra esik, mint a történet zárása. Mégsem a

megfordított idő tetszik a legfontosabb tényezőnek, s még az sem talán, hogy megíratlan-megírhatatlan történelembe lép be az útitárs a környezet „történetiségé”-re rádöbben(t)ve. Hanem feltehetőleg az, hogy ideje akként „történeti” idő, hogy az a cselekmény terének vonzaskörében válik csupán érzékelhetővé, az események terét elhagyva a történelem helyét elfoglalja az emlékezés, az én megjelenítésére törekvés, amely azonban kénytelen számot adni arról, hogy egyszerre, egymástól elválaszthatatlanul volt személyként és koporsó-főliratként jelen a történelemben. S ezzel szoros összefüggésben problematizálódik személyisége, amelynek individuális szubjektum voltát az elbeszélés igyekszik legalább körülírni, de amelynek külső jellemzőit egy tőle függetlennek látszó hallgató teszi szemléletessé. Mármost a Krúdy-elemzések rámutatnak arra, hogy egyfelől az úton-lét, útitárs szituációban fokozatosan beletagozódik az elbeszélésbe az a nem látható személy, aki hallgatja, közreadja, „kiváltja”(?) a történet elbeszélését, az útitárs-novellákban még inkább szűkszávu az egyes szám harmadik személyű narrátor, másfelől ennek a típusú dialógusnak alapfeltételét egy régebbi Krúdy-elemző olyan „álomszerű-hangulat”-ban jelölte meg, „mely sem múltnak, sem jelennek nem nevezhető, hanem valami időn kívül álló irracionális állapot”.¹⁴ Hogy ez az elbeszélőre vagy a közreadóra vonatkozhat, erre nézvést nem adnak megbízható információkat sem a novellák, sem a kisregény. Olyan megjegyzés, mint amelyet *Az útitárs* szívében¹⁵ olvashatunk, inkább zavarba ejt, mint „gyanú” oszlat el: „ősziesen csendes útitársam halkan, magabaszálottan kezdett beszélni, mintha zöld mellényét akarná elaltatni a dajkamesével.” Vagy *Az útitárs különös véleményéből*¹⁶ vett mondatot szükséges idézni, az elbeszélői helyzet rekonstrukciója eszerint kudarcra van ítélve: „A kék délután mondta, vagy Zirilla? (...) De most tán a szívem beszélt”... Fülöp László elemzése¹⁶ a narratori pozíció osztódottságáról éppen *Az útitárs*at hozza bizonyításul: „*Az útitárs*-ban a szerzői elbeszélő kezdi a történetmondást, mégpedig oly módon, hogy az ismeretlen »útitárs« közléseit idézi, az ő elbeszélésére hivatkozik. Hamarosan perspektívát vált az elbeszélés, mert a szerzői narrátor háttérbe húzódik, lemond »idéző« szerepéről, a narrátor-funkciót az elmondott történethez tartozó fiktív alak, maga a főszereplő veszi át, az ő elbeszéléseként bontakozik ki a történet, a saját története. Az »útitárs« lesz a közlő, a beszélő; a partner – a szerzői »én« – visszaszorul a passzív hallgató helyzetébe, többször nem is lép elő. További, folyamatos jelenlétét a történetközli »útitárs« megszólító utalásai, fordulatai érzékeltetik. Nem is térünk vissza a nyitó elbeszélő szituációhoz, az elhangzottakat végül nem kíséri és nem zárja le semmiféle kommentár, az »útitárs« történetközlése önállósodik. Az auktorális forma pusztán az »idéző« funkcióra szorítkozik, s ezzel közlési keretet teremt.”

Bővebben idéztem Fülöp László fejtegetését, mivel jól és találon foglalja össze, bár kissé rövidre zárja az elbeszélő kilétével kapcsolatban kételyeket. Ott térek el az általa írtaktól, hogy nála jobban hangsúlyoznám, vagy eleve abból indulok ki, a közreadó beszéde (modalitását tekintve például, szituációs módjára nézve stb.) nem különbözik az útitársétól, bár a megszólítások jó darabig fel-felbukkannak a műben, igaz, egyre kurtábbak, valóban csupán a kiinduló pozícióra utalnak, más funkciójuk nemigen van. A 129 lapos kis kötetkében a 115. lapon találkozunk utójára egy „uram” megszólítással. Lényegesebbnek gondolom a megszólításban jelző azonosságot beszélő és hallgatója között, s annak említését sem vélem mellőzhetőnek, hogy *Az útitárs* motívumszerkezete a halált idézi meg. Bori Imre¹⁷ ezeket a motívumokat összegyűjtötte, s megállapította: „A kisregény hősei felett (...) a halál trónol”, majd: „Az emberek a regénybeli kisvárosban a halál árnyékában élnek”. Belelapozván a műbe, idézhető, miszerint ez legalább oly mértékben áll a hallgató-közreadóra is, első, zárójelbe tett megszólalása szerint, többet nem beszél ennyit, ez azonban önjellemzés is: „... gondoltam magamban fázósan, mintha soha többé nem hallhatnám kedves szájak kedves tetszetős beszédét és csak az útitárs szomorú szavai hangzanak a fejem körül, mintha a halál a bibliát olvasná”. Így akit Fülöp „szerzői narrátor”-nak minősített, hasonlóvá lesz az elbeszélés szereplőihöz.

Gondolatmenetemet újlag Fülöp László elemzésének idézésével szakítom meg.¹⁸ Az *N. N.* meg *Az útitárs* rokonságát – helyesen – nem csupán a kronológiai egymásmellettségnek tulajdonítja, hanem az elbeszélői stratégia hasonlóságának. Itt valósul meg – állítja Fülöp – az „»énregény«-modell”. Rájuk lehet érvényes a narrátor személyének az a meghatározása, hogy, „az elbeszélő »én« a mű esztétikai különvilágában elhelyezkedő, az ábrázolt valósághoz, a megalkotott történethez tartozó fiktív személyiség”. Alább Fülöp úgy egészíti ki elemzését, miszerint Krúdy nem iktatja ki a „szerzői” elbeszélőt, hanem alárendelt helyzetbe juttatja. Annyi módosítani valóm lenne, hogy úgy vélem, az, akinek az útitárs hol novellában, hol kisregényben elbeszéli életét, szintén fiktív személy, és főleg *Az útitárs*ban önjellemzése rámasólik az „útitárséra”; nem lenne elképzelhetetlen, ha az említett zárójel mondatokat az útitársnak tulajdonítanánk. Másképpen szólva: az útitárs a közreadó által megalkotott személyiség, akinek története – utalok korábbi idézetemre – hasonló reflexeket mozgósít, mint amiképpen a történet szereplői reagálnak a történetekre. A közreadó egyetlen alkalommal sem tiltakozik, nem von kétségbe, a végére eltűnik a cselekmény mögött, ennél fogva feltételezhető, hogy köze lesz (van?) az elbeszélő eseménysorhoz, az megérinti, avval valamilyen viszonyba kerül (jóllehet erre vonatkozó közvetlen utalást sem tartalmaz sem a novella, sem a kisregény). Az mindenképpen feltűnő, hogy jó darabig sem az elbeszélőnek, sem az őt hallgatónak nincsen neve (a következő rokonítható mű főszereplője is *N. N.*, azaz nomen nescio), majd amikor mégis előkerül a név, az egyszerre jelöl két személyt, vagy a személy meghasadtóságát. Az alakmás (visszatérek dolgozatom bevezetéséhez) egyébként a századfordulás modernség személyiség-problémájaként artikulálódik, és a lélekelemzésről ismeretekkel rendelkező, de a romantika irodalmában (például Jókai műveiben) jártas Krúdytól sem volt idegen egy történetnek az alakmásokkal való végigfuttatása. Azáltal, hogy elbeszélő és hallgatója valójában egymást (meg)értő, egymással szót értő, a hangulatiságot tekintve rokonítható alakként jelenik meg, aligha teszi teljesen fölöslegessé a kérdést: vajon nem esünk-e a túl-interpretálás vétségébe, ha olyan feltételezést kockáztatunk meg, miszerint az útitárs az utazói személyiség „alakmása”, az egykori és a jelen személyiség megosztottsága; olyan dialógus, amelyet az egységessé, összefoghatóvá, nyelvíleg meghatározottá lenni immár végképpen nem tudó individualitás önmagával folytat, amennyiben önazonosságának tételezése egyre problematikusabbá lett (nem pusztán az elbeszélés epizódjait fölelevenítve, vö. koporsó-főlirat és a személyiség néven neveződése), továbbá amennyiben az *X.* városkához fűződő képzetek között sem lelhető különbség. Sőt: *X.* városka ugyan az elbeszélés mögöttes terében létezik, ám messze nem egyediségében, hanem a többi felvidéki városkához való hasonlóságában; miáltal nem teljesen tagadható: az elbeszéléssel rokon, arra utaló, ahhoz némileg (vagy erősebben) hasonló események, éppen a környezeti tényezők, a szemléleti egymáshoz hasonlítás lehetősége miatt, másutt is, más városkában is megtörténhettek.

Ha – mint a szubjektumelméletek egyike-másika tételezi – az individuális szubjektum az individualitás és az identitás kölcsönös kapcsolatában szemlélhető, akkor – emígy a teória – dinamikus-dialogikus instanciaként is felfogható, amelynek (s most a hívebb fordítás kedvéért az idegen szavakkal, fogalmakkal élek) lényegi jegyei az ambivalencia és a negáció, a dialogicitás és az alteritás, a reflexivitás a narrativitás és az identitás konstrukciójának terében,¹⁹ illetőleg téridejében írhatók le, ebben a térben-tér időben nyilatkoznak meg. Ez – természetesen a mű elbeszélőjére/elbeszélőire akképpen vonatkozhat, hogy egyfelől a „közreadó” én-je megalkotja a maga nem-én-jét, hogy az emlékképek történései történetté szerveződjenek, másfelől viszont a történet elbeszélhetősége függ az elbeszélői én elidegenítésétől, amelynek viszont az elbeszélői és a hallgatói énre osztottság lehet igazolódása.²⁰ Hozzátenném: az ambivalencia Krúdynál (és általában a századfordulás modernséget tovább-újra-gondoló, arra hol nosztalgikusan, hol ironikusan, hol a nosztalgiát iróniával ellenpontoszó módszerrel reflektáló szerzők esetében) a dialogicitás és a narrativitás meghatározó jegyei közé tartozik, amelyet az alteritás hangsúlyozódása segít egyensúlyban tartani. Az én és a nem-én

korántsem egymás létét fenyegető, egymásra törő képzelgések, beszédmódok, létformák (mint például Babits Mihály regényében, *A gólyakalifában*), hanem éppen ebben az állandó (ön)reflexivitással előadott történetben artikulálódhat az én összetettsége. Megfigyelhető, hogy az útitárs miként kíséri meg rekonstruálni nem csupán a történetet, hanem a történethez fűződő (vagy inkább fűzhető) értelmezéseket, változó viselkedésének értelmezési lehetőségeit.²¹ A közreadó megszólalásai, a neki és az önmagának, nem a megválaszolás céljából föltesztelt kérdések, az egyes passzusokat lezáró, morális töltésű vagy éppen ellenkezőleg, csupán hangulati értékű felszólítások erősítik a tételt, miszerint az útitárs megteremtett dialógus-szituációja mellett, hogy az intradiegetikus történetmondáshoz szükségessé tett „külső” forma valójában nélkülözhetetlen az individuális szubjektum állandó igyekezetéhez önmaga létrehozására, önmaga történetének konstruálására. „Milyen gazembernek kellene lenni annak, aki ilyen helyen egy leány elcsábításán töri a fejét!” – zár le, majd nyit meg az útitárs egy váltást (az ajtón kívüli, illetőleg belüli szituációét), hogy néhány nappal később váratlanul megtörténjen az aktus Hartvignéval. Egy másik példa: korábban már utaltam az útitárs racionális szemléletére, amelynek következtében lemosolyogja Eszténa babonákból összeszövődött világát. Csakhogy a temetői jelenet előtt korántsem az elhatárolódás vagy a gőg hangján kiált föl az útitárs: „Mennyi mindent tudott Eszténa a babonákról, a jó és rossz szerencséről(,) a betegségről s a halálról!” Ez a megnyilatkozás mintha ellentétes volna egy másikkal: „Megvallom, nagyon érdekelték Eszténa gyermekes álmai, mert igen mulatságosan tudta előadni csacskaságait.” S a kijelentést enyhítendő, de talán magyarázó is, nevezetesen a csacskaságoknak nevezett „gyermekes álmok”-at elfogadhatóvá teendő emígy folytatódik a beszéd, szinte kommentárszerűen, a maga értelmi világába vonva Eszténa beszédét: „Néha úgy tűnt fel előttem, hogy ő maga mulat azon, hogy engem mulattat; míg máskor úgy elkomorodott az arca, mint a siralomházban.” Eszténa nemcsak rejtély az útitárs előtt, hanem különböző időben elhangzó különböző kijelentéseit, „meséit”, amelyek nem ambivalenciaként, nem alteritásként, hanem csacskaságokként sorolódnak be a racionális (világ)rendbe, értetlenül hallgatja; s az események tragikus kibontakozása, illetőleg a visszatekintés kényszerű aktsa során sem képes a sokféleség egységeként elfogadni. A harmadik példa a kisregény már részlegesen idézett zárásából való. A lassan távozó vonat az útitárs felelősségét firtató rikácsolástól is távozik, „a rikácsolás mind érthetlenebbé vált”. A megfogalmazás az ambivalenciában rejlt sokértelműséget sugallja. Mivel értelmezhető ez szó szerint, a tovatűnő vonat zaja elnyomja az emberi hangot, és az belevész a növekvő távolságba. De nincs kizárva az „átvitt” értelemben vett jelentés sem, az X. városkát elhagyó útitárs számára egyre érthetlenebbé válik, mi történt, az előbb még jelentéssel bíró rikácsolás a távolsággal arányban veszíti el értelmét, lesz érthetlenné. És amelynek (ismét) értelemmel telítéséről csupán az újra-felidézett, az elbeszélte történet gondoskodhat. Azaz a történések összerakásával egy időben, a narrativitást kiegészítve, netán átstrukturálva a reflexivitás. Amelynek megfogalmazódása a történések során megképződő figurával való azonosulást teszi lehetővé, mindenképpen megcélözva az identitás létrehozását. Ez az identitás felfogható olyképpen is, mint az individuális szubjektum ígérete. Mindenesetre az elbeszélés, kiváltképpen ami a hangsúlyozott dialógus-szituációt és általában a dialogicitást illeti, nem adja teljesen föl ennek az ígéretnek beteljesíthetőségét. Arra azonban nincsen semmiféle (elbeszélői, szerzői) biztosíték, hogy az elbeszélés során valóban végbemegy-e a létrejövétel.

Mindez ismételt feltételei a kérdést: elválasztható-e az útitárs az utazótól, az elbeszélő a hallgatótól, az emlékező a közreadótól? Ha megszólalásaiik tónusa, mondatszerkesztése, „gondolatisága” egymásra másolható, nem egyetlen személy(iség) beszéde tagolódik-e szét külsőleges jelzések révén? *A Pénzzel járják a búcsút* egy passzusát idézném gondolatmenetem alátámasztásául: „Úgy gondolom, hogy meg kell szöknöm magam elől. Nem szabad találkoznom magammal, mert ebből igen nagy baj származna. Elveszítésem minden bátorságomat, önéretemet az élet folytatásához. Bűneim annyira összegyülekeztek, nem merek miattuk éjszaka egyedül lenni a szobában. Valamit tenni kell, hogy megszabaduljak bűnösségemből”. A *Szindbád megtérése* elbeszélései közül kiemelt részlet és a korábban említett „önterápiás” elbeszélés-gyakorlat mintha egy irányba mutatna, a személyiségnek az elbeszélésben történő többszöröződése, rögzíthetelensége az individuális szubjektum létrehozódásának elhalasztódásához járul hozzá, tartósítván az ambivalenciát, mely így dialogicitásként gondolható el. A többször idézett *Az útitárs szívének képisége* hasonlóképpen jelzi a személyiség rögzítettsége ellen munkálkodó erőt: „Egyszerre csak érzem, hogy a hálóingem megfeszül, kiemelkedik belülről a szívem, mint a kőr a kártyalapról. A piros selyemből varrt szív felszállt a nőkhöz, a kezek kapkodtak utána, megragadták és diadalmasan elvitték a fehér fal árnyékai közé...” A színszimboliztikával érzékeltetett megosztottság, a szív és a kőr azonosságában kijelölődő nyelvi ellentét (a magyarosan írt francia szó révén) tárgyi és humán „szféra” egybeláthatóságának allegorikus előadásában kap alakot, ugyanakkor az itt- és ott-lét egyszerre elgondolt lehetőségei között létesít kapcsolatot, megszüntetvén a szemlélet- és a jelentésbeli dichotómiát.

Az útitárs még a Szindbád-történeteknél is hangsúlyosabban veti föl a személy(iség) nyelvi megalkothatóságának problémáját; és bár Krúdy és a magyar (meg talán a német) romantika viszonyának tanulmányozása feltehetőleg messze nincs tanulságok nélkül, az valószínűsíthető, hogy Krúdy regényeinek, novelláinak „hősei” nem befelé keresik és vélik föllelni a titokkal teljes utat, s a bensőségesség nem kínál számukra olyan menedéket, amelyben a személyes szabadság és alkotói képesség megvalósítható lenne. Peter V. Zima a késő-modern gondolkodásnak tulajdonítja azt, hogy följárul általa a szubjektív igazság szétesése az ambivalenciában, az igazság és a hazugság, az én és a nem-én, a fenséges és a triviális, az igazi és a nem-igazi olyképpen vezet egymáshoz, hogy az én szétesettségében és heterogenitásában nem jöhet számba a menekülés reménytelen helyeként; az irodalmi példák közül talán ezért tesz szert kitüntetett jelentőségre Rimbaud mondása, J'est un autre, az én, az valaki más...²²

Az útitárs olvasható ilyen nézőpontból is, az útitárs pedig felfogható a modern én másikjának.²³

Jegyzetek

- 1 *Az Újság* 1917. szeptember 9.
- 2 Vö. erről Krúdy tagadó nyilatkozatát, idézi Szabó Ede: *Krúdy Gyula*. Budapest 1970. 113-114.
- 3 Az 1.sz. jegyzetben i.h., *Az útitárs különös véleménye* (1918). (Későbbi címe: *Szilveszter fiam*) In: *A madárjlesztő szeretője*. Szerk. Barta András és Szauder József. Budapest 1964. 108-111; *Az útitárs csontjai* (1917). (Későbbi címe: *Az óratorony*) In: *A madárjlesztő...* 60-64.; *Az útitárs halk hangja* (1918). (Később *Bukfenc* című regény, 1919, 14., utolsó előtti fejezete). In: *Bukfenc-Velszi herceg-Primadonna*. S.a.r. Kozocsa Sándor. Budapest 1958. 127-130.
- 4 *Az útitárs*. Budapest 1919. Ebből a kiadásból idézek a helyesírás némi modernizálásával. Az innen vett idézeteket a továbbiakban nem hivatkozom.
- 5 Intradiegetikus elbeszélésként indul *Az útitárs*, ezt szakítja meg két ízben a „közreadó”, aki a helyzetmagyarázat ürügyén tovább-együttgondolja az elbeszélővel az elbeszélés hangulati kontextusát.
- 6 „A negyven a megpróbáltatások, a böjt és az elvonultság” száma. „Szent Ágoston (354-430) a negyvenet az evilági vándorlás és várakozás idejének fogta fel.” Hans Biedermann: *Szimbólum-lexikon*. Ford. Havas Lujza, Körber Ágnes. Budapest 1996. 350. Vö. még: Hoppál Mihály-Jankovics Marcell-Nagy András-Szmadám György: *Jelképtár*. Budapest 1996. 5, 196, 197. (Uo. a 77-es számról)
- 7 A hid szimbolikus jelentéseiből: „két világ közötti összeköttetés, a földről, az érzékből az érzékfeletti világra való átjárás”-é. A pszichoanalízisben „a tudatos szintet köti össze a tudatalattival, s az individualizáció, az önmagára találás képe.” *Szimbólumtár*. Szerk. Pál József és Ujvári Edit. Budapest 1997. 204.
- 8 Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. Budapest 1902. 300. Geleji Katonától idézi a szót spectrum, Erscheinung, spectaculum jelentéssel. Czuczor

Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára* III. Pest 1865. 1309-1310. hasáb szerint 'Szemeket foglalkoztató, mulattató tünemény', nem zárván ki teljesen a szemfényvesztői értelmezést. Krúdy a látomásra olvassa rá: „... mint egy látomány egy beteg katona lázámaiban”.

9 *Ködben* (1918). In: *Magyar tükrök*. Publicisztikai írások 1894–1919. Vál. s.a.r. Barta András. Budapest 1984. 509-512.

10 *December, öregember* (1917). In: *A madárjesztő...* 98-103.

11 A 3. sz. jegyzetben i.h.

12 Peter V. Zíma: *Theorie des Subjekts*. Tübingen und Basel 2000. 374-375

13 Pelyvás–Ferenczik István: *A magyar irodalmi impresszionizmus és Krúdy Gyula*. Klny. a Debreceni Ref. Koll. Tanárképző Intézet Dolgozatai 25. számából. Debrecen 1942. 52.

14 Az 1. sz. jegyzetben i.h.

15 A 3. sz. jegyzetben i.h.

16 Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Budapest 1986. 265-266.

17 Bori Imre: *Krúdy Gyula*. Újvidék 1978. 152-153.

18 A 3. sz. jegyzetben i.h.

19 Zíma: i.m. 365.

20 Vö. az alábbi mondattal: „Világossá szeretném tenni ön előtt a nékem mai napig is érthetetlen eseményeket”. Az elbeszélő a hallgató „én”-ről tételezi föl, hogy megérti, ami az elbeszélésben érthetetlenként minősül. Értés és nem-értés e megoszlása újabb problémákat fogalmaztathat meg.

21 A történesek farsangi (kameváli) idejéről az elbeszélő, maga szól, ennek epizodikus jellege visszhangzik később, az említett szubjektív időben.

22 Peter V. Zíma: *Das literarische Subjekt. Zwischen Moderne und Spätmoderne*. Tübingen und Basel 2001. 3.

23 Az *útitárs* időbeli könyvében született rövidebb írások gyűjteményes kötete *Kánaán könyve* címen jelent meg. Budapest 1919. A „negyvenéves” férfiről több ízben olvashatunk. *Egy régi ember vallomása*: „Sajnos, csak negyvenesztendőskorában ismeri meg önmagát az ember, mikor már nem lehet segíteni a dolgokon.” *Pest aranykora*: „az élet legfeljebb a negyvenedik esztendőig állítja ángardra a bajnokot, aztán meg lehet nyugodni, mert idáig okvetlenül elért valamit az ember, nyugdíjat vagy reménytelenséget...” Az azonosság-képzés problémáiról Krúdynál főleg a Szindbád-történetekről szólva: Balázs Mesterházy: *Temporalität und ästhetische Totalität (Identitäts-Bildung bei Gyula Krúdy)*. Hungarian Studies 16, 2002/1: 51-61.

Kelemen Zoltán

Szindbád és a többiek

„Going to dark bed there was a square round
Sindbad the Sailor roc's auk's egg in the night
of the bed of all the auks of the rocs of
Darkinbad the Brightdayler.”

(James Joyce: *Ulysses*)

Szindbád története minden bizonnyal Odüsszeusszal kezdődik. A történet arról a „férfiuról” szól, „ki sokfele bolygott”, azokról a férfiakról, akik útra kelnek, többnyire tengeren, még gyakrabban az emlékezés végtelen irodalmi útjain. Odüsszeusz és Szindbád között nemcsak a *Nemtudást* író Milan Kundera vagy a *Béke Ithakában* és a *Szindbád hazamegyet* egyaránt jegyző Márai Sándor ismerte föl a párhuzamot, hanem a mottóban idézett James Joyce is, aki Ulyssesét, Leopold Bloomot művének egy fontos helyén Sindbadnak nevezi¹. Ez a Sindbad azonban a görög kultúrából is származik, hiszen Joyce többjelentésű szövege nemcsak a rukk madár tojására utalhat, amelynek fontos szerepe van az *Ezeregyéjszaka* hajósának történeteiben, hanem az egyik legrégebbi görög teremtésmitoszra is, midőn Nüx a Széltől megtermékenyített ezüsttojását a sötétség ösölében költi ki. Erősz születik meg elsőként a tojásból, de ugyanez az őstojás tartalmazza már a tengert is alul és az eget fölül, a teremtés innen már folyamatos, a kaland elkezdődött². A szerelem, a tenger, a végtelen vándorlás kalandja. Minden adott már a kezdetben a hajósok számára, nevezzék őket Odüsszeusz vagy Szindbádnak. Szentkuthy Miklós élvezetes, de kevésbé szövegű Ulysses-fordításából ez nem olvasható ki ugyan, az azonban nyilvánvaló, hogy groteszk módon bár, de Szindbád megnyugvása, kozmikus megérkezése, visszatérése és mitizált elpihenése az, amiről a végéhez közeledő Joyce-regényben szó van. Ezt az értelmezést erősítheti a regényt lezáró rész, Molly monológja.

Milan Kunderával kapcsolatban szándékosan pontatlanul fogalmaztam, mivel *Nemtudás* című kisregényében név szerint nem említi Szindbádot. Odüsszeusz kapcsán fejti ki azonban véleményét a nosztalgjáról, amelyet a iüőtoó és az álgöz szavakból származtat, s ilyen módon a visszatérésért érzett szenvedést, szó szerint is a honvágyat jelenti. Fejtegetéseiből kiderül, hogy amennyiben Odüsszeusz az első nosztalgikus, úgy az emigránsok – köztük Kundera – az utolsók³. Az emigráns lét és a visszatérésben megbúvó lehetőségek boncolgatását tekinti föladatának az író. Szerinte Odüsszeuszt az jellemzi, hogy „Az ismeretlen szenvedélyes becserkészésénél (a kalandnál) kedvesebb számára az ismerőség dicsőítése (a visszatérés). A végtelennél (mert a kaland sosem akar véget érni) kedvesebb a vég (mert visszatérni annyi, mint megbékülni az élet végességével).”⁴ Márai Sándor Odüsszeusz-regényében a Dante *Isteni színjátéka* által is fölkinált mintához igazodik inkább, amikor hőse újra a kalandot választja. Szindbádja viszont hazatérével nem kevesebbet választ, mint a halállal végződő életet, hogy utána a művészet halhatatlanságába utazhasson Felvéghy úr vörös postakocsiján. Kundera fölhívja a figyelmet arra, hogy utazásai végén mennyire fontos volt az ithakai hajós számára az otthonnak az a bizonyossága, amelyet az öreg olajfa megpillantása és megérintése-tapasztalása nyújtott. Az emlékezésnek ez a teremtő aktusa az, ami Kundera Odüsszeuszt összekötheti a magyar irodalom legjelentősebb Szindbád-alakjával, akit Krúdy Gyula teremtett írói alteregójául. Az emlékezet teremtése szinte kizárólag művészi tevékenység. A múzsák Mnemoszüné, az emlékezet istennője és Zeusz nászából születtek⁵. Krúdy Gyula Szindbádjában a nosztalgianak és az utazásoknak, végső soron a közvetlen léttapasztalattá és létmóddá érlelt emlékezésnek a szerepe elvitathatatlan.

Krúdy Gyula már viszonylag kora ifjúságában hajlamos volt arra, hogy olvasmányélményeit (melyek már ekkor több száz kötetre rúgtak) a megszokottnál sokkal intenzívebben élje át. Gyakorta képzelte azt, hogy ő maga is egy Dumas, Jókai vagy Sue hősei közül. Viselkedésére is nagy hatással voltak ezek a hősök, az irodalmi példákat az életben próbálta megvalósítani, aztán lassacskán egy ezzel ellentétes, de egyúttal mindvégig összefüggő folyamat is elkezdődött: írásokban örökölte meg maga alkotta alakmásait, akiket – különösen pályája kezdetén, de később, az *Álmoskönyv* írásakor is – esze ágában sem volt eltávolítani magától, éppen ellenkezőleg. Különös előszeretettel alkalmazta őket írói álnévként. A hosszú sorból csak néhány fontos nevet említék, olyanokat, akiket műveinek hőseiként is szívesen szerepeltetett: Ábrándi, Fráter Julius, Nők öreg híve, Pletykási, Rezeda úr, Rezeda Marcell, Szindbád, Templárius, Török Gedeon⁶. A Rezeda Marcell nevet éppen pályája elején, a *Debreceni Ellenőrben* 1895. február 19-én megjelent *Nagyságos asszonyom a doktor* című novellájával kapcsolatban használja először⁷. Azoknak a postakocsi-regényeknek lesz állandó főszereplője Rezeda Kázmér, amelyeknek legnagyobb részben köszönhetette népszerűségét az ifjú író. A későbbiekben azonban Szindbád lesz az a főhős és egyben alakmás, amely még a Rezeda-történeteknél is ismertebbé és elismertté teszi Krúdy Gyulát. Műveiben az írói álnevein szereplő hősök esetében már új helyzet áll elő. Teremtett világaiból *kifelé* működhet az azonosítás, bár itt is főként csak az írói álnév szintjén, *befelé* azonban soha. Olyan mértékben tartózkodik a *közvetlen* önéletrajzi párhuzamok alkalmazásától, hogy némely Szindbád-novella vagy a *Francia kastély* című Szindbád-regény esetében erőszakoltnak, indokolatlannak tűnhet a föltevés, hogy Szindbád az író alakmása lenne.

Szindbád. A szó föltehetőleg a szanszkrit simha (oroszlán) szóból származik. Az *Ezeregyéjszaka meséi* közé sorolták azt a hét történetből és egy bevezető kerettörténetből álló gyűjteményt, ami – ahogy azt több kutató állítja – eredetileg nem is tartozhatott abba a gyűjteménybe, amelyet a verifikálhatóság hiánya miatt, mint fikciók sorozatát a legtöbb arab esztétika még ma is elvet, nem méltatja elemzésre. A *Tengerjáró Szindbád utazásai* viszont egyrészt igényes, irodalmi nyelvezettel, fentebb stílusban íródott, másrészt olyan legitimációs narrációs aktusokat tartalmaz, amelyek elősegítették verifikálhatóságát. Az *Ezeregyéjszaka* egészen napjainkig nem volt teljes és szövegű, gondozott magyar fordítása. Az Atlantisz Kiadó 1999 és 2000 között hét kötetben adta ki Prileszky Csilla fordítását. Előtte csak a Honti Rezső által lefordított részletek feleltek meg a hiteles fordítás kívánalmainak. Krúdy Gyula életében irodalmilag értékelhető fordításról még nem beszélhetünk. Első házasságából született leánya, Mária írja *Szindbád gyermekkor*a című életrajzi művében, hogy édesapja akkor kapta az *Ezeregyéjszaka* egy díszkötéses kiadását ajándékba nagyanyjától, Radics Máriától, midőn a kisfiú Podolinba indult tanulni cseregyerekként⁸. Ez a kiadás föltehetőleg *Az ezeregy éj regéi* címmel 1888-ban Budapesten megjelent kötet lehetett. Az ifjúság számára Benndorf Pál dolgozta át, a fordítást angol nyelvből Győry Ilona végezte⁹. A kiadás hat színnyomatú képpel és kilenc rajzzal készült, és nyilvánvalóan vajmi kevés köze volt az eredeti szöveghez. A kis Krúdyra azonban rendkívüli hatást gyakorolt. Legkedveltebb olvasmánya lett, és a podolini kisleányoknak állítólag már Szindbád néven udvarolt. Az irodalmi alakmás kialakítása már egy sokkal hosszabb folyamat része volt. Krúdy Gyula több mint egy évtizede él a fővárosban és több-kevesebb sikert arat különböző prózai munkáival, amikor 1911-ben, két évvel a nagy siker, a *vörös postakocsi* megjelenése

előtt megírja az első Szindbád-novellát. Az *Egy kis tánciskola* a *Világ* január 17-i számában lát napvilágot¹⁰, és annak a korszaknak a beköszöntét jelzi, amikor a szerző sikerei összefonódnak az új névvel. Sok olvasója még a '20-as évek második felében is azt hiszi majd, hogy az író valódi neve a Szindbád. Olvasói levelek tucatjai tanúskodnak erről¹¹. Szindbád, a hajós, aki többnyire nem vízi úton jár, sokkal inkább az emlékek utasa, pusztán nevében tartja a kapcsolatot az *Ezeregyéjszaka* Tengerjáró és Teherhordó Szindbádjaival, bár a szerencse forgandósága egyaránt fontos szervezőeleme az arab történetnek és Krúdy műveinek is. Érdekes tény, hogy habár Krúdy mint újságíró igen sokat utazott a korabeli Magyarország tájain, ahol a távolságok akkoriban még sokkal nagyobbak voltak, persze nem csak a közlekedés lassúsága miatt, nos Krúdy az utazásban is a mulatás lehetőségét kereste. A kaland számára valahogy úgy fogalmazódott meg mint Leopold Bloom számára, akinek Odüsszeiája nagyjából egynapos bolyongás a városban és saját lelki-szellemi tájain. Az első világháború idején Hunyadi Sándorral Tátra-Lomnicra indult kirándulni Krúdy, de a végállomáson mégis megtorpant, Késmárkra utazott Hunyadival, és ott mulatott egy kis vendéglőben egész nap, majd éjszaka fölkeresték a helyi nyomorúságos nyilvánosházat, ahol szinte csak kuglizni lehetett. Hunyadi másnap megunta a „lézengést”, és visszautazott Tátra-Lomnicra, de Krúdy még ott maradt a fogadóban mulatni egy kicsit. Ez a mulatás, ez a kaland csendes révedezés, sörözés, fröccsözés volt. Vég nélküli és nagyrészt semmitmondó beszélgetések a fogadóssal, a szőke pincérlánnyal, akinél Krúdy elérte, hogy kigombolja a blúzát¹². Teremtett alakmásának is hasonló kalandjai, emlékei voltak. Talán az Osztrák–Magyar Monarchia szóhasználatára és társadalmi lélekrajzára oly jellemző „fortwursteln” kifejezéssel lehetne jellemezni ezeket a kalandokat: elleni, ellébecolni. Azon a keleties hangulaton kívül tehát, amelyet a korban mások is szívesen alkalmaztak műveikben, a későbbiekben pedig Márai Sándor említett Szindbád-regényében is fölbukkan, nincs semmilyen közvetlen megfelelés a Krúdy-életmű bármely részlete vagy az arab mesegyűjtemény hajósa között. *A feneketlen szenvedély történetéből* című Szindbád-novella¹³ egyenesen ironikussá teszi a főhős megnevezésének aktusát. Apja, kinek családi neve Szabó, a Napóleon, Garibaldi, Stanley nevek között válogat fiának nevet, de egyiket sem tartja elég különlegesnek, nemesnek. A Cézár, Konstantin, Algernon, Arisztid nevek is avittnak tűnnek az atya szemében, míg végül a Szindbádot választja. Szabó Szindbádot a neve teszi érdekessé, eleve elrendeli számára a kalandos életet, a novella végére meg is szökteti az igéző, vibráló szépségű vörös asszonyt. Velencébe utaznak. A történet szándékoltnan operettbe, sőt kupléba illő szereplői a szerző leírásai miatt egykettőre nevetségessé válnak. Ez alól Szindbád sem kivétel.

Szindbád akkor illeszthető be a „sokfele bolygott” férfiak mitikus közösségébe, amikor az ősi művészetteremtő aktus, az emlékezet, Mnemoszüné szolgálatába áll. Utazásai, bolyongásai az emlékek „eltűnt idejében” játszódnak, átlirizált, a történelmi valóságon kívüli korban. Egy olyan léthelyzetben, amikor az emberi lét az emlékezés aktusán keresztül, a múltból nyeri érvényességét. Ez a költészet és általában a múzsai élettevékenységek születésének pillanata. Erről értekezik Hannah Arendt Odüsszeusz kapcsán *A történelem fogalma* című művében. Úgy véli, hogy a történelemtudomány nem választható el a történetmondástól, és emotív, esztétikai, egészen pontosan a katarzissal kapcsolatos vonatkozásokban elemzi ezt a két fogalmat. A történelem kezdete szerinte az az idő és az a hely, amelynek során Odüsszeusz a phaiákok udvarában saját történetét hallgatja.

„Cselekedetei és szenvedései, egész élete történetét, amely most már rajta kívül létező önálló 'tárgy', amelyet mindenki láthat és hallhat. Ami addig pusztán történet volt, az most 'történelemmé' vált. Az egyes események és történések történelemmé való átférfalása lényegében ugyanaz a szavakban véghezvitt 'cselekvésutánzás' volt, mint amelyet később a görög tragédia alkalmaz. (...) Az a jelenet, amelyben Odüsszeusz meghallgatja tulajdon élete történetét, paradigmátikus értékű mind a történelem, mind a költészet számára; 'a valósággal való kibékülés', a katarzis, amely (...) Hegel szerint a történelem végső célja, az emlékezés könnyein át jön létre. A történetírásban és a költészetben megjelenő legmélyebb emberi motívum itt páratlan tisztasággal áll előttünk: mivel a hallgató, a cselekvő és a szenvedő ugyanaz a személy, a történeti vizsgálódásban és az esztétikai élvezetben mindig is oly nagy szerepet játszó pusztán kíváncsiság és az új ismeretek utáni vágy hajtóereje természetes módon hiányzik Odüsszeuszról, aki inkább unatkozott, semmint meghatódott volna, ha a történetírás csupán híreket, a költészet pedig csak szórakozást nyújtana.”¹⁴

Ha most visszatérünk Kundera *Nemtudásához*, mintha ő is a történetmondás aktusa felől látná meghatározhatónak az emberi létezés értékelhetőségét: „Egyvalamire várt; hogy végre így szóljanak hozzá: Mesélj! És ezt az egyet soha nem mondták neki. Húsz évig csak a hazatérés foglalkoztatta. De mikor végre otthon volt, csodálkozva ébredt rá, hogy az élete, sőt életének lényege (...) kívül rekedt lthakán, húsz átbolygott éve hordozza. Elveszítette ezt a kincset, és csak akkor nyerhette volna vissza, ha elmeséli. Miután otthagya Kalüpszót, hazafelé hajótörést szenvedett a phaiák partoknál, és a király vendégül látta udvarában. Itt idegen volt, titokzatos ismeretlen. Az ismeretlentől meg szokás kérdezni: 'Ki vagy? Honnan jössz? Mesélj!' És ő mesélt. (...) De lthakán (...) nem jutott senkinek eszébe, hogy azt mondja neki: 'Mesélj!'”¹⁵ Michel Foucault *Nyelv a végtelenhez* című művében az *Odüsszeiáról* és Odüsszeuszról elmélkedve ugyancsak az elbeszélés pillanatában találja meg nyelv és az élet kalandjain keresztül a halál felé tartó lét kérdéskörének archimédeszi pontját¹⁶. Véleménye szerint Odüsszeusz önmagához tér vissza azért, hogy kalandjait, pontosabban a halállal való szembenézéseinek pillanatait elismétli, fölidézi. Amit Hannah Arendt az emlékezés könnyeiként értelmezett, az Foucault számára a gyásszertartást idézi: „mintha önnön halálát hallgatná: beburkolja arcát és sír, mint csata után a meggyilkolt hősök fölött az asszonyok.” Amikor pedig maga folytatja az elbeszélést, az Foucault véleménye szerint önazonossága biztosításának a szükségszerűsége miatt kell, hogy bekövetkezzen. Az istenek által az emberre mért végzet föl vállalása és *elbeszélése* az eszköz az ember kezében arra, hogy a balsors beteljesülését, a véget, lehetőségeihez mérten elodázza. Maga az elbeszélés azonban éppen ezáltal a szerepe által azon a nyelven szólal meg, amely túllép elbeszélőjének, sőt főhősének aktuális idején is. Létezett már előtte is, és utána is létezni fog.¹⁷ Ami tehát számunkra lényeges lehet a „sokfele bolygott” férfiak kalandjaiból, az éppen az elbeszélés szükségszerű megvalósulása, pontosabban léte.

A történetmondás, a lét bizonyosága, az elmúlás fölötti győzelem. A műalkotás nem hagyja kihullani az emlékezetből a halandó személyt, segítségével örökkévalóvá válhat. Krúdy Szindbádja néha több mint háromszáz éves fiatalember, máskor visszatér a másvilágról, mert a nők emlékeznek rá, visszavárják, fölöttlőnének vele vagy szellemével. Eisemann György teszi föl a kérdést *Az emlékezés ízei (Krúdy Gyula Szindbád-novelláinak mnemotechnikájáról)*¹⁸ című Krúdy-tanulmányában: Miért nevetéssel szakad el a vándorló Szindbád emlékeinek izétől? Mert az emlék a halálhoz ízesít, a vándorlás, a menekvés az elmúlástól életben tart. A nevetés ennek a tevékenységnek a hitelesítő gesztusaként is értelmezhető. A nevetés az újakezdés gesztusa. Amennyiben az emlékezés időben lejátszódó folyamat, a múlt elbeszélése, újra élővé tétel, úgy nem is áll ellentmondásban egymással a halhatatlanságba örökítő emlékezet és a halálhoz ízesítő emlék. Ahhoz, hogy elbeszélhető, újra átélhető legyen a múlt, múltta kell válnia, múltia kell.

- 2 Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Szukits Könyvkiadó Szeged, 1997. 18.
- 3 Milan Kundera: *Nemtudás*. Európa Könyvkiadó Budapest, 2001. 6.
- 4 Ua. 8.
- 5 2. jegyzet 62-63.
- 6 Krúdy világa. (gyűjtötte és írta Tóbiás Áron) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 411.
- 7 Kemény Gábor: *Krúdy képkötése*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. 49.
- 8 Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkora*. Móra Ferenc Könyvkiadó Budapest, 1975. 62.
- 9 Germanus Gyula: *Az arab irodalom története*. Harmadik, átdolgozott, bővített kiadás. Gondolat Kiadó Budapest, 1975. 433.
- 10 7. jegyzet 49.
- 11 Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Bp. 1975. 66-67.
- 12 6. jegyzet 158-163.
- 13 Krúdy Gyula: *Szindbád*. Magyar Helikon Budapest, 1975. 536-542.
- 14 Hannah Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Osiris Kiadó – Readers International Budapest, 1995. 53.
- 15 3. jegyzet 24.
- 16 Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez*. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Latin Betűk. Debrecen, 2000. 61.
- 17 Uo.
- 18 Eisemann György: *A folytatódó romantika*. Orpheusz Könyvek Budapest 1999. 120.

Szekér Endre

Krúdy álomvilága

„Látomásai titokzatosan gazdagok,
mint Proust emlékezései az idő
mélyvizéről.”

(Márai: Föld, Föld!..)

A százhuszonöt éve született Krúdy Gyula egyszerre hagyományörzőn magyar és egyénien modern prózaíró. Szervesen kapcsolódik a magyar próza Jókai és Mikszáth által kialakított hagyományaihoz, különösen szorosan kötődött Mikszáth különceihez, időszemléletéhez, lazább szerkesztésmódjához. S közben közeledett a modern próza új törekvéseihez: Proust emlék-idézéseihez, Joyce féktelen asszociációihoz, Giraudoux időrend-felbontásához stb. Cs. Szabó László tanulmányában azt fejtegeti, hogy Krúdy öntudatlanul elődje volt a szürrealistáknak, a „pillanatnyi káprázatok közt suhanó Virginia Woolfnak s a kísértetekhez pártoló Julien Greennek; álmódosásaiból egy tucat irodalmi iránynak a nyersanyaga kitelt volna a takarékos Nyugaton.” És bátran úgy folytatja elemzését Cs. Szabó László, hogy ha Krúdy franciául vagy angolul írt volna: „a világhírbe szállt volna álmainak hollóróptéval.” Mások pedig a zeneiség és a képzőművészet (impresszionizmus) eredeti összefonódását vették észre Krúdy műveiben. Márai Sándor Krúdy stílusának sugárzásáról, fénytöréséről ír, „gyöngyházzsínű finom kódéről”, „ami Turner képein vagy Monet vizililiomos festményein lepi be a vásznat.”

Krúdy Gyula „vörös postakocsiján” eljutunk a Nyírségbe, Szindbádot követjük őszi utazásain, megállunk közben sok vendégfogadóban, eljutunk a császárvárosba, Bécsbe, elutazunk Podolinba stb. De itt azonnal meg kell állnunk: Podolinban tanult maga az író is, aztán *A podolini kísértet* címmel könyve jelent meg. És figyelembe kell vennünk Podolin különleges helyzetét: ott szinte több száz évig „megállt” az idő. Zsigmond király elzalogosította Podolint a lengyeleknek, így nem tartozott a város „sehova”. S ez az „idő-probléma” elvezet minket a modern irodalom – és így Krúdy – egyik középponti kérdéséhez. Krúdy műveiben egybeolvad a múlt és a jelen, hirtelen megváltozik minden, visszalépünk a távoli évekbe, évszázadokba, egymás mellé illeszkedik egy átélt korábbi emlék és a mai pillanat. Pl. „... könnyen lehetséges, hogy három-négyszáz esztendő előtt már itt járt Margot a régi sörházban, és ugyancsak helyemen üldögéltem én. Mintha egy messzi századokba elröppent, eltűnt jelenet térne vissza, mint egy csomó köd, amely egykor a régi ház kéményéről elszökött, és hosszú ideig a felhők felett bolyongott, míg egyszerre a szél újra visszahajtotta a tetőre és a szobába ereszkedett. Igen, én itt ültem már valaha, valamikor...” (*Aranykéz utcai szép napok*). Krúdy írásaiban, álmaiban „tíz esztendő” múlik el; máglya ég, keréketörés jelenik meg; „mintha” egy „középkori farsangból” jönnének; „saját haláláról” beszél; az idő múlt, „megúnta várni az orleans-i herceget”; talán itt járt „három-négyszáz esztendő előtt”; Szindbád csodálkozik „a másvilágon”; másutt „még csak 103 esztendő volt” Szindbád; az „Anjou királyok és királynők” mintha még mindig néznék magukat” a víztükörben; olyan kimerült volt, „mintha emberöltők óta éjszakázna.” S ehhez a mondathoz a következőt kapcsolja zárójelben: „(Talán már a Rákóczi táborában virrasztott a sípon valamelyik ősapja!)”

Az élet és a halál között nincs nagy távolság Krúdy írásaiban. Az élő olykor „tetszhalott”, a halott meg feléled, és a korábbi élettelen időszakra gondol. Velünk, élőkkel együtt vannak a halottak is. A kolostor tele volt halott szerzetesekkel, a falba, a folyosóba, pádimentumba temetve: és ők „csontkezüket kidugták a vakolat alól”. Pl. *A sárkányfejű ház* című elbeszélésben egy befalazott holttest él, hiába könyörög a falon kívül lévő élőkhöz. Ott maradt. Egyedül. S közben „Miskolcziné közelebb húzta a karosszéket, hogy a befalazott hallja az álmokat, amelyeket látogatói elmondanak. És a legenda szerint a falba épített halott felelgetett az álmok rejtélyes kérdéseire, ő szolgált a megfejtésekkel, mert odaát volt a másvilágon és már mindent tudott – életet, álmot, halált...” Másutt – Krúdynál „az elhagyott hidak alatt kidugják lábukat az öngyilkosok a folyóból”; – „mintha éji sétára indulna egy halk kísértet.” – „mintha az út a másvilágba vezetne” – „éjjelt kongatnak, halottak sétálnak el az ablak alatt.” – Széplaki „mintha minden hajnalban a másvilágról tért volna vissza.” – „a bástyafalból éjjelkor kilép egy aranyisakos középkori király.” – „az öregasszonyok, akik ilyenkor mindenféle kályhacsövekből, bezárt vén könyvekből előjönnek...” – „halála után, midőn a hófúvással vagy a síró őszi széllel elszökdösött a kriptából...” Ady Endre *A menekülő lovas* című versét küldte Krúdy Gyulának, – Krúdy pedig hosszabb terjedelmű prózai írásában örökölte meg Ady mindennapjait, éjszakáit. Olykor talán egy-egy jelkép, szimbólum is érezteti Ady hatását: a „Halál házáról” ír; a „Halál bús öregember”; a „vörös postakocsi” indul útnak; „a tücsök volt a dajkám”, „szerelmes tücsökről” ír, „Ti nem hallottátok még a tücsköt, amint éjjel felé különös, varázslatos, másvilágias zene hangzik fel hirtelen egyhangú dalában?” – kérdezi az *N. N.* című regényében.

Rezeda Kázmér, Szindbád, Nagybotos Viola – sokszor emlékeznek, ifjúságukat idézik. Krúdy írásművészetének egyik kulcsszava: az emlék, az emlékezés, sőt még egyik elbeszélésének, *A vadmacskának* a szereplőjének „Emléki” nevet ad. A Krúdy-hősök nem is igazán a jelenben élnek, hanem a homályos félmúltban, a holdfényes álomban, az emlékezés múlt idejében. Számos alkalommal egy-egy Krúdy-hős egyszerre találkozik a jelenben egy lánnyal és „közvetve” az ő anyjával, akit hajdan szeretett. Így a cukrászdába lépve látja az anyjára hasonlító lányt, és a nyakában lévő medallionban felismeri önmagát a fényképen, akit a lány apjának nevez. A *Szindbád ifjúsága* című regényében szerepel ez a jelenet *A híd*on címmel, melyben utolsó utazására indul Szindbád, a hajós. Az *Ősi utazások a vörös postakocsin* című regényében a bécsi Matschacker Hofba megy, ahol hajdan nagyapja is járt. Pipázik, hallgatja a hóhullást, mint ősei. Emlékek, titkok, élmények, álmok kapcsolódnak itt össze – a „zöld vadászról” a Máramarosban, Rudolf trónörököséről, akinek eltűnt teste a koporsóból... *A Boldogult úrfikoromban* című regényében Kacsokovics, a középkorú úriember társakkal együtt betéved a „Bécs városához” című kocsmába, különböző alakokkal találkozni, táncolni, iszni, behallatszik a Teréz-templom tornyából az óraütés. Egy emlék, egy mozdulat, egy pillanat, egy hangulat jelenik meg a regényben. Ez a fontos. Hiszen Krúdy regényei „cselekménytelenek”, alig történik bennük valami. *Az útítárs* című regénye a vonat „holdfényes” pályáján megy, és egy felvidéki városka jelenik meg előttünk, az útítárral és szerelmeivel, középkori homállyal, olykor 200 esztendő, kénszagot, eltűnt keresztet idézve, holdfényes hangulatban, az emlékezés költőiségében. A vonat: a történet elmondásának színhelye. De az igazi „színhely”: a múltbeli kisváros.

A szerelem van talán a legtöbb Krúdy-írás középpontjában. Hiszen: „szerelem nélkül egy lyukas pénzt nem ér az élet.” Máshol meg ezt írja: „Most jut eszembe, hogy a szerelem minden a világon.” Mindenütt ott a szerelem, Nagybotos „életre-halálra hazudott” – a szerelme miatt. „Setétke vagyok, akit csak éjjel, estve látnak a férfiak, és máskor soha észre nem vesznek. Csak nézz a holdba...”

Máshol pedig a „boldogság” és a „bolondság” a szerelemben találkozik, az igazi élet része: „szeretni tudunk, hogy kedvünk volt az élethez. Ah, hisz az a legcsodálatosabb, hogy élünk!” Krúdy félig-meddig azonosulva regényhőseivel, így Szindbáddal stb. – vall a szerelemtől, a nőkről. Az egyik szerelemben „örökre boldoggá” teszi a lányt, a másik „bűnös szerelem”, teli „mélyen szunnyadó lelkiismerettel”... Van „reménytelen” szerelem, „végzetszerű” szerelem. Egyszer megnyugszik ebben az érzésben, máskor titkon már menekülni akar, a másik nő jut eszébe. Bonyolult is a szerelem: egyszerre szeret a férfiba az anya és a lánya. Vagy nem öbelé szeretett bele, hanem egy másik, távoli, régi szerelmes nőre emlékezteti őt. És mennyi nő kavargott körülötte: „nyolcvan nő élt Magyarországon”, akikbe régen és most szerelmes lett Nagybotos Viola. Az elhagyott nők „elátkozzák, megbabonázzák, ellene imádkoznak, és felbőszítik ellene” az embereket, véresre veretik, börtönbe zárathatják – gondolta Nagybotos a nőkről, „akiknek kezébe helyezte sorsát.” Kiismerhetetlenek a nők: olykor hencegni kell előttük előkelő barátaival (s „másnap a kedvese lesz”), máskor pedig „vadmacskának” nevezi a nőt, aki összekarmolja. Az egyik nőt a budai hegyek közé csalja ki, hogy meghódíthassa, a másikat „Anyegintől” tanulva édesgeti magához. Estella szemeiben „hamis fényt lát”, a Madame nemes alakja a szarvaséhoz volt hasonló. (– „és térdig érő barna haja sátorként fedte; a szeme tündöklő tiszta és értelmes, lába kicsiny és derekát egy gyermek átölelhette; homlokán méla bánat, amely megnesemítette arcát, mint a kazáni Mária arcképe.” *A vörös postakocsi*). Az előbb csak félig idézett, lírai hangú jellemzés egy kicsit érzékelteti azt, hogy Krúdy milyen módon mutatja be a nőket. Azt hisszük, hogy a „líraiság”, a „költőiség” az, ahogyan felfokozott érzelemmel, jelzőkkel, hasonlatokkal, hosszán, megállva és újrakezdve vall a nőkről. A szerelmes őszi éjszakán „a háztető felett magasan a vadludak kiáltanak.” Máskor a szeretett nő zöld harisnyáján tűnődik el: „a harisnya olykor világoszöld volt, mint a mély erdőben futó patak, máskor sötétzöld, mint a rétek alkonyati szélben.” Sokszor vall költőként a női bokákról, lábakról – „selyemharisnyában”, máskor meg Szindbádként csak a „térdekkörülí részekre” kíváncsi, a harisnya lehúzása után a „testen található finomságok.” Egyszer a nők kiszolgáltatottsága keseríti el, máskor a férfiak szomorú sorsán elmélkedik. „Az egész Pest egy nagy nyilvános ház” – állapítja meg. Ahogy Ady verseiben összefonódik a szerelem és a halál, hasonlóképpen Krúdy Szindbád-történeteiben is közel a halál, öngyilkos lesz egy lány. („Odalent van, uram?”, s leugrott a magasból, meghalt, véres lett a hó, s babonásan megborzongott.) Krúdy mindig szerelmesen vall a nőkről, a „lábvallásról”, soha be nem telve, felfokozott boldogságában „üdvösségről” írva, csókokra, illatokra, hangokra, simogatásokra emlékezve... („mint a csodatevő kápolnák csengettyűi, jöttek el velem emlékbé.” *N. N.*) Költői és aforisztikus mondatokat ír le egy-egy nőtípusról: „A feleség fénylő rendjel-csillag a diplomata-frakkon, eltűnése hamarosan észrevehető. De a szerető csak egy kedves kis zsuzsu az óraláncon, sokáig járkálhatunk, s nem jut eszünkbe, hol veszítettük el.” (*A vörös postakocsi*).

„Az élet álom”, – írta Krúdy elbeszéléskötete fölé. *Álmoskönyvet* jelentetett meg, és prózai írásait át- meg átfonták az álmok. Ködből bontakozik ki egy női alak, „mint egy látomány”. Őszi gyerekkori mesemondás után „álomtalan” volt. Máskor „csodálatos éjben”, „tán ilyenkor száll le Krisztus a keresztről az útszélen” – sűrű, hangtalan álom járja át. A nyírségi vidék – álmosító volt, álmodozott, ábrándozott. Az álmok néha útrakelnek, „felkapaszkodnak az eltévedt szénásszekerekre.” Álmunkban „megszólítanak”, „útrahívnak”, „vámmentesen” közlekedhetnek, „álomkocsiban” járhatnak, „Álomországba” röppenhetünk, „piros pongyolákra” pillanthatnak, „álmaiban” élt szerelmével. „Az álom: vércseppek. Annyi álmunk van, ahány csepp vérünk”, – írja. Az álom és a valóság olykor nincs túlzottan messze egymástól. A szegény költő „szépet” álmodik, „azt álmodhatom, amit akarok.” A feleségek délutáni álma „veszélyes”, mert megálmodják az igazat, férjük szerelméről. A reggeli álomnak „gyöngyvirág-illata” van. Krúdy sokszor ír az *N. N.* című regényében az álmokról: „Maga elszokott attól, hogy az álmait lássa, mert olyan helyen él, ahol az emberek nem érnek rá gondolkodni, álmodozni, lehúnyt szemmel figyelni. Ámde mi itt mindenre ráérünk, és a valóságban látjuk közelgő éjszakai álminkat. Mert az álmok valahol messze laknak egy tartományban, ahonnan estére szétrepülnek a vadkacsákkal. Leszáll udvaromra a vándormadár pelyhe, és messzi idegen országokban járok álomban, aranyárga palotákban megyek ki és be, kék hegyek állnak a látóhatáron, és a hegyeken finom rajzú tornyok, bástyák alkonyati álomban szürkülnek.” Az *N. N.* című regényében Krúdy különösen sokat idézi az álmokat, például egy-egy oldalon tízszer is. (Álmait látja, álmodozik, álmok, álom, alkonyati álmok, útra kelő álmok, álmodunk, álmunkban, álombeli szél, őszi álmok ideje stb.) Vagy: az egyik hosszabb mondat szerkezetében – szintén a *N. N.*-ben – az „álmodunk” kulcsszó fordul elő többször. Egy különös álmot-motívumát, vízióját idézzük; ahol a „modern” irodalomban előforduló érzékletekkel találkozhatunk: „A fejedelem a kályha előtt állott és hosszú szípkából megfontoltan és komolyan szivarozott. A távoli szigetek növényének sűrű, barnásfehér füstje és egzotikus illata megtöltötte a szobát. A füstgomolyagban látni lehetett széles kalapú spanyol ültetvényeseket, zöldelő dohánytáblákat és néger nőket, a kikötőből most indul el a háromárbcos, a fehér vitorlákat dagasztja a szél s száll a messzi tengerekre a kék ciradás szivardobozokkal...” (*A vörös postakocsi*) (Az érzékletek ilyen gazdagsága tapasztalható pl. Baudelaire verseiben, Mándy Iván prózájában, pl. *Tájak, az én tájaim*.)

„A tegnapi ködlovagjai” jelennek meg Krúdy írásaiban: Kossuth fia, Szemere Miklós, a magányos gavallér, Görgey, a visegrádi remete, Ferenc József barátja, Podmaniczky Frigyes, a század legszabályosabb gavalléja, Rudnyánszky Gyula, aki a magyar költők közül először járt Amerikában stb. Krúdy Gyula regényeiben és elbeszéléseiben is nemcsak az önmagához hasonló egyéniségek (Szindbád, Rezeda Kázmér) jelentek meg, hanem szerelmek, őszi tájak, holdfényes éjszakai hangulatok mellett az írók is. A vidéki postaállomások és vendégfogadók az orosz világra emlékeztetik, és Turgenyevet, Tolsztojt emlegeti. Többször gondol Puskin *Anyeginjére*, melyből egyik regényfejezete elé egy versszakot idéz. Máshol meg ezt írja: „Mindnyájan Anyegin Eugének vagyunk ifjúkorunkban.” Odébb meg Lermontov *Korunk hőisére* hivatkozik, többször újra Turgenyevre. Krúdy írásaiban felmerül „Horác” (Horatius), Byron, Dumas, Musset, Dosztojevszkij, Thackeray, Cervantes, Csehov, Petőfi, Arany, Jókai, Tompa, Vajda János, Ady, Heltai Jenő stb. Az írók szervesen épülnek be a regény vagy elbeszélés szövetébe, pl. egy hasonlatban. „Az ősz szakálluk oly »igazmondóan« fehérlett elbeszéléseik közben, mint az Arany János versében a vén Márkus galambosz feje.” (*N. N.*) – „Itt húzódott meg Szomjas úr, mióta a világnak búcsút mondott, és Bessenyei testőrtiszt módjára szóltanul legyintett,” (*N. N.*) – „A fehér kályhában, mint egy Andersen mese, pittegett-pattogott a tűz.” (*Aranykéz utcai szép napok*) – „A nagy Dunán sikongó éji kísérteteket kergetett a szélvész, mint Jósika Miklós Abafijában.” (*Aranykéz utcai szép napok*). – „A hentesné verseskönyvet vett elő, melyből kiszakított néhány lapot, hogy staniclit formáljon belőle – tepertőnek –. Járt ide egy császárszakállas öregúr, aki verseskönyvet hordott nekem. Ismeri talán, Vajdának hívták... Vajda Jánosnak.” (*Az élet álom*). Az író-sors, a maga író-sorsa is itt lappang ebben a kis történetben, melyet természetesen csak „hozzákapcsolt” az elbeszélés fővázához. S itt indokolt megemlítenünk azt, hogy Krúdy regényeiben és elbeszéléseiben gyakoriak a hírlapírók, a budapesti forgatagban nehezen idelegelő, szegény újságírók. De ezen a társadalmi igazságtalanságon szeretne fordítani egyszer: egy összefüggő történetre épülő két elbeszéléssel.

A hírlapíró és a halál, a z Utolsó szivar az Arabs szürkénél című elbeszélések egymás után következnek *Az élet álom* című kötetében, mely 1931-ben, a Hungária nyomda gondozásában, „az író sajátjaként” jelent meg Krúdy életében utoljára. (Sajnos 1931-ben egyetlen könyvkiadó sem vállalkozott Krúdy Gyula utolsó könyvének kiadására, ezért kellett önmagának kiadnia kötetét. „Egy könyv margójára, vagy hogyan lettem könyvkiadó” címmel írt erről nem minden malícia nélkül a *Literatúrában*, 1932-ben.) A két novella alaptörténete az, hogy Széplaki Titusz hírlapírót halálra ítélte a Kaszinó igazgatósága, mert újságcikkében megsértette a Kaszint. Az

„ítélet” végrehajtására P.E.G. szolgálaton kívüli huszárezredest jelölte ki az úri társaság. Az ezredes Magyarország legjobb céllövője volt. „Ezzel a hírlapíró sorsa elintéztetett”, – állapította meg az író. A két főszereplő sorsa a végzetes párbaj előtt szokatlanul alakul: a hírlapíró az élettől búcsúzva utoljára előkelőbb helyekre megy; az ezredes meg a szerencsétlen „kófic”, az újságíró sorsát akarva átélni: a legrosszabb kocsmák rossz ételeit és italait fogyasztva készül a párbajra. Meglepő a befejezés: a győztesnek látszó ezredes hal meg, aki az ország „legjobb céllövője volt”. És az esélytelennek tűnő hírlapíró győz, ő marad életben. „Éjfél felé, amikor csillapodott a vendégforgalom, János, a csaposlegény a hátát a szekrény sarkának vethette, és a délutáni vendég furcsaságain gondolkodott. Nem, sehogyse jutott eszébe, hogy ő volna az a bizonyos hulla, amelyet elfuvaroztak. Aki után a cifra szivarszalag maradt a sarokban.” (*Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*). A *Nyugat* 1927-es évfolyamában látott napvilágot az *Utolsó szivar az Arabs szürkénél*. Ez egyértelmű értékelés. (De az is, hogy az Akadémia szegedi novellaelemző konferenciáján 1970-ben Kosztolányi *Caligula*, Krúdy *Utolsó szivar az Arabs szürkénél*, Móricz Zsigmond *Barbárok* és Nagy Lajos *Január* című alkotását vizsgálták. Akadémia K. 1971.)

A regény műfaja is átfomálódott Krúdy Gyula kezében: a hagyományos cselekmény visszaszorult, fontosabbá vált az író, az epikai- lírai hős benső világa, érzelmei, vallomása. A regény inkább novellafüzér, kisebb részek állnak össze: a hangulat az igazi szervező, rendező elv. Nem is az a fontos, hogy mi történik Krúdy regényeiben, hanem sokkal inkább egy fájdalmas emlék, egy elfojtott sóhaj, egy szerelmes pillanat, egy bonyolult-zenei összetett mondat, egy többszörös hasonlat, egy nagyszerű étel stb. Krúdy stílusa, „gordonkahangja” elvarázsolja olvasóit. Így maga az író is megszólal, a *Gordonkázás* című vallomásában: „De jó lett volna akkor tartózkodni a földön, midőn nem volt háború... –... De jó lett volna akkor élni, mikor a húsvéti reggelnek olyan illata volt, mint a fiatal nők hajának... – De jó lett volna akkoriban Pesten járnai, amikor valódi krinolinban repült a dáma... – De jó lett volna akkoriban Magyarországon lakni, amikor ‘földi Kánaán’ volt a királyság neve... – De jó lett volna farsangba maszkabálra járnai a régi Redut-ba... – de jó volna ötven esztendő múlva élni... – De jó volna ötven év múlva sírboltszagú szalonkabátban sétálni az Andrássy úton!” Az előbbi mondatok azonos kezdete, ismétlődése, ritmikusága világosan alátámasztja az írás fájdalmas lírai hangulatát. Krúdy a részletek mestere, az apró képek, jelzők egymás mellé illesztésének varázslója. Illés Endre Krúdy többemeletes hasonlatairól ír, hogyan kanyarodik másfelé a mondat, miként csillogtat meg egy-egy távoli szépséget. Pl. „Klára végre is elővette ábrándos tekintetét, amely olyan volt, mint a kora tavaszi alkonyat erdős, dombos vidéken, hol még a lapályan elnyúló rétekre gyöngye köd úszik, mintha a mezők álma volna.” (*A vörös postakocsi*). Természetesen az Illés Endre által emlegetett első réteg – „Klára tekintete” – után indul a kép, a hasonlat – „kora tavaszi alkonyat” –, mely tovább folytatódik egy mellékmondat, a dombos vidék jellemzésével – „lapályon elnyúló réteken” –, De a kép, a látvány tovább gazdagodik, szélesedik egy hasonlattal: a köd – „mintha a mezők álma volna”. S most már a költészet magasabb emeletén járunk Krúdyval. Vagy még egy viszonylag hosszabb részletre figyeljünk! „Olyan fiatal, mint a küszöbön levő március és mégis régi ékszerek jutnak az ember eszébe, midőn arcszínére visszaemlékezik. Különös kövek és rózsaszínű pirban égő aranyak, amilyenekből a Szent Lajos koronája volt. Volt egy nyári reggel az Alpeseben körül a pirosító havú szűz ormok, lenn a mélyben a tengerszem kéklik és az erdőben piros gyöngyvirág nyílik.” (*A vörös postakocsi*). A fiatalság jellemzésére a „márciust” idézi, de váratlanul a régi ékszerekre emlékszik. Most az emlék kétszeres: először az ékszerekre gondol, aztán az arcszínére emlékezik vissza. Megáll, eltűnődik a kövek különösségén, rózsaszínű, égő árnyalatán. Mint egy festő. Még egy váratlan utalás Szent Lajos koronájára, és aztán egy hatalmas természeti képpel fejezi be – „Alpese”, „pirosító hó”, „kék tengerszem”, a fent és a lent ellentéte, színek villognak. A nagy panoráma képét leszűkíti, közelhozza a „fényképezőgép”, az írói figyelem lenscséjét: „az erdőben piros gyöngyvirág nyílik.” (Mellesleg ez a piros a messze pirosító havasokkal „rímel”.)

Krúdy hasonlatai sokfelé: szépséget felfedező, rejtélyes kapcsolatokra figyelők, a természet gyönyörűségét újra ábrázoló, a témától elkalandozók, hirtelen közbevetésnek is tekinthetők stb. A jellegzetes álom-motívummal is összekapcsolódnak a hasonlatok. Pl. „arcvonalai oly lassan bontakoztak ki előttem, mint egy álombeli kép.” – „Egy erkélyen ajtó nyílt és az éjben, mint egy hófehér álom, asszony alakja mutatkozott.” – „Kis keble volt, mint az álombeli párna, amelyen álmodunk a nőkről, királyságról, elmúlt fiatalságunkról...” – „... varjakat, csókákat esténként szétzavarja, mintha az álmokat küldené széjjel az elsötétedő lakásokba.” – „És a vasláda mellett Florentin, mint egy keleti álom.” – „Furcsa kis orra csendesen elpirult és olyan halkán lélegzett, mintha valami rendkívüli esemény lefolyását figyelné, mintha félálomban lesné az álom folytatását.” – Sokszor a természeti környezetből vett szavakkal áraszt derűs vagy komor hangulatot. Pl. „Az írósvaj nevet, mint egy kővér lány a szőlőlevelek közül.” – „A kép háttérében ott szállnak a v betű alakú vándormadarak, mint az elmulasztott esztendők.” – „Szinte megvártam, hogy az alkalom letelepedjék elém, mint egy delelő lepke, amelyet kalappal leboríthatok.” – „A cipők nyugtalanul feszültek, mint vadludak szárnyai, mielőtt lehagynák a tó vizét.” – „...a nő úgy török fel a férfiakat, mint a mogyorót.” – „Olyan sötét volt a szeme, mint borult ég alatt a tó tükre.” – „...léptük olyan nesztelen volt, mint a temetői szél.” – „A golyó Rezeda füle mellett süvöltött el, mintha egy végtelen húrnon hosszú hangot vont volna a Halál...” – „Mária kezét hosszan megcsókolta, mint a haldoklók, miután a szomszéd utcában hangzik már elmerő lelkész lépése és a ministránsfiú csengettyűje.” – „A háztetőről a jégcsapok úgy nyújtózkodtak le, mint régi, holt vendégek lábszárai...”

Krúdy hosszan bólogató többszörösen összetett mondataira korán felfigyeltek. Olykor komor gordonkahangot éreztek ezekben a mondatokban. (Esetleg hasonlóan szomorú hangulatot sugároztak, mint Tóth Árpád nibelungizált alexandrinjai...) Krúdy az *N. N.* című regényében az élőbeszéd hosszabb összetett mondatainak közvetlen áradását érzékelteti: „Csak az útjairól, hallottam, amint tudom az öreg csósztól, hogy márciusban melyik vágás felett szeretnek a szalonkák, tudom a halászkóttól, hogy hol gyülekezik a csík a jég alatt januárban, hol bújdokolnak a vadludak a legnémbább nádasban stb.” *Az útítárs* című regényében egy csaknem harmincmondatos hatalmas nyelvi építményt olvashatunk, melyben a főszereplő kisvárosi lakás keresései, Turgenyevet és Tolsztojt idézve a következőket írja: „Amikor még mulattatott az utasok lármás, élettelen csendriasztó megérkezése a veres képű, félszemű aranyaspákás konduktor oly boldogan mosolygott a tompán döcögő omnibusz hágcsóján, mintha vadászó hercegeket hozna az állomásról...” Utána mondatok özönével lep meg: az utazókról, a fogadókról, a porköltszagról, a gyanús lépcsőkről, a megtermett szoabaasszonyokról, a nyikorgó ágyakról, a megereszkedett ablakokról, a bomlott alsószoznány táncosnőkről, a kísérteties szobákról stb. A csigalépcsőszerűen épülő mondatok, mellékmondatok között legtöbb a hasonlító, alanyi, tárgyi, tehát alárendelt mondat, és kevesebb a mellérendelt, pl. kapcsolatos. Az egyik bonyolult többszörösen összetett mondatban a főmondatban lévő ígéhez kapcsolódó tárgyak adják a „tartóoszlopot”, melyhez az alárendelt mellékmondatok kapcsolódnak. („Még mindig jobban kedveltem a fagyos, őszi fákat, mint a nőket, ... a mezőket, amely... a tarkabarka cinkéket, amelyek... a sármányt, amely...” stb. *N. N.*) Előfordul az, hogy azonosan kezdi a mondatokat. Pl. „Ha szoknyakergető volnék..., Ha kalandor volnék..., Ha hamiskártyás volnék...” (*Aranykéz utcai szép napok*). Ahogy a regényhősök elábrándoznak, hasonlóképpen „elábrándoznak” a mondatok erre-arra kanyarogva. („Tél van, csengő szánok vágatnak havas moszkvai utcákon, a hótetők alól itt-ott kicsillan a templomok aranyos gombja...” stb. *A vörös postakocsi*.) Ritkábban egy-egy rövid kijelentő mondat áll meg, emel ki, valamiféle fontos, megmászhatatlan tény, esemény fogalmazódik meg a rövid mondatokban. Pl. „Én voltam a tücsök.” (*N. N.*) – „A Kaszinó tagjai közül az ítélet végrehajtására kijelölte P.E.G. szolgálaton kívüli huszárezredest, akit Magyarország legjobb céllövőjének ismernek. Ezzel a hírlapíró sorsa elintéztetett.” (*A hírlapíró és a halál*). – „Szürkült, szőkült, derengett odakünn a világ.” – „Az égboltozat világos volt.” –

„Általában a jóság illata érzett a házon." (N. N.) – „Éltem. Szenvedtem. Sírtam. Sokat aludtam." – „Végtelen boldogság fogott el." – „Az élet, a perc elröpül." (Aranykéz utcai szép napok).

Krúdy ritkábban él kérdő és felkiáltó mondatokkal. Pl. Az *Útitárs* című regényében a kérdő mondatokat azonos szavakkal kezdi: „Mi lehet?... Mi lehet?...” – Vagy: „Nem hallod?... Nem hallod?” Hosszabb, részletező a következő kérdés: „Ki tudná mindezek után magyarázatát adni annak, hogy Szortiment, az *Ünnepi Ujság* szerkesztője miért öltözött földszinti szobácskájában éjfélkor frakkba, mintha bálba készülne, és ugyancsak miért lőtte magát szíven ezen az éjszakán, mikor előző napon látszólagosan minden kedvére történt?” (Az élet álom). Ritka Krúdy írásaiban a felkiáltó mondat. Pl. „Mennyit szerettem volna írni, ami igaz!” – „Ah! elmúlt szép hosszú esték!” – „Megbolondulni az öleléstől, és soha ki nem jőzanodni!” (Aranykéz utcai szép napok).

Sokkal gyakoribb nyelvi kifejező eszköze Krúdynak – a bizonytalanság, az esetlegesség kifejezése: feltételes kötőszóval, bizonytalanságot érzékeltető névmással stb. Ez természetesen egészíti ki az író jellegzetes sejtelmességét, rejtélyes félhomályát, éjszakai környezetének ábrázolását. Pl. „Talán észrevette, hogy hazudtam neki." (N. N.) – „Valaki elment erre... – Valaki egy falusi háztető alatt, ködmönszagú télben narancsfákkal álmodott.” „Valahol messze – tán Szevillában – élesen kezdtek harangozni, sok apró harang szólalt meg egyszerre..” – „...nincs olyan öreg férfi, aki valahol-valamerre meg ne találja azt a leányt, akitől ifjúságát, elveszített kedvét, örömét viszontláthatja.” – „A te apád tán olyan ember volt, hogy felesége volt minden faluban, hol meglepte az éjszaka?” – „Valahol, valamerre keresek egy régi házat, ahol kedvemre elboronghatok a tűz előtt." (N. N.) – „Egyszer egy fiatal férfi mesélte valahol, valamerre, talán egy útszéli fogadóban a következő történetet...” (Aranykéz utcai szép napok).

Álomszerű tájak, elmosódó alakok, fel- és eltűnő tárgyak, színek, emlékek villannak fel útközben Krúdy írásaiban. Nyírség, Szepesség, Óbuda, Tabán, Gellérthegy, Józsefváros stb. villanak fel előttünk. A közeli és távolabbi világot egyszerre látja a szereplő, Szindbád, Rezeda Kázmér és mások: s ez a lírai személyesség, amely mindent átjár. Egyszerre emlékezik, visszagondol, felidéz, valami eszébe jut, felsóhajt, eltűnődik. Ebben a különös világban az íróhoz nagyon közelálló Tabánról vall, furcsán egymás mellé halmozva a tárgyakat, a főneveket, amelyekhez olyan szavakat, jelzőket illeszt, melyek sokfelé kalandoznak el a múlt időt felvillantva. Tabán – „molyette”, mint egy régi ruhadarab. Ömleszt elénk a „mállott róka-gallérokotól”, a „kisértetiesen elrongyosodott köpönyegektől” a „madárijesztő vékony lábszáraihoz idomult nadrágokig” és a „gombjavesztett mellényekig” sok mindent. Másutt meg a „toronakadt sóhajtáshoz hasonló kéményfüstöket” veszi észre, mellette meg „földalatti, tetszhalottéhoz hasonló nyögéseket”, a „varrógép pergésébe fulladt zokogásokat” hall. Harmadszor meg nagyon hosszan eltűnődik az író a környezeten: a „hegynek kanyargó és kiismerhetetlen végzetű utcákon”, „megbetegedett” ajtókon, régi szobabútorokon, kanapékon, tükrökön, teásibrikeken, poharakon stb. Az „egyszerű” felsorolás, halmozáson túllép az író, hiszen a különböző tárgyakhoz sokféle múltbeli emléket, jellemző vonást illeszt. Pl. a „közönytől megsárgult, foszlott kötélen hintázó női ingek” – már szinte képpé válnak, a valóság szintjéről fentebb emelkednek. De a „halmozás” még távolabbra visz, irreálissá válnak („imakönyvetűvé törpült asszonyok”) az egymás melletti szavak összekapcsolva. S még ekkor sem áll meg, újra továbblép egy „szerelmi” vonatkozással: „a szerelmi éj varázsának ismerete nélkül imakönyvetűvé törpült asszonyok.” (Az élet álom című kötet, Zöld ász)

Krúdy regényeiben és elbeszéléseiben a hangulatot befolyásolja: az ős, a tél, az éjszaka, a holdfény. Az ős – „dércsípte” időszak, mely elkomolyodva fekszik rá az erdőkre, ösvényekre, „folyócskákra”, „amelyeknek partjairól elszökdöstek a virágok és a bokrok.” (N. N.) Az író nemcsak kívülről, objektívan tárja elénk az őszi világot, hanem teljesen líraivá válik, mint egy költő, és első személyben szólal meg: „Ilyen volt a pontosan megérkező ős a múlt században Magyarországon. Én nagyon szeretem.” Itt nem áll meg az író, hanem részletezi az ős szépségeit, mellékeveket és főneveket halmozva, az állítmányt hátradobva, álomba hajolva. („A köde, a csendje, a szomorúsága, a lemondó unalma, békésen elterülő alkonyata, és mesemondásosan hosszú éjszakája az enyém volt, az álomtalané, aki a leghosszabb regényeket olvastam vagy álmodtam ez évszakban.” N. N.) Ha közeleg az ős, az „okos tücsköt” idézi, mert „fedél után” kell nézni. „Az őszi éjszaka félelmei elmaradoztak mellőlem, mint a por hull le a kocsikerékről. A hervadt fák között a tájról régen elszállott madarak hangjai játszottak bújósdit.” (N. N.) Az *Útitárs* című regényében Krúdy „holdfényes utazásról” ír, a „fák megannyi szoknyás kísértetek”, az eső „mint a bánat” hull, az éjszakából „könynek” hullnak, és fázósan gondol szeretteire, és még a halál is megjelenik ebben a hangulatban. („... és csak az útitárs szomorú szavai hangzanak fejem körül, mintha a halál a bibliát olvasná.” Az *Útitárs*). Sokszor személyessé válik, családára gondol („ahol anyám és atyám laktak, mint választékos uraságok ebben a szegényes világban.” N. N.), megszemélyesíti a környező tárgyakat, természeti jelenségeket stb. Krúdynál „fázós” az almafa, a kalap „szemrehányós”, a vadászkalap „csodálkozik”, a napsugár „hetykélkedik”, a szék „köszvényes”, az ablak „barátságos”, az ajtó „beteges”.

Krúdy korában az impresszionizmus a festészetben és a költészetben is szinte felfedezi a különböző érzékleteket: a színeket, a hangokat, a szagokat, az illatokat stb. Krúdy is, Tóth Árpád is: szereti a jelzőket, olykor ismétli őket, szokatlan szóösszetételbe illeszti, meglepő hatásokat vesz észre. „Kékes fény”, „piros szoknya”, „sötétvörös cserép”, „barackszínű fej”, „fehér selyem”, „aranyfácán csillogású napok”, „kék téli este”, „piros abrosz”, „kék asztalkendő”, „aranyárga paloták”, „zöld-zsalugáteres ház”, „fehér haj”, „kékes pára”, stb. A *Régi és új emberek* című Krúdy-írásból egy részletet idéz Szabó Zoltán *Kis magyar stílustörténetében* (Bp., 1982): „A bokrok piros bogói mint vércseppek ragyognak a domboldal sárga mellényén... (a szem csillogása olyan)... Mint mikor az őszi napfény utoljára önti el vakító aranyával a tájat, a sárga fényű jegenyekre körmöci aranyakat varázsol, a távoli mezőkre a tavasz lila színű ködét csalja.” Az író először valóban a festői színeket veszi észre a tájat figyelve: „piros” bogó, „sárga” mellény (domboldal), „arany”, „lila” köd. De azonnal hozzá kell még tennünk e rövid prózarészlet egyéb színeit: a „vércsepp pirosát, a napfény csillogását, a ködös árnyalatot. Közben szinte alig vesszük észre a „vakító” aranyfényt, a piros bogók „ragyogását”, a közel és a távol különbségéből adódó színárnyalatokat, a nézőpont megváltoztatását. S a „varázslatot”, a körmöci aranyok színével.

Az érzetkultusz – az impresszionizmus egyik sajátossága: az emlékképeket idézi, hangulatot sugározva, az érzéki benyomásokat (látás, hallás, szaglás, ízlelés, tapintás) figyelve, ábrázolva. „Sötét hangról” ír Krúdy, szinesztéziával élve, mint egy költő (pl. Ady: a napsugarak zúgásáról vallott, a különböző érzékekrületek határát összerosva, pl. a színt és a hangot.) Krúdy talán legtöbbször a szagokról, illatokról ír, hiszen a fogadók legjobb főztjeit „Szindbáddal kóstoltgatta.” (A magyar filmművészet egyik legkiemelkedőbb alkotásában, Huszárik Zoltán *Szindbádjában* Latinovits Zoltán ízlelte a velőscsontot.) Az író a pörköltszagról, a ser szagáról, a fogadók szagáról, a gyerekkori ételek illatáról, a sült alma szagáról, a finom dohány illatáról, az orgona illatáról stb. írt. Egyhelyütt így halmozza a szagokat: „Nyergesújfalusi: állomás-szag, ló-istálló szaga, medveillat, füstös vándorcigányos szagok, faggyú-gyertya szag, oltarkép-szag (Az élet álom).

„Az emlékek szakácnövényét” is Krúdy Gyula írta 1921 nyarán, amikor a cinke megszólalt a kertben, az ősre, az elmúlásra figyelmeztette, de azt nem felejtette el, hogy „az otthonlól ember szeret jól táplálkozni, kedve van betekintetni a konyhára, hogy emígy is előmozdítsa étvágyát.” Írt a vadpecsenyéről, a ráklevésről, a déli sörről, a szegény ember malacáról, a fűszerekről, a jó étvágy titkairól, a farsangról 1933-ban (Gasztronómia alcímmel), a mellékutcai vendéglőről, az étlapról általában, a paprikás csirke sikeréről stb. És a kötet végén levő receptekhez a következő megjegyzést fűzte az író lánya, Krúdy Zsuzsa: a „következő 50 recept családunk

hagyatékából való."

A marhahúslevesről megállapítja: „á la Krúdy”, s így kezdi a receptet: „A legszigorúbb szertartási renddel készül minden valamirevaló háznál.” Krúdy hősei sok-sok fogadóban vizsgálgatják az étlapot, ízlelgetik a húsokat, figyelik a bor illatát. Amikor *Irodalmi szakácskönyvet* állított össze Réz Pál 1970-ben, a következő Krúdy-elbeszéléseket válogatja a kötetbe: *A husvéti sódar titkai*, *A ráklevés*, *A gáblí története*, *Újházi leveze*, *A pincér álma*.

„- Igen, ha jó sört mérme Lajos barátunk – kiáltotta megint ama törzsfőnöki hang, amely mindig általrecsegett a többen, és ugyanakkor megkavargatta maradék sörét poharában olyanféle mozdulattal, mintha egy csepp sárga lét sem akarna magától elvonni, pedig valamennyi sörivő tudja, hogy az ilyenféle maradék csak illuziója a toroknak; bajuszfestésre jó; inkább újabb szomjúságra gerjeszt, és a hangnak ad valamely pufogó, rekedt lendületet, amely a csappal megcélzott söröshordó első hangjaira is, meg az utolsókéra is egyszerre emlékeztet.” (*A pincér álma*) Az előbbi terjedelmes, sokfelé kanyargó összetett mondat – a sörivással van kapcsolatban: a mozdulatra figyelve, a sör minden cseppjét megőrizve, a maradék sör „bajuszfestékszerű” hatására gondolva, a különböző hangokra érzékenyen („pufogó, rekedt lendület” stb.). A pillanat megőrzése is a Krúdy-mondat értéke.

Az állandó anyagi gondokkal küszködő Krúdy Gyula – írói csúcspontján, remekművekké maga mögött (pl. *N. N. „Az útitárs, A vörös postakocsi, Szindbád ifjúsága* stb.), keserű író-sorsa, szegénysége, „belső emigrációja”, páratlan emberi és írói rangja, hitele – számos méltó értékelésre serkentette kortársait és a későbbieket: Kárpáti Auréltól Rónay Györgyig és Szauder József, Czine Mihályig. Márai Sándor a *Szindbád hazamegy* című regényében 1940-ben mint Proust, „megtalálta az időt”, az emlékek varázsát: belebújva a „Szindbád”-öltözékbe, utolsó útra indul valóságos bérkocsin egy félig álom- és félig valódi napon, gőzfürdőben, szerkesztőségekben járva. Ebben a különös regényben összefonódik a halott Krúdy és az élő Márai alakja, „mindketten” korszerűtlenek, magányosak, idegenek, sértődöttek: „úrnak és írónak született egy világban, amelynek nem volt szüksége igazi urakra, sem igazi írókra, mert e kettő, Szindbád szerint egy és ugyanaz.” Márai regényében éppen úgy megjelennek a „tegnapok ködlovagjai” és íróársai, mint Krúdy írásaiban: szinte látomásként megelevenedve. Szindbád, az író „örökké menekült”, mindig „hazátlan” utas, aki a politikát megvetette, és csak a legfőbb igazságokra és legnemesebb érzésekre (pl. az őszre, a végzetre, a nőkre) gondolt, „időnként lila tintába mártotta” tollát, „hogyan aztán, oldalthajtott fejjel, rögzítsen valamit az álomból, melyet talán csak ő álmodott már egyedül Magyarországon.” (Márai). Krúdy–Márai a *Szindbád hazamegy* című regényben Óbudáról, a Templom utcából indul, hogy pénzt szerezzen, mert kikapcsolták a villanyt, lányának, Zsókiának a vizsgaruhára kell, kölcsönt már nem adnak... Íróársai jelennek meg látomásában: a jelzők karátját patikamérlegben mérő Tóth Árpádtól az „aranyfüstös szellemi zsidvására” fölött őrködő Osvátig. A hazájából emigrált Márai messzire kerülve Magyarországtól mindig őrizte Krúdy emlékét, aki valamilyen megmagyarázhatatlan „többletet” adott írásaiban, „teljes érettséggel”, „vizionárius erővel”, az álmok ködfogatán utazva igazi „égi üzenetet” hozott olvasóinak. S napjainkban, amikor visszaszorulnak az igazi irodalmi értékek, így Krúdy életműve is, most születésének százhuszonötödik évfordulóján mégis reménykedjünk a minden történelmi csatán, csatavesztésen áttörő szellemi óriásaink győzelmében: „De hogy bármelyik Majtényinnál /végleg letörött volna a zászló!?! Hát József Attila!? Hát Krúdy!? Hát Németh László!?” (Simonyi Imre: Történelmi lecke)

Szabó T. Anna

Ünnepnap

*Szombat és ünnep. Szinte üres az út.
Az emberek még otthon alszanak.
Forradalom? Most pihen, aki tud,
pedig künn épp imént kelt fel a nap.
A surlófényben sárgás már a járda:
csak egy kokárdás, álmos gyalogos
halad el lassan, idomtalan ánya
a park mélyedésén átimbolyog.
Az ébredők a fényes eget nézik:
ez már a szabadság ígérete,
az öntörvényű felkelésé – érzik
földszagú, bizseregető szele.*

Északnyugati szél

*Fönn foszló felhők. A sportcsamokon
átforrósodik a fényes tető.
Fű serken, s e kövér tavasznapon
(bentről úgy látszik): áll a levegő.
De túl a parkon, a házak felett,
egy galambraj magasba vág ragyogva,
és hirtelen vadul csapkodni kezd
a zöldségesnél a napsárga ponyva.
A fákon látni, hogy megdől a tér.
Az akác száraz termése zizeg.
Pár pillanat, és ideér a szél:
megzörgeti az ablaküveget.*

Csanády János

Két keréken

Kiss Benedeknek

A motorverseny, amit annyira utáltam,
Mostanában a Vestem Pub televízióján
egyre jobban lenyűgözött,
és megrendített a jóság, amint
a kanyarokban 35 fokos szögben
bedőlnek a motorosok, 150 kilométe-
res sebességgel és akár az életünkben:
egyik kanyar követi a másikat,
egyszer jobbra, aztán balra,
de egyenes pálya nem lehetséges,
mert az nem életveszélyes,
s megölné az unalom a közönséget,
aki, mint a római cirkuszban, vért akar látni;
bukást, csapódást, a hősök
akik a színes nyergekben ülnek,
vagy inkább fekszenek,
időnként pörögnek, felrepülnek,
mint az anyahajókon a repülőgépek,
a Lopakodó, a B-52-es
Ázsia fölé lopakodott
s kiszórta tíztonnás bombáit,
amivel csak növelte a gyűlöletet
az arab és nem is arab népekben,
akik vesztesen is a győzelemre
esküsznek, s tömeggyűléseken
tüntetnek ez ellen a verseny ellen,
s nem jut el a televízió
hozzájuk ez a verseny, csak tapasztalják
léleekben meg nem semmisített,
rombadöntött városaikban;
Hova tűntek a sumér kincsek,
az agyagtáblák üzenete
a széltőlőtt múzeumokból,
melyek az emberiség
6000 éves létét bizonyították,
köztük a miénket is, a magyarokét;
miféle zugpiacokon
csencselnek velük, árulják őket
akár a történelem bennünket:
Nagymagyarországot is így hordták széjjel
négy keréken és két keréken.
30 ezer kilométernyi vasutunkból
néhány száz maradt, csonkán,
mert a határok lemetszették
a síneket, bármilyen erősek is voltak,
erősek voltak és kemények –
csak találgatok, de ha jól emlékszem,
Weismanfrédék gyártották őket
Ózdon és Diósgyőrben;
a motorosok két keréken
vasútjainkat juttatja eszembe,
és a végtelen aljasságot,
mely itt pusztít embereinkben,
a „megélhetés” hőseiben,
a hatalomittasok passziója
nyögei lelkünk, két keréken
robogunk mi is a pályán,

amelyet nem hagynak befutni,
mert egy éles kanyarban fel kell bukni, –
s ha életben maradsz törten, csonkán,
mosolyogva biztatnak: rajta, rajta,
kezdjétek újra az egészet,
mint ahogy Bencus újrakezdte,
s egy rettenetes bukás után,
amely szintén egy éles kanyarban
esett, újrakezdte 18 évesen
az érettségire kapott motorral,
és befutott a két keréken
– ritka kivételképpen –
végül s végleg a magyar
irodalomban.

(kelt: 2003. május 26-án este)

Hogy mik vannak? Hogy mik is vannak?

dr. Székely Máriának
tisztelettel és...

Éjfélkor, mikor üt az óra,
s megindulnak a szellemek
az éjszakai portyázásra,
a ceruza már nagyon nyomja zsebemet;
vele alszom éjszaka is,
nyomja pizsama zsebemet,
megindulnak a szellemek,
mint egy Ó-angol kastélyban,
csak épp a sóhajtozás, nyikorgás
marad el, mert nemrég
tatarozták a házat,
hogy újabb száz évig álljon még,
megcsinálták a liftet,
kattan, simábban siklik,
de éjfél után ő is alszik,
csak én vigyázom a csendet,
félseggel ülve székemen
az íróasztal mellett,
amely magasabb nálam,
így aztán kusza az írásom,
ferdén támaszkodik félkarom,
a csontom nyomja az asztalom
széle, csuklóm magasan lóg
ceruzával a kézben
a hófehér papírlapon;
így lettem én is újra
hófehér, mióta
megmentették az életemet,
és újjászülettem
a Hűvösvölgyi út 116-ban,
azaz a Hárshegyen, vagyis
a Lipótmezőn, ahol megismertem
a normális embereket,
a barátságos szívűket,
a félelemmel telt szemüket;
mindenkivel beszélgettem,
de főként, főként a nőekkel,
szavam szelid és szapora volt,
mint egy pszichiáternek;
amikor öt liter infúzió után,
– midőn órák hosszát
türelmesen kellett feküdnöm,
hogy majd megbolondultam,

és százszor megszúrták az ujjam,
hogy egy-egy csepp vért vegyenek;
tehát akkor, amikor kiszabadultam
a folyosóra, egy vidám, fehér-
köpenyes fiatal ember
mosolyogva ment el mellettem,
s mintegy mellékesen mondta:
(a Belgyógyászat főorvosa volt)
„Tudja, hogy magát egy hajszál
választotta el tőle,
hogy Parkinson-kórt kapjon?”
és már ment is tovább;
és emlékeztem a mentőre,
amely egy éjféli órán
(Lefeküdni készültem a televízió
buta műsorát végignézvén,
s két sarkam kirepült alólam,
s úgy estem el, mint amikor
– a disznóöléskor –
farkánál és fülénél fogva
ledöntik a hízót az udvaron
s a hosszú kést a szívébe nyomják;
szóval elzuhantam és képtelen voltam
felállni, csak lábaimmal csápoltam;
a lányom, a feleségem mentett ki órák múlva
ebből a méltatlan helyzetből,
és lefektetett az ágyra,
de egy fél óra múlva
minden megisméltődött
„dettó” – és akkor kihívták a mentőt: –
„Olyan nehéz, mint a dög!”,
hallom, és valóban az
voltam, s hogy megszülettem
újra, s hogy újra ember legyek,
azoknak a fiatal lányoknak köszönöm,
akik napokig, vagy egy hétig
pelenkázta, türelemmel,
és mosolyogva végig,
mert folyamatosan pisáltam
(ez igaz, de be nem csináltam)
nem bírtam volna ezt a szégyent, –
De hol is tartottam, barátom?
Szóval a szellemek
megindultak, mikor már lábra álltam;
(a többi magánszorgalom:
jóga-légzés és úszás a Lukácsban,
és egy sorozat gyakorlat,
amit a vízben hanyatt fekve
és egy helyben csinállok,
hogy senkit se zavarjak),
De mit beszélek, mit beszélek?
Mikor a szellemek, a szellemek
(értsd alatta, a költemények!)
itt vannak újra, hogy
újra „fasza gyerek”
legyek, és még egy darabig,
darab-ideig, vagy 100 évig
be ne lepjenek
a legyek!

Balogh Tamás

„...körülbelül elég lesz egy füzetre”

Schöpflin Aladár két levele Ady Endrének
A *tízmilliós Kleopátra*... című Ady-kötet kapcsán

„Szerkesztő ur! Én most ötödször
Intézek önhez levelet,
Ötödször kérek, mindig egyet,
Óh, teljesítse, ha lehet.
Szerkesztő ur, kora tavasszal
Tavaszi nótát irtam én
S szerkesztő ur négyszer üzente,
Hogy nincs tavasz még s nincs remény.”
(Ady Endre)¹

Schöpflin Aladár öt évvel volt idősebb Ady Endrénél. Amikor az induló, s még „kiforratlan” verseit kötetbe rendező költő megjelenik az irodalmi nyilvánosság előtt, Schöpflin már egy éve a *Vasámapí Újság* munkatársa.² A *Versek* (1899) verseinek – Adyhoz s a korhoz egyaránt viszonyított – értékét és színvonalát nem jelen dolgozat feladata megítélni, de az mindenesetre beszédes tény, hogy a korának új irodalmára mindig fogékony és biztos kezű kritikus még „nem vette észre” ezt a kis kötetet; a *VÚ*-ban nem jelent meg róla – még név nélkül sem – kritika.³

Ady Endre neve először 1903-ban tűnik fel a lapban: ekkor ír róla először (még nevének feltüntetése nélkül) kritikát Schöpflin (*VÚ*, 1903. 50. sz. 835-836.), bár a *Még egyszer* verseit sem tartja még „késztérmekeknek”. Később, az *Új versek* (1906) kapcsán így ír erről a kötetről: „pár év előtt ismertettük már e helyen egy kis versfüzetét, mint egy bár még kiforratlan, de kétségkívül figyelemreméltó tehetség művét”.⁴ Schöpflin tehát már ekkor felfigyelt a fiatal poétára, verseiben megérezhette a későbbi nagy költőt, és amikor az megjelentette a magyar líra történetében új korszakot nyitó kötetét, így folytatja a feljebb idézett kritikát: „Azóta forrott, haladt, sokat tanult, sokat felejtett; izgalmas, küzdéssel teli lelki életet élt, saját világfelfogást, saját költői hangot és irányt igyekezett a maga számára kiküzdeni. [...] Még nem kész költő oly értelemben, hogy végleges ítéletet lehetne mondani róla, de azt hisszük, épp azért forrja ki oly nehezen magát, mert sok benne a tartalom. Már most is a költői érzés olyan járatlan mélységeit nyitotta meg számunkra, oly erős és érdekes egyéniséget tárt elénk, hogy okvetlenül sokat kell várnunk tőle további fejlődése során. Vele együtt mi is azt tartjuk, hogy sok feltöretlen ugar van még a Kárpátok alatt, izmos karra, éles ekére nagy a szükség a mai ernyed, erőtlén irodalomban. Neki pedig az izmai megvannak a nagy munkához. [...]”

Ekkor még nem ismerték egymást személyesen. Schöpflin elolvasta Ady új verseit, és megírta véleményét róluk. Ady elolvasta Schöpflin kritikáját, és rájött: szövetségesre talált az ítésben. Aki nem baráti gesztusból vagy „kötelező” lelkesedésből írt róla olyan bírálatot, amely elfogulatlanságával a tiszta értéket keresi a kötetben, egyaránt észrevéve a versek erejét és hiányosságát, mely hiányosság azonban a későbbi fejlődés szükséges záloga. Ady értő „fülekre” talált hát, és ez a századelő konzervatív irodalomszemléletét figyelembe véve hatalmas fegyvertény volt. Ady jól tudta, hogy Schöpflinnel „érdemes” jóban lennie: a kritikus, aki ekkor státusza szerint a *Vasámapí Újság*nak még csak segédszerkesztője volt, de már a lap irodalmi arculatát kialakító és azt meghatározó munkatársa, fontos szerepet töltött be alkotó és befogadó között. (A *VÚ* – a megcélzott olvasóközönséget tekintve – a vidéki értelmiség és a köztisztviselői középosztály lapja volt, maga is konzervatív értékítélettel, s egy ideig még Schöpflin odakerülése után is ez volt a jellemző rá. A fordulatot éppen a fent idézett kritika hozta: Schöpflin az „új” irodalom oldalára állt, persze – munkaköri kötelességeivel magyarázhatóan – nem szakítva a „régivel” sem.) A *Vasámapí Újság* nagy példányszámban megjelenő, országos terjesztésű lap volt, a legváltozatosabb összetételű olvasótáborral (vegyes jellegéből adódóan mindenki olvasta), s tulajdonosa, a Franklin Társulat biztos anyagi háttérével. Adynak tehát – aki ekkor a *Budapesti Napló* szerkesztőségében dolgozott, s így természetesen itt is publikált a legtöbbet –, ha irodalmi munkásságát szélesebb körben ismertebbé akarta tenni, nyitnia kellett más lapok olvasóközönsége felé; és mivel Schöpflin kritikájával önként jelentkezett a közvetítő szerepére, a költő megragadta az alkalmat, s felvette a kapcsolatot a kritikussal.

Schöpflin egy 1912-es cikkében így emlékszik vissza erre az időre: „Ennek a könyvnek [az *Új versek*ének] hatását e sorok írója alighanem tipikusan élte át önmagán. Véletlen körülmények folytán ekkor találkozott először Ady nevével úgy, hogy számolnia kellett vele. Az első, felületes benyomás nyugtalanító, zavarba ejtő és ellentmondásokat provokáló volt, de a költő már ekkor megnyerte a csatát olvasója ellen: versei ellenállhatatlanul ingereltek a továbbfoglalkozásra.”⁵ Évekkel később, még nagyobb szavakat használ: „Harmincadik évemen túl voltam, amikor megismerkedtem Adyval, aki életem legnagyobb irodalmi élményei közé tartozik, s lényegesen módosította az irodalomhoz való viszonyomat.”⁶ Ez azonban mégsem túlzás, de a hatás kölcsönös: Ady verseivel hozzásegítette Schöpflint egy új irodalmi ízléshez, Schöpflin pedig lapjával biztosította Adynak a mindenkori széles olvasóközönséget (a *Nyugat* – amely egyébként fénykorában sem érte el a *Vasámapí Újság* példányszámát, így olvasótáborának nagyságát sem – nem létezett még ekkor, s Osvát előző lapkísérletei sorra korán elhaltak).

Ady ekkor éppen Párizsban volt, és egy ideig még nem is találkozott személyesen. Ady levelek és „küldöncök” révén tartotta ekkor a kapcsolatot ismerőseivel és kenyéradóival. Ilyen „futára” volt legjobb barátja, Bölöni György is, aki így emlékszik vissza az Ady–Schöpflin-viszony kezdetére: „Ady ügyes bajos dolgaiban ekkoriban sokfelé futkostam. Párizsból hazatérve, legelőször a *Vasámapí Újság*hoz mentem fel, hogy átadjam Schöpflinnek Ady üdvözlőit és kéréseit.”⁷ Schöpflin az üzenetet szívesen fogadta, s a kéréseket is teljesítette: ezután sorra közölte Ady írásait a *Vasámapí Újság*ban. Aztán amikor Ady visszatért Párizsból, első dolgai között volt, hogy meglátogassa a kritikus-szerkesztőt a szerkesztőségben. Schöpflin visszaemlékezése szerint már ekkor barátság szövődött közöttük, mely barátság egyre csak mélyült az évek során, mellette a szakmai kapcsolat is egyre gyümölcsözőbb lett: Ady következő verseskötetét, az 1907-ben megjelent *Vér és Aranyt* már a Franklin Társulat adta ki.

Még tizenkét „közös” évük volt. Levelezésükből fény derül arra, hogy mennyire is volt ez a kapcsolat mély és igaz, hogy magánemberileg és szakmailag mennyire számíthattak a másakra. Schöpflin igazi barátira talált Adyban, lelkesedett és rajongott érte. Így ír róla: „Adyhoz való viszonyom életem legnagyobb dolgai közé tartozik, szüleim, testvéreim, feleségem és gyermekeim után mindjárt ő következik, ami az életemben, gondolataimban, érdeklődésemben elfoglalt helyet illeti.”⁸ De vajon a költő is így érzett-e?

Bíró Lajosnak Párizsból írt, 1907. április 3-án keltezett leveléből nem ez olvasható ki: „Bűnül rójátok föl, hogy a *Vasámapí Újság*ba 15 forintért írtam egy kis rongynovellát... [...] Sohse rosszabb, gonoszabb helyzetben nem voltam, s éppen csak emiatt. Hát írtam volna-e én másképpen a *Vasámapí Újság*ba?”⁹ Ady tehát lenézte volna a *VÚ*-t, s kihasználta volna Schöpflint? Érdekből kötött volna vele barátságot? Pénzért? Hiszen egy szerkesztővel jóban kell lenni... Gúnyos hangjából ezt érezni. Azonban mentségére szóljon, hogy amikor Bíróhoz írt levelet, kenyéradójának írt, hiszen Bíró ekkor éppen a *Budapesti Napló* felelős szerkesztője volt, aki minden bizonnyal nem nézte jó szemmel, hogy saját embere más lapok felé „kacsintgat”. Ez a fajta szakmai „félteékenység” szülhette Ady kényszerű magyarázkodását, amelynek persze van igazságtartalma (pénzre volt szüksége), de valójában igazi indokát leplezi. Mert hogy szándéka igaz volt, és hogy tényleg azt akarta, hogy a *Vasámapí Újság* olvasói megismerjék és elfogadják őt és műveit, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Bírónak írt levélben emlegetett novella (*A káposztás kert lakója*) csak az első volt a sorban. (Előtte ráadásul még egy tárcát is közölt a lapban [*Öreg és ifjú írók*], Diósadi néven.) Tehát miután Schöpflin megírta értő szavú kritikáját az *Új versekről*, Ady a lap szerzőjévé vált. S hogy mennyire lett rendszeres szerzője, annak igazolására álljon itt a *Vasámapí Újság*ban 1907-ben megjelent írásainak listája:¹⁰

febr. 17.	Öreg és ifjú írók (Párisi levél)	[Diósadi]	127–128. cikk
márc. 24.	A káposztás kert lakója		228–229. novella
jún. 9.	Ének a Visztulán		454–455. vers
júl. 28.	A nyári délutánok		594–595. vers
szept. 1.	A szobrok – élnek		698. novella
nov. 3.	A halál rokona		874. vers
nov. 10.	A halott költő kritikája	[Diósadi]	898–899. cikk
nov. 10.	Sápadt emberek és történetek		908.
dec. 8.	Közel a temetőhöz		982. vers
dec. 29.	Vér és arany		1067–1068.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az számított igazán kedvelt szerzőnek a *Vasámapí Újságnál*, aki a karácsonyi számban, s még inkább a karácsonyi albumban megjelent. Ady ekkor még egyikben sem; a karácsonyi számban (dec. 22.) Szabolcska Mihálytól és Endrődi Sándortól közöltek verset, és Szabolcskának az albumban is megjelent egy költeménye. Ezért azonban ne Schöpflin a felelős; ne feledjük, ekkor is még csak „segédszerkesztő” a lapnál, s felettese, főként a főszerkesztő, Hoitsy Pál – valószínűleg Schöpflin rábeszélése eredményeképpen – megtúrni éppen megtúrta a „moderneket”, de nem lelkesedett értük.

Ady Endre jó novellista volt, de nem nagy novellista, és ezt ő is tudhatta, mert amikor Schöpflin megírta Ady első novelláskötetéről a kritikát, nem vette zokon azt. Pedig Schöpflin őszinte szavaiból nem az elragadottság árad: „Ady Endre bizonyára maga sem tartja tulajdonképpen terrenumának a prózai novellát, egész lényé annyira lírai, annyira hiányzik belőle a novellához szükséges belső egyensúly, hogy novellisztikus dolgait alig tarthatjuk – ez idő szerint – egyébnek, mint a költői munkálkodás mellékterményeinek”, és szerinte az egész kötet „nem nagy dolog, de mint egy tartalmas lélek dokumentuma figyelemreméltó.”¹¹

Ady Endre nagy költő volt. „Novelláival túlságosan nem törődött [...] Néha gépiesen írta meg történeteit. Igazi írásnak csak verseit érezte.”¹² De mivel önkifejező (és pénzkereső) akarata túlfeszítette a versek keretét, mondanivalóját közel több kötetnyi novellában is a nyilvánosság elé tárta. Egyes darabjaira vagy a lírai túlfűtöttség, vagy éppen ennek ellenkezője, a teljesen visszafogott, tárgyilagos hang a jellemző, de mindig képekben gazdag, költői nyelven írta meg őket. Arra azonban mindig vigyázott, hogy novelláit az átlagolvasónak írja, ezért nem is akart újat, eredetit alkotni prózában, mint versben; alkalmazkodott az olvasói elvárásokhoz és az újságírás szabályaihoz. Nem „szószátyár”, nem terjedelemre írt (bár egyes lapoknál soronként fizettek): novellái ugyanolyan zártak és tömörek, mint versei, fölösleges szó nincs bennük. Egy-egy hangulatot ábrázol mindegyik kis történet, vagy ahogy ő nevezi őket az *Így is történhetik* (1910) című novelláskötetének előszavában: „*Kisded históriák... újság novellácskáim... más formájú versek.*”

Az 1910-es Ady „próza” éve volt: két novelláskötete jelent meg ekkor; írói elhivatottságát jelzi a Fenyő Miksának Párizsból, 1910. február 15-én írt levelének sürgető hangja: „Mi van a novellás könyvemmel? Annak muszáj kijönni.”¹³ Fenyő hangja – az 1910. február 28-án kelt válaszában – megnyugtató: „Nem tudom, megírtam-e már, hogy a novellás köteted hűsvétra fog megjelenni. [...] Hogy állsz a regénnyel? Szeretném, ha valami nagyon szép dolgot írnál, valami hozzád méltó szenzációt.”¹⁴

A regény, amire a *Nyugat* szerkesztője rákérdez, Ady első nagyobb terjedelmű szépprózai írása lett volna. A *Vér Városa* című regénynek első fejezete még ebben az évben megjelent a lapban (1910. I. 602-605.), amely fejezet Ady jegyzete szerint nem más, mint „próbája egy furcsa, készülő regénynek... [amely] furcsa lesz s nem is éppen regény (ha megírom és ha kiadják,) de nem is egészen új.” Azonban a közlés itt abbamaradt; az új forma és szerkezet, a tervezett terjedelem olyan – önként vállalt – feladatot állított szerzője elé, amelynek nem tudott megfelelni: a mindig tömörségre törekvő költő belátta, hogy a nagyepikai mű más szabályok alapján működik, írásához nem az ő jelleme szükséges.

Maradt hát számára a novella. Ötkötetnyit jelentett meg belőlük.¹⁵ A novellista Ady is termékeny volt hát, s közölték, olvasták is. Kisprózái közül a kortárs magyar (újság)olvasó Schöpflin szerkesztői munkássága nyomán tizenötöt ismerhetett meg. A *Vasámapí Újság*ban megjelent Ady-novellák a következők:

1907.	márc. 24.	Gyellei Farkas Butykosa	– Így is...
	szept. 1.	A szobrok – élnek	
1908.	febr. 2.	Az asszonytalan Pándyak	– Így is...
	aug. 30.	Mária és Gáspár	
	nov. 1.	Történetek egy temetőből	
1909.	márc. 7.	A „Két Elefánt”	– Így is...
	máj. 30.	Az öreg Borkonyi	– Így is..., TK
	dec. 26.	A költő fia	– TK

1910.	febr. 13.	Elmúlt a temetés	– TK
	okt. 23.	Lomby, a kőfaragó	
	dec. 25.	A hatodik osztály	
1911.	okt. 1.	A Torony-ember gyilkossága	
	dec. 24.	A gyilkos Sabaseff	
1912.	dec. 29.	A Dorbayak testamentuma	
1914.	febr. 15.	Lápossy Ruben megvénülése	

A lista több következtetés levonására is alkalmas. Először is megfigyelhető, hogy a Schöpflinnel történt megismerkedés után Ady minden évben ad nem is egy novellát a *Vasámapi Újságnak*, egészen 1914-ig, amikor is egy időre felhagy a műfajjal; ezután novellát csak a *Nyugatban* közöl, évente egyet-egyet (*Legendák kis leányokról*, 1916. I. 598–601, *Régi tavaszi háború*, 1917. I. 32–46.). Megfigyelhető továbbá az, hogy 1909-től folyamatosan közli a lap karácsonyi száma, sőt *A költő fia* az ünnepi albumban jelent meg; ez azzal magyarázható, hogy mind a *Vasámapi Újság* szerkesztői, mind olvasói már elfogadták a költő írásait. A felsorolás Ady egy alkotói-lélektani jellemvonására is tartalmaz utalást: a tizenöt novella közül csak hatot vett fel valamely kötetébe (igaz, egyet kettőbe is) – ez az adat arra világít rá, hogy Ady nagyon szigorú volt saját prózai alkotásaival szemben: tudta értéküket, és csak nagyon megválogatva, nagyon kis hányadukat értékállónak véelve vette fel őket gyűjteményeibe. (A többi valóban „csak” pénzkereseti forrás lehetett; főképp tárcanovellák.)

Azonban nemcsak Ady volt ilyen szigorú magához. Schöpflin Aladár levelezésében fennmaradt két olyan – eddig publikálatlan – levél, amely annak a dokumentuma, miszerint Ady novellásköteteit nem minden esetben Ady szerkesztette, tehát az összeállítás (válogatás, sorrend) nem feltétlenül az ő elképzeléseit tükrözi.

Ady Endrének ismerjük *majdnem* a teljes levelezését. A Belia György szerkesztette *Ady válogatott levelei*, illetve az *Ady Endre levelei* a költő által írt (és fennmaradt) levelek nagy részét közölte, illetve a hozzá írottak közül azokat, melyek irodalomtörténeti jelentőséggel bírnak.

Az Ady–Schöpflin-levelezés (eddig előkerült része) harmincnégy levélből áll. Ezek közül Ady tizenhetet, Schöpflin huszonegyet írt, egyet pedig közösen – Schöpflin Aladárnak. Belia az összesből kilencet nem vesz fel a közlendők közé; négy Ady-levél, négy Schöpflin-levél és a közös ismeretlen így még a szélesebb olvasóközönség előtt.

Úgy vélem, az alábbi két dokumentum ismerete jelentősen hozzáad az Adyról – s itt nemcsak a novellistára gondolok – kialakult képhez:

1. Schöpflin Aladár – Ady Endrének

Budapest, 1910 II/18

Kedves Barátom,

csakugyan tervezem már vagy három hete, hogy írok neked, de annyi az írivalóm mostanában, hogy már undorodom a tolltól és tintától, s csak kinnal tudom rávenni magam, hogy írjak valamit, amit nem okvetlenül muszáj.

Párisi leveled a *V. Ú.* február 20-iki számában jelenik meg; verseidet is igyekszem mielőbb leadni. Hogy mit értesz az alatt, hogy a küldött 80 koronát megszolgálod, ha jobban léssz, azt nem értem; ez a pénz annak a cikknek és két versnek honoráriuma volt (kétszer 25 K + 30 K.), tehát már le van szolgálva.

Utólagos jóváhagyásod reményében odaadtam Radónak a M. K. számára, az elvittek pótlásául három novelládat, és pedig a *Költő fiát*, amely a mi karácsonyi albumunkban jelent meg, a „*Megvolt a temetés*” címűt, melyet f. hó 13-iki számunkban közöltünk s a *Két elefánt*-ot, mely régebben, szintén nálunk jelent meg. Ez a régiekkel körülbelül elég lesz egy füzetre, s azt hiszem, mind olyan, ami a *Nyugat* kötetében nem lesz benne.

A *Vér és Arany*-szemelvények ügye csak a tavasszal lesz aktuális; akkor élni fogok felhatalmazásoddal. Címeiket azonban jobb szeretném, ha magad adnál a két füzetnek; az én leleményességem e tekintetben nem valami kiváló.

A Franklinnál, úgy veszem észre, még mindig elég hideg szelek fújnak, ha rólad van szó. Nem ismerem eléggé a velük való affaired részleteit, hogy tisztán láthassam a dolgot. Azt belátom, hogy neked nagyobb érdekeid lévén a *Nyugat*nál, szívesebben húzol hozzájuk, ez ellen nem is lehet senkinek kifogása. Ha szóba kerül a dolog, igyekezni fogok tőlem telhetőleg közvetíteni a békét.

Móricz Zsigát elhódította a Franklin a *Nyugattól*; új regényét már ide írja, s ha ir is a *Nyugatba* ezentúl, a könyvei a Franklinnál fognak megjelenni. Ha egyéb haszna nem is lesz a *Nyugat* könyvkiadásának, legalább kelendőbbé teszi a többi kiadó előtt az írókat, s megszűnik vagy legalább enyhül az az állapot, hogy két kiadó van csak Budapesten, s ezek úgy diktálnak az írónak, ahogy akarnak.

Őcséd, örömmel hallom, házasodik, s remélem, jól. Amióta tudom, micsoda megváltás az ember életében a házasság, jobban érdekelnek az ilyen hírek, mint azelőtt.

Kis asszonykám köszöni s viszonozza kedves üdvözlötedet. Szeretnénk már téged itt látni Budapesten, s egy-két kellemes órát eltölteni veled.

Kozmutzáné Önnagyságával ha találkozol, fejezd ki sajnálkozásomat, hogy az általa küldött árvíz-képek ügye oly balul ütött ki. Ha második küldeménye csak egy nappal is korábban jön, nagyon jó hasznát vettük volna; de a mi technikai berendezkedésünk olyan, hogy ha egy kép kedden este nincs a kezünkben, akkor azon a héten már nem bírjuk közölni.

Hogy H. marad-e? Azt hiszem, most jobban marad, mint azelőtt, nem lévén kilátás rá, hogy a haza érdeke más polcra hívja.

Tömértelen sok a dolgom. Egy csomó restanciám van még vőlegénykori dologtalanságom idejéből; egyebek közt le kell fordítanom Rousseau *Emiljét* (a pénzt érte már elköltöttem) – gondolhatod, ez már magában is elég munka. Attól tartok, sohasem fogok már az ilyen kényszer kenyér-dolgoktól annyira megszabadulni, hogy egy-két érdemlegesebb tervemet megvalósíthassam.

Jó egészséget kívánva üdvözlök igaz barátod

Schöpflin

verseidet...: Adynak a 1910-ben a következő versei jelentek meg a VÚ-ban: *Az idegen arcok* (márc. 20. 238.), *Fehér asztal búcsúztatója* (ápr. 24. 350.), *Ki elveszti harcát* (aug. 7. 662.), *Az elsötétült utcán* (szept. 18. 782.), *Az örömtelenség öröme* (nov. 20. 966.) – *Radónak*: Radó Antal (1862–1944) költő, műfordító, irodalomtörténész, a Magyar Könyvtár füzetes sorozat szerkesztője – *a M. K. számára*: a Magyar Könyvtár – *három novellát, és pedig a Költő fiát, amely a mi karácsonyi albumunkban jelent meg*: VÚ, 1909. dec. 26. (karácsonyi album) 30–31. – *a „Megvolt a temetés” címűt, melyet f. hó 13-iki számunkban közöltünk*: helyesen: *Elmúlt a temetés*. VÚ, 1910. febr. 13. 140–142. I. – *a Két elefánt-ot, mely régebben, szintén nálunk jelent meg*: VÚ, 1909. márc. 7. 188–189. – *elég lesz egy füzetre*: A. E.: *A tízmilliós Kleopátra és egyéb történetek*. Bp., 1910. Lampel. – *a Nyugat kötetében*: A. E.: *Így is történhetik*. Bp., 1910. Nyugat. – *a két füzetnek*: a novelláskötetnek (*A tízmilliós...*) és a versszemelvényesnek – *velük való affaired*: Schöpflin talán arra gondol, hogy Ady 1909-ben jelentős előleget vett fel egy kötetre, melyet végül is nem nekik adott; erről lásd: Ady levele Bölöni Györgynek, Párizs, 1910. febr. 15. (AEL, 638. sz. II. kötet 76.) – *új regényét*: talán: M.Zs.: *Az isten háta mögött* (1911) – *két kiadó van csak Budapesten*: talán a Lampelre és a Franklinra gondol – *Kozmutzáné*: később Bölöni Györgyné, Itóka (álneve: Kémeri Sándor), Anatole France titkára – *árvíz-képek ügye*: 1910 elején nagy árvíz fenyegette Párizst – *H.*: Hoitsy Pál szerkesztő

2. Schöpflin Aladár – Ady Endrének

[Bp., 1910. febr. 18. után]

Kedves Barátom,

éppen most imprimáltam a M. K.-beli novellás füzetedet. Címül az első novella címét adtuk neki. Radónál történt megbeszélés alapján, így: *A tízmilliós Kleopatra és egyéb történetek*. Nem valami fölséges cím, de úgy éreztem, hamisítás volna, ha valami színes vagy jellemző címet adtam volna könyvednek. A következő tizenkét darab van benne:

A tízmilliós Kleopatra
Péter Gróf története
Abd-el-Kadaar
* Fiúk az apjuknál
Két tanár úr
Az idegen fiú
Az új harangok
Jézus fog jönni
Nyomorék Tar Péter
A kék álom
* A költő fia
* Elmúlt a temetés.

A csillaggal jelöltek azok, amelyeket meghatalmazásod alapján én adtam Radónak.

Most, hogy figyelmesen olvastam őket, azt a tapasztalatot tettem, hogy erősebben hatnak rám, mint annak idején, egyenkint, a lapoknál. Bizonyára magad is csak költészeted mellék-terményein[ek] tekinted a novelláidat, egy neméül az iparművészeti munkának, mint mikor pl. Rodin porcelán vázát rajzolt a sevresi gyárnak. Ilyeneknek azonban nagyon érdekesekek, tele vannak szemérmatosan rejtőzködő finomságokkal, és bizonyos értelemben megvilágítják verseidet is. Nagyon feltűnt nekem az a hasonlóság egy s más vonásban, amely a te novelláid és Peteleiéi közt van; olyasformán, mint mikor valakinek teljesen elűtő arcában hirtelen megvillan egyik-két vonás, amelyet valami rokona arcából ismerünk. Természetesen a falusi novellákban ez inkább érezhető. Nem tudok pontosan számot adni magamnak erről a jelenségről, de úgy látszik, abban a módban van a hasonlóság, ahogy itt is, ott is meg van fogva a történet levegője, s ahogy az előadásból egységesen, szinte muzsikálisan kifejlődik a hangulat. Nem tudom, mennyire ismerted Peteleité, s egészen bizonyos előttem, hogy nem tanultál tőle semmit, ez legkevésbé, de úgy látszik a táj, a nép és az életkör, amelyet mindketten rajzoltok, hasonló, s mindenkinek, aki művészkézzel fogja meg, hasonló vonásokat kell belőle kifejteni. Annál is inkább hiszem, hogy ez így van, mert ha messzebbre megyek, némely nagy írónál is föltetszik egy s más ily hasonló vonás. Csakugyan úgy volna, hogy a témáknak is megvan a maga muzsikája, amely belevegyül az író lelkéből kicsengő muzsikába, s a kettő együtt adja meg a mű hangulatát? Egyébiránt ez csak olyan pillanatnyi ötlet bennem, nem is érdekes talán, s lehet, ha elkezdlek rajta gondolkozni, tévesnek fogom találni magam is.

A vers-szemelvények füzetete majd csak később fog jönni. Novellát, ha tudsz írni, küldhetnél a V. Ú.-nak; örülnék neki.

Meddig maradsz Párizsban? Nem jössz-e mostanában haza?

Szeretettel üdvözöl igaz híved

Schöpflin Aladár

MTA Autográf. *a M. K.-beli novellás füzetedet*: A. E.: *A tízmilliós Kleopátra...* – *Rodin*: Auguste Rodin (1840–1917) francia szobrász, Ady találkozott vele Párizsban – *Peteleiéi*: Petelei István (1852–1910) író – *Novellát ... küldhetnél a V. Ú.-nak*: Adynak 1910-ben, a levél keltezése után még egy novellája jelent meg: *Lombi, a kőfaragó*. VÚ, 1910. okt. 23. 886–887.

A két levél magáért beszél. Ady, aki ekkor az európai kultúra fővárosában, Párizsban tartózkodott (ismét), leveleiben tartotta a kapcsolatot a magyar lapokkal, szerkesztőkkel, olvasókkal. Azon túl, hogy verseivel, novelláival, cikkeivel folyamatosan jelen volt a sajtóban, kötetekkel is kívánt. Mint már kiderült, hogy verseire sokkal nagyobb gondot fordított, mint novelláira, úgy versesköteteteire is: azokat mindig maga szerkesztette, az azóta elhíresült Ady-ciklusokba, a ciklusokat megelőző cím nélküli verssel stb. Novellásköteteit azonban nem ilyen gondosan kezelte. *A tízmilliós Kleopátra...* címűt például Schöpflin Aladár szerkesztői hozzáértésére bízta, aki persze örömmel tett eleget a költőbarát kérésének. Önállóan – s csak Ady utólagos jóváhagyásával – átalakította a tervezett kötet tartalmát (három, a *Vasárnapi Újságban* megjelent novellát ő válogatott bele), így szerkezetét is megváltoztatta, s címét is ő adta a kötetnek: bár az 1. levélben még így ír: „Címeket azonban jobb szeretném, ha magad adnál a két füzetnek; az én leleményességem e tekintetben nem valami kiváló.”, a másodikban már arról tudósítja Adyt, hogy „Címül az első novella címét adtuk neki [...] Nem valami fölséges cím, de úgy éreztem, hamisítás volna, ha valami színes vagy jellemző címet adtam volna könyvednek.” És már ebben a

mondatban megfogalmazza a kötet novelláinak lényegét: nem színes, fordulatokban gazdag kisprózák ezek, hanem egy lenyugodott, szemlélődő költő epikai „terményei”.

A 2. levél fő része nem más, mint a szerkesztő kritikája a kötetéről. Ez már önmagában is irodalomtörténeti érdekességgel bír, hiszen Schöpflin (kritikai) észrevételei mindig megfontolandók. (Később viszont mintha némileg ki is egészítené: ahhoz, amit az Ady–Petelei-„hasonlóságról” ír, a képhasználatról, a nyelvről és a témák, illetve lelkek „muzsikájáról”, hozzáolvashatjuk egy 1934-es cikkének mondatát: „[Novelláiban Ady hangja] Erősen emlékeztet a Krúdy Gyula hangjára, csak nincs az a mély gordonka zengése, valamivel magasabb a hangzása.”¹⁶)

Azonban *A magyar irodalomtörténet bibliográfiájának* 6. kötetét (1982) forgatva észrevehetjük, hogy az Ady-kritikai résznél a fenti kötet nem szerepel. Mintha *A tízmillió Kleopátráról* nem írt volna senki kritikát, mintha elkerülte volna a kritikusok figyelmét (a *Nyugat* kiadásában ugyanez év novemberében megjelent *Így is történhetik* azonban nem; erről sokat írtak), s így nem is került be az irodalmi köztudatba. Igaz, hogy novelláit felvették a gyűjteményes kötetekbe, de magát a kötetet, az első és egyetlen kiadást nem méltatták figyelemre.

Tehát maga a kötet:

Ady Endre: *A tízmillió Kleopátra és egyéb történetek*. Bp., é.n. [1910] Lampel R. Kk. Magyar Könyvtár 586. 64 p.

cím	első megjelenési hely	címváltozatok
A tízmillió Kleopátra	BN, 1904. szept. 18.	[Kleopátra]
Péter Gróf története	PN, 1908. dec. 25. kar. mell.	
Fiúk az apjuknál	VÚ, 1909. máj. 30.	[később: Az öreg Borkonyi. In.: <i>Így is történhetik</i>]
Abd-El-Kader	BN, 1906. dec. 23.	
Két tanár úr	BN, 1903. okt. 24.	[Két tanár úr Tommerforóban]
Az idegen fiú	BN, 1905. máj. 21.	[Boriska moszkvai fiúja]
Az új harangok	BN, 1908. máj. 17.	
Jézus fog jönni	BN, 1906. dec. 2.	[később: Keresztelő Szent János. In.: <i>ÍIT</i>]
Nyomorék Tar Pista	BN, 1906. jan. 20.	[korábban: Batar Pista ügye. In.: <i>Új csapáson</i> , 1909.]
A kék álom	BN, 1906. jan. 14.	
A költő fia	VÚ, 1909. dec. 25. (Kar. mell.)	
Elmúlt a temetés	VÚ, 1910. febr. 13.	

Láthatjuk, hogy a kötet anyagának fő részét (természetesen) a *Budapesti Napló*-ban megjelent írások adják: a tizenkét novellából nyolc ott, míg három a *Vasámapi Újság*-ban és egy a *Pesti Napló*-ban jelent meg. Láthatjuk továbbá, hogy Ady előszeretettel változtatta meg írásainak címét, s hogy különböző novellásköteteinek tartalma között átfedések vannak; mintha *A tízmillió Kleopátra* „átmeneti” gyűjtemény lenne: korábbi kötetből is került bele novella, s belőle is átvett a későbbi kötetbe – címüket megváltoztatva persze. (Ennek lélektani – üzleti? – magyarázata lehet egyfelől az, hogy így egy írást kétszer „el lehet adni”, másfelől valószínűbb az, hogy a már megszerkesztett *Így is történhetik* című kötet anyagával való részbeli megegyezés miatt változtatott később a címen.) Hogy Schöpflin tévedett-e, amikor azt írta: „s azt hiszem, mind olyan, ami a *Nyugat* kötetében nem lesz benne” (1. levél), nem tudni; erről nem maradt fenn írásos dokumentum. Mindenesetre elképzelhető, hiszen észrevehetjük, hogy egynémely Ady-novellának címét is pontatlanul idézi; ennek magyarázata azonban egyben a kritikus-szerkesztő felmentése is: nem valószínű, hogy az adott lapszámokkal a kezében írta Adynak a levelet, állandóan ellenőrizve, hogy nem vét-e egy-két helyen kicsiny elírást.

A kötet tartalma azonban a két levél között is változott: az 1. levélben emlegetett *Kék elefánt* helyett a 2.-ban már a *Fiúk az apjuknál* szerepel. Ady esetleges válaszevele ismeretének hiányában azt feltételezhetjük, Schöpflin változtatta meg szerkesztői elgondolását, *A tízmillió Kleopátra* tartalmának egységesítése érdekében.

Az így összeállt kötet 1910 áprilisában jelent meg. A név nélkül megjelent, de Schöpflinnek tulajdonítható rövid híradás a *Vasámapi Újság* „Új könyvek” rovatában így szól: „Ady Endre tizenkét novelláját foglalja magában; jellemző műve valamennyi egy érdekes, a világot a maga saját látószögéből néző művészi egyéniségnek.”¹⁷ Hogy később miért nem írt kritikát a róla, az azzal a kötetet-szerkesztői szerénységével magyarázható, amivel később sem, egyetlen visszaemlékezésében sem írt erről a munkakapcsolatról.¹⁸

Jegyzetek

- 1 Ady Endre: *Levél*. In: Uő: *Összes versei*. Bp., 1994. II. k. 445.
- 2 A Vasámapi Újságról lásd: Kókay György–Buzinkay Géza: *A magyar sajtó története*. Bp., é.n. és *A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája 1705–1945*. Szerk.: József Farkas. Bp., 1972., ill.: Schöpflin Aladár: *Emlékezés a Vasámapi Újságra*. Tük, 1934. 3. sz. 26–28. és Schöpflin Aladár: *Ady Endre a Vasámapi Újságban*. Tük, 1938. 8. sz. 602–603.
- 3 Schöpflin csak Ady halála után, az akkori megsűrűsödött újrakiadások alkalmával írt a költő első kötetéről (FüggSz, 1921. 2. sz. 70–72.)
- 4 [nn.] VÚ, 1906. márc. 11. 160.
- 5 Schöpflin Aladár: *Az új magyar irodalom. Ady Endre és Móricz Zsigmond*. In: Uő: *Magyar írók*. Bp., 1917. 102.
- 6 Schöpflin Aladár *Önmagáról*. In: Kóhalmi B.: *Könyvek könyve*, Bp., 1918. = Sch. A.: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1967. 30.
- 7 Bölöni György: *Az igazi Ady*. Bp., 1974. 205.
- 8 Schöpflin Aladár *Ady Endre emléke*. In: Uő: *Írók, könyvek, emlékek*. Bp., é.n. [1925] Franklin. 55. l.
- 9 AEL. I. köt. 240. A novella a később *Gyellek Farkas butykosa* címen futó *A káposztás kert lakója* című írás – VÚ., 1907. márc. 24. 228–229.
- 10 A dőlt betűvel szedett sorok a Schöpflin által írt kritikákat jelölik.
- 11 [nn.] VU, 1907. nov. 10. 908. l.
- 12 Bölöni György: *Im.*: 106. l.
- 13 AEL. II. köt. 76. l.
- 14 AEL. II. köt. 356. l.

15 Ady novelláskötetei: *Sápadt emberek és történetek*. Bp., 1907. Lampel. Magyar Könyvtár 497.; *Új csapáson*. Bp., 1909. Schenk Ferenc. Mozgó Könyvtár 27.; *A tízmillió Kleopátra és egyéb történetek*. Bp., 1910. Lampel. Magyar K. 586.; *Így is történhetik*. Bp., 1910. Nyugat; *Muskétás tanár úr*. Bcsaba, 1913. Tevan. Tevan Könyvtár 14–15.

16 Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. Bp., é.n. [1934] Nyugat. 192 l.

17 VÚ, 1910. ápr. 17. 344. l.

18 Nem így Bölöni György: „Nehezebb feladat volt az, amire Ady [aki ekkor pénzhíányban és „abszolúte mozgásképtelen és neuraszténias állapot”-ban volt] később kért e kétségbeesett levelében:

Május 6. »Te, Gyurkám, próbálj meg nekem valamit. Keresd föl Radó Antalt. Mondd el neki, mennyire becsülöm őt, az állatot. Hogy miként írtam anno dacumál a könyvről. Hogy én hazafi és valláserkölcös vagyok stb. stb. Amint illik. Mondd el neki, hogy szörnyű bajban leledzem. Vegyen meg tőlem egy füzetnyit a Magyar Könyvtárnak. Ez esetben, ha lehetséges az üzlet, megírom neked, a *Napló* mely számaiból lehetne legtűrhetőbb tárcáimat kiválasztani, de legjobb fogadtatás esetén is csak úgy mennék bele a dologba, ha rögtön megkapnám a honorárium felét. Próbálj öregem mindent, nagyon hálás leszek.« [...]»

Radó Antal[t ...] mikor a parlamentben felkerestem, nem reméltem, hogy Ady kedvező fogadtatásra talál nála. Rövid habozás után mégis hajlandónak mutatkozott kiadónál egy Ady novellás kötet dolgát megkísérelni. Ezt a jó hírt nyugtázza Ady e két levelében:

Május 30. »Édes Gyurkám, [...] a *Világlapjának* eladott tárcák mind régiek. Mégis, hogy baj ne essék, csupán 1906 januárjától kellene átnézni a dolgokat. Ott vannak a kötetek, s kijegyeznéd egy papírra a megfelelőeket, Adykat és Lelleiket. Úgy nézd őket, hogy a furcsákat és szocialistákat hagyd ki. A *Népszavával* van ti. egy kiadási tervem. Megérzed te, hogy mik nem hoznak Radóra s reám szegyet. A szerkesztőségi szolgának adsz egy-két koronát s kikeresi. Azt hiszem, hogy van harmincöt (esetleg 1905 utolsó három hónapjából is vehetsz, a *Világlapja* csak a még régebbieket kapta). Ha ezután is összekerül 30–40, ebből válogathat Radó. [...] Egyébként reád bízom a kritikai válogatást. [...]«

Így született meg az én szorgoskodásommal Radó Antal előzékenységéből Ady első novellás kötete, a *Sápadt emberek és történetek*.” (Bölöni György: *Im*. 206–210.)

Lackfi János

Kosztolányi álma

1. Eszmélet – álom és ébrenlét határán

Az első Nyugat-nemzedék alkotói, akiket Pestre csábított a Nagyváros szírénye, ambivalens módon viszonyulnak a maguk mögött hagyott (jobbára falusi, kisvárosi) udvarházak teréhez. Ez a generáció fellázadt apái statikus értékrendje, merev izlésvilága ellen, ám ugyanakkor nem vágta el teljesen a szülői házhoz kötő köldökzsinórt, hónapos szobák mélyén élve is tárva hagyta magának az egykori otthon kapuját, mintegy mentális menekülési útvonalat nyitva így magának. A „flashback” egy szemvillanás alatt bekövetkezik, ilyenkor egyszeriben a (fél)múltban találjuk magunkat.

A patriarchális otthonban ébred öntudatra a felnövekvő élet, itt eszmél rá a körülvevő világra, itt tanul meg látni, s itt kezd rálátni önnön létezésére. Ingoványos határterület a gyerekkor mezsgyéje, szomszédos az oly természetes irracionálissal, öntudatlansággal, de épülnek már a közelben a felnőttkorra jellemző, racionális lég- és kártyavarak struktúrái is. Éppen ezért privilegizált időpontjai ennek az Atlantisz-világnak az elalvás és az ébredés pillanatai.

Kosztolányi a hónapos szobából szemléli az alvást, s a modernitás túlhevített életritmusának ellenpontját látja benne. „Az ember ébred – a láng sutorog – fájdalmasan liheg, kikél az ágyból, / beteg a fénytől, nincs nyugalma, lángol, / fejét paskolják a lángostorok.” Este pedig úgy rogy le az otthonában, „mint egy agyonhajsolt, véres barom.”¹ Vagyis a napi hajsza nem hoz békét, a szoba – más értelemben ugyan, mint ahogy azt a Bauhaus alkotói és egyáltalán, az egyenes vonalú, letisztult, pihentető jellegű szobabelső hívei hirdetik – utolsó menedékké, a pihenés lecsupaszított színterévé vált. Ebben a térben ugyanakkor minden az ébredés zsamoki uralmát nyögi, „A hóhéher vánkos oly lángoló, / a paplan, a terítő ég a tűztől, [...] ágyamba háborog egy lángfolyó.”² Az elalvás sem nyújt tehát biztonságot, az ébredés, a nappali kötelességek fenyegető, vulkanikus robbanása, a hajsza lángoló napkitörése leselkedik az alvóra, megmérgezve nyugalma. Az enteriőr itt fenyegetett tér, egy fenyegetett élet metaforája, mely (ablakai révén) nyitott a külvilág felé, s nem tud attól függetlenedni, önkéntelenül átveszi annak izzását.

Mennyire más az az elalvás, amelyet a *Szegény kisgyermek* lapjain látunk rögzítve:

ESTE, ESTE...

Este, este...

*Ámyak ingnak
és bezárjuk ajtainkat,
figyelünk a kósza neszre,
egy vonatfüty messze-messze.
És a csend jó.
Alszik a homályos éjbe
künn a csengő.
A díván elbújik félve.
Szundít a karosszék.
Álmos a poros kép.
Alszanak a csengetyűk.
Alszanak már mindenütt.
A játékok, a karikahajtók,
a szegény tükör is hallgatag lóg.
Ó, a néma csengetyűk.
Az óránk is félve üt.
Alszik a cicánk s a vén szelindek,
föl ne keltsük – csitt – e sok-sok alvót.
Alszanak a régi réz-kilincsek
s alszanak a fáradt, bama ajtók. 3*

Az este a zárt tér felderítésének, bemutatásának legalkalmasabb, legmeghittebb pillanata, s itt még szilárd bizonyosság, hogy a belső családi kör megóvható a külvilág nyersebb hatásaitól. A „messze-messze” vonatfüty ezeknek az erősebb ingereknek, egyelőre távoli vonzásoknak szűrt, szelídített változata, alig erőteljesebb, mint egy villanyvasút zöreje. A messzeség, a más milyenség, az állandó változás itt még csak halvány fantomkép a világ legeremén. Minden, ami itt van karnyújtásnyira, egészen tömennyé, szuggesztívá és szimbolikussá növekszik. A bezárt ajtó lehatárolja a perspektívát, a sötétbe bugyolált csengő némasága révén minden kapcsolat megszűnik a külvilággal. A csengőszó (pontosabban néhány csengő szó) ugyanakkor meghatározza a teret, s jóllehet mindannyiszor némaságra kárhoztatva, mégis vissza-visszatér, s fonetikai anyagát tekintve megcsendül a „csend jó”, „csengő” s a kétszer ismételt „csengetyűk”, míg végre, ha „félve” is, de valóságosan ütni kezd az óra. A csengővel azonos anyagból készült, és csilingelő hanganyaga révén is avval összezendülő motívum a verszáró rézkilincs is, amellyel mintegy elhal a versen végigzenélő harangjáték. Ez az illuzionisztikus csengés-bongás, melyből, mint láttuk, csak egyetlen hang szólal meg ténylegesen, s az járja be oda-vissza a sorokat, már a tudat fellazulását, az álom jöttét, a verstér kitágulását jelzi.

A berendezést itt a gyermeki képzelet kerekíti le, megannyi eleven, álmos személy áll, ül vagy éppen lóg itt a falon, meseszerűen megelevenedett, szinte hortyogó társaság. Mind passzívan, de lélegző passzivitással, jóindulatú mesehősökként töltik be szerepüket, strázsálnak mintegy a kisgyerek mellett. Álmutat épp ő óvja, s ha jóleső is e puhán szunnyadó, szinte képlékeny közeg, a jóérzésbe talán cseppnyi szorongás is vegyül. A szegény, álmos, elfáradt és cseppet komor világ szunnyadozását szemlélhetjük itt, a dívány fél, az óra félve üt: előbbi tán azért, mert a nappali pihenés eszközeként idegenül érzi magát a nyugalomban, mint valami beszabadult,

éjszaka élő állat, az utóbbi pedig mert még megzavarja a nyugalmat. Semmi diszharmonia, minden a helyén, a két állat képe, e szobában tartott, szelídített, szinte sterilizált természet-minta árulkodó motívum. Egyrészt az Ószövetség paradicsom-vízióját idézik, ahol is ragadozók és áldozataik együtt időznek szent békében: a két, normális esetben egymásra acsarkodó lényt összebékíti a közös otthon kényszere és az álom. Együttük megadja a patriarchális otthon-kép alap-paramétereit: a szinte kényes, pedáns kedvességet, gyengédséget (cica) és a robusztus biztonságot (szelindek), s a rend-képzet zálogát, az ősiséget (a kutya „vén”), hiszen itt minden jól bevált, kipróbált, régi darab. S a patriarchális képzeteket keltő „szelindek” nyilván nem véletlenül nem lett agár, se komondor: minimális betűcserével „szelidnek” is olvashatjuk a megjelölést.

Ezt a nagyon is valóságos, mindenestül földbe gyökerezett, szilárd és ősi világot lazítja fel az álom, a beszüremkedő irracionalitás, amely a néma csengő keltette hallucinatív asszociációkkal megingatja, a mesés, az álomszerű felé közelíti e józan belső teret. A szimbolizmusból vett nyugtalanító, visszhangzó reminiscenciák átszövik a szöveg egészét, és már egy artisztikusabb szervezőerő jelenlétét sejtetik a jól berendezett, sok generációra tervezett apai ház falai között. Ártatlan, gyermeki varázslás formájában készülődik itt a forradalom, a század nagy változása. A gyermek-szemlélet nemcsak fantáziaképei és asszociatív technikája, többféle dolog, motívum metaforizálása, „egybelátása” révén forgatja fel a hagyományos perspektívában ábrázolt világrendet, de szorongásaival, kételyeivel és kegyetlen őszinteségével is. Csendes, szunnyadó lázadás ez, a szegény, „betegesen túlérzékeny” kisgyermek egyelőre még nem riasztja fel a bútorokban és a hűséges állatokban rejtőző dzsinneket, esze ágában sincs engedni a távoli vonatfűtő csábításának, a „máshol” kísértésének. A modernitás szelleme, a szecesszió, a „kivonulás” kimérája azonban már itt a patriarchális szoba falain belülre került, mégpedig épp az utódok, a vér köteléke révén.

Nagy Zoltán *Altatója* nem a patriarchális térből, hanem már a hónapos szobából indul, ám a helyszín hamarosan, mintegy varázstütesre átalakul:

ALTATÓ

Várady Istvánnak

*Egyre sűrűdő fátyol vesz körül.
A lámpám még aranylón átragyog.
És leborul, hangot és színt befedve
Az alvó csend nehéz nagy selyemleple:
Álmos vagyok...*

*Bútor reccsen... Valaki füttyörész...
A csend selymébe a hang beletép,
De mindjárt furcsa selyemhernyók jönnek,
S a selyemleplen szőnek, szőnek, szőnek,
Míg újra ép...*

*Gyermek vagyok s mindjárt elalszom én...
Éji lepkék simítják arcomat...
És kezemből kiejtitek csendesen...
Régi, furcsa, kedves játékszerem:
Ó gondolat... 4*

Öntudat és öntudatlanság, ráció s irracionalizmus mindennapos küzdelméhez asszisztálunk, s ez a harc a századvég-századelő művészetének egyik központi kérdése volt. Az árnyékból, csendből szövődő háló légies, szinte tapinthatatlan sűrűségű, mégis távolodó aranygolyóbissá, mintegy mitikus tárgyá változtatja a technika miniatűr világítótornyaként jelenlévő villanyt, s egybemossa, eltompítja a mások létezésére utaló hangok, a világ változatosságát adó színek sokféleségét is. Az álom gravitációjába való belefeledkezés, önmagunk öntudatlan átadása az első lépés egy másfajta atmoszféra, egy másik lét-perspektíva elfogadásának. A látszólag egyszerű elalvás előtti állapot leírásába diszkrétén ugyan, de mind erősebb előérzetként vegyül bele egy másik világ létezésének kísértése, egy másfajta létminőség sejtelve. Ahogy Babits *Gólyakalifájának* hőse fokozatosan két párhuzamos univerzumnak lakójává válik, ugyanígy itt is kétfajta létmód viaskodik a versből szólóért. A tapasztalati valóság mind tárgyi („bútor reccsen”), mind személyes („valaki füttyörész”) vetületében „bejelentkezik”, jelet küld létezéséről, hogy ezáltal megtörje a még erőtlen varázst, emberré, cselekvővé, töprengővé, alkotóvá változtassa vissza azt, aki mind távolabb sodródik a szilárd talajtól. Az álom-burok azonban újraképződik, elszigetel a külső behatásoktól, eltömti a külvilág felől érkező érzékelések csatornáit.

A külső, fizikai hatások megszűntével változik a díszlet is, a beszélő felölti elhagyott, gyermeki létét, visszapörög a kezdetekhez, a bőrét simító éjjeli lepkék kontaktusára mintha bőrt cserélne, hasonlatosan a mesebeli hollófiakhoz, hattyú-királyfiakhoz, hal-kisasszonyokhoz. A versen végigvonuló motívum-lánc (selyemlepel, hernyók, lepkék) amúgyis a költészetben ősrégtől alkalmazott lepke-metaphora jelenlétét sugallja. A (rút) lárvá-állapot bebábozódásának, álomba szenderülésének, tökéletes passzivitásának, majd a pillangó-lét később kibomló szépségének képzete végig ott kísért a sorok közt. Az átalakulás iránya ráadásul nagyon is egyértelmű. Az öntudatos, evilági lét-állapot, a racionalitás közege mintegy a lárvá-létnek, az álom más-törvényű világába való átlépés pedig egy esetleges pillangóvá születésnek lehet a megfelelője.

Mi sem jellemzőbb, mint hogy a versbeli gyermeket éppen ennek az átalakulásnak a kapujában hagyja el a civilizációkat teremtő (és rombadöntő), az emberiséget az állati sorból kiemelő (s oda időről időre visszakényszerítő) „gondolat”. Itt, az álom küszöbén, akár Jeruzsálem „tűfoknak” nevezett kapujában, el kell hagyni mindent, ami nem lényegi, le kell tenni a málhát, mellyel a keskeny úton lehetetlen áthaladni. A játékszerhez hasonlított racionalitás értékelésének rendje megváltozik, a „gyermek századának” tekintett XX. század elején uralkodóvá váló művészeti felfogásban a kor szervezőerejének tartott észvelőség gyermeteg játékhoz válik hasonlatossá, a jelentéktelen játékszerként nyilvántartott álom, a hallucinatív, módosult tudatállapotok pedig a legkomolyabban vett valóságot jelentik. Az univerzumnak abban a rejtett szögletében, ahová az öntudatlanság állapotában kerül a lélek, nemcsak hogy nem hasznavehető, de egyenesen akadályozó tényező a hagyományos, lineáris logika megléte. Egy súlytalan, másképpen nehézkes világban matematika és fizika szabályai érvényüket veszítik.

Egy talán nem is feltétlenül tudatos, amúgy mellékesnek tűnő szóismétlés rámutat, mennyire megváltozik a világ-érezéssel, a fontossági sorrend, és egyáltalán az elbeszélői nézőpont az egyes versszakok között. A második strófában „furcsa selyemhernyók”

foltozzák be az álom birodalmának válaszfalán támadt réseket, az utolsó előtti sorban, tehát a metamorfózis közvetlen küszöbén ugyanígy „rég, furcsa, kedves játékszernek” neveztetik a gondolat. Az azonos jelző két alkalmazását egy világ választja el egymástól. A selyemhernyók furcsasága egyfajta furcsa újdonság, egy eddig ismeretlen állatfaj felbukkanása a mindennapos megszokás klímája közepette. Az emberi gondolkodás jelensége viszont már a túlpartról tűnik érdekes furcsaságnak, különös valaminek. A teljes világrend fordul itt ki magából, s a gyermekség állapotába visszatért narrátor, mint láthattuk, már „rég” léte alapvető tartozékait látja szokatlannak az új perspektívák távlatában.

A gyermekkori ébredést megörökítő alábbi két részlet ugyanígy tudat és öntudatlanság határmezsgyéjére vezet. Az irány viszont itt ellentétes, hiszen a valószerűtlen világából érkezünk meg a hagyományos otthon szilárd bizonyosságába. Ez a (kétségbevonhatatlan) valóság a kor *gyermekszobája*, vagyis egyfajta átmenet a végletesen racionális és a végletesen irracionális világ, a lélekvilág és a felnőtt külvilág között. Itt még „engedélyezve van” a fantázia szeszélyeinek egy része, s kiszűretik a külvilág harsány hatásainak bizonyos hányada is. E patriarchális alapokra épült, ugyanakkor üvegház-szerűen elszigetelt térben egyszerre van jelen a női (anyai) princípium inkább ösztönszerűnek tekintett és a férfiúi (apai) karakter inkább tudatos szemlélete. Ilyen értelemben nyilvánvaló, hogy az elalvás aktusa „nőies”, nem-rendszeres világ felé orientál, az ébredés pedig a férfi-princípium pólusa felé közelít.

OLY JÓ ÉBREDNI.

*Álmod messzeszédül
s a tegnapi szobát már láthatom,
ha fuldokolva – az álom vizéből –
a paplanomra nyújtom a karom [...]*

*Tündéri reggel. A sötét szalonba
apuska zongorázik andalogva.
Ez Mendelssohn. Álombeli ködök.*

*Úgy hallgatom az ajtó hasadékan
s állok a hangok közt kis ingbe, némán,
mint hajnali gyöngyvirágok között⁵*

Az idézett Kosztolányi-opusban a légszomjas, fuldoklásos állapothoz hasonlított álom nagyon mélyről jövő, ősi szorongás tengere. Rettegés ez a feloldódástól, az én-vesztéstől, a nappal sajátjának megismert, kiküzdött arc elmosódásától. Az ébredés megérkezés, homályos félelmeiktől való megmenekedés, újra-jelenlét egy stabil, kézzelfogható világban. Az éber tudat a „tündéri reggel” ragyogásában tükröződik, a sötét szalonból hallatszó zongorajáték (különösen mivel az apa személye is hozzá kapcsolódik) híd képez öntudatlanság és tudatosság állapota között, mégpedig azért, hogy a kétfajta birodalom elemeit elegyíti. A nappali fényvel kontrasztot képező félhomályos szalon, az andalgás, a Mendelssohn-darab „álombeli köde” mind elbizonytalanító tényezők, s ilyenformán az apa-figura is határmezsgyén helyezkedik el. A versvégi „kis ing” fehére és a hajnali gyöngyvirágok (ahol a szóösszetételbe foglalt „gyöngy” előtag képzete csak fokozza a virág képzete keltette tisztaság-érzetet és a fehér színhatást) említése úsztatja végül át ténylegesen a reggelbe a jelenetet. A fekete és fehér billentyűk váltakozása révén amúgyis fény-árny szimbólumként felfogható zongora itt talán egyfajta hajó, amely a sötétség tengeréről napsütéses partra szállítja a gyermek-narrátort, a romantikus darabot játszó édesapa pedig mintha kormányosa lenne a mentőexpedícióhoz használt „fekete bárkának”.

Hasonló révész-szerep jut az apának Kemény Simon egy szövegében.

SMARAGD GYŰRŰ

*Egyszer korán ébredtem fel nagyon,
A fehérfalú kis gyerekszobában,
De már nagy napsugároszlopban állt
A régi bama politúros ágyam.*

*A fényben káprázott álmos szemem,
A könnyű túllfüggöny pihegve mozgott,
S nagyon is gyengén zöldelltek rajta át
Dús ágakkal a nagy orgonabokrok.*

*Fényes golyók és tarka pántlikák:
Rigófütyök lengtek kis sima szélén,
Szobám zengve, tarkán megtelt velük
S a kitárt ablak csillogott kevélyen.*

*A napfényben szemem gyáván kinyílt:
Ott állt apám, s szép arca rám mosolygott;
Az a smaragdgyűrű volt lágy kezén,
Mit még nagyapjának nagyapja hordott. 6*

A clair-obscur ellentét, szemben az imént elemzett, a két szélsőség keveredésére, félálomszerű (vagy, frivolabban fogalmazva, tejeskávé-szerű) kavargására alapozó Kosztolányi-részlettel itt egyértelműen a túláradó nappali világosságnak, mi több, a fény által életre keltett színekavalkádnak engedi át a terepet, s a sötétség csak egyfajta hátországgként, hozzáképzeltető, hozzáképzeltető komplementer világként létezik. A „fehérfalú” – „nagy napsugároszlop” – „fényben káprázott” – „fényes” – „csillogott” – „napfényben” sorozat sokszorosán ismételt ragyogása szinte mindenfelől árad, visszaverődik, s mindez a tündöklés már a nyitóképben szinte színpadi reflektorkévéként a gyermekágyra koncentrálódik. A gyermekkor izzása vakító pillanat, a szem „káprázik” és „gyáván” hunyorog belé. Már-már túlvilági, átlényegítő fényesség ez, a múltbeli pillanat túlmutat önmagán, egyfajta édeni, ideális állapotot látunk itt kimerevítve az emlékezet magnéziumfényénél. A szín- és hangeffektusok, a túllfüggöny szinte tapintható könnyűsége, a „gyenge” és

„dús” orgonaágak átütő korazöldje, a rigófűtty zengő tarkasága mintegy mégjobban felhabosítja, még túlradóbbá varázsolja a reggeli jelenetet. Ez a zárt tér nem a mesterséges bezártság, az üvegházi védettség terepe, hanem maga a fülsiketítő, túlságos élet, nyitott hely, amelyet csordultig megtöltenek étellel a külvilág természetes hatásai.

Az egység pillanata ez, a félve nyiladozó, álomhoz szokott vakondszemek előtt egygyé forr a világ, szinte feloldódva a fényben. A patriarchális otthon gyermekszobájának közege érintkezési pont a családi múlt (a vers a „rég barna politúros ágygal” indul, melynek patinás felülete egyszersmind a fényt is visszaveri) és a személyes jövő között. Az édesapa idealizált alakját szecessziós, túldíszített keretként veszi körül a lenge szél ornamentikája és a rigófűtty tarkasága, ujján pedig ott ragyog a tradíció folytonosságát, egyszersmind az eleven élet zöldjét megjelenítő családi ékszer.

2. „Ódon, ónémet, cifra”

A biedermeier otthon párnázott teréről egy Kosztolányi-vers kapcsán

ÓDON, ÓNÉMET, CIFRA ÓRA...

*Ódon, ónémet, cifra óra
áll a szekrényünk tetején,
szálló korok bölcs bámulója
közönyösen tekint felém.
Aranycirádás, pici tükrén
még mosolyog a rég letűnt fény,
de már nem úgy, mint hajdanán,
mert ő ütötte el az éjfél,
mikor meghalt a szépnyám,*

*fehér, mosolygó szépnyám.
Már nem vakít ragyogva többet
a sápadt Alt-Wien porcelán,
parókás, parfümös időknek
parfümjét leheli reám.
Nehéz, tömjénes, cukros illat,
a lelkemig fáj, szívemig hat
s a múltat visszaálmodom,
hogy ez aranyló óra mellett
az apám játszott egykoron,
apám nevetgélt egykoron.*

*Ha künn az alkony álmokat hív,
cseng-bong a titkos, méla hang
és babonásan átmorajlik
a dallamos üvegharang.
A zúgó ércgyűrűn fölébred
valami szunnyadó kísértet
s szellem-szaván dalol-dalol,
minthogyha egy halk, bánatos hang
beszélne a sírok alól,
felelne a sírok alól.*

*A régi óra egyre jár csak,
mint egy tipegő néni,
körütem ámyak, éji ámyak,
szemem könny és köd lepi be,
mert félve sejttem, érzem-érezem,
hogy elsápadnak majd egy éjjel
az apró arany-angyalok
s ez óra veri el az éjfél,
ha majd egy éjjel meghalok,
ha egyszer én is meghalok.*

Kosztolányi nyúlt már korábban az óra (egyébként a kor irodalmában közkedvelten szimbolikus) motívumához, egy korai, meglehetősen minimalista szövegben tudatja a vérfagyasztó tény, hogy egy bizonyos óra egyszer csak megállt, „Vár a kerék. S a rozzant szerkezetből, / a poshadó tétlenség börtönéből, / az öröklét nyugodt fuvalma megcsap. / Az óra áll, mindig hat óra van”⁷. A vers nem fejt ki, mi okból szünetel az idő, miért néma a szoba, ennyit s nem többet tudhatunk meg: az idő szalad, az óra áll. Talán már itt arra a régi szokásra asszociálhatunk, melynek értelmében, ha haláleset következik be a házban, megállítják az óraszerkezetet. Ha rejtőzik is valamiféle személyes élmény a puszta borzongás mögött, amelyet az óra elnémulása, a kimérhető, megfogható, idelenti céljaink szolgálatába állított idő elszabadulása jelent, erről itt nem tudunk meg semmit. A szubjektum terébe ez az idővesztés csak sejtésképpen szűrődik át, nem mozgósít emlékeket, nem jelent be sorsjóslatot.

Az „Ódon, ónémet, cifra óra”⁸ szövege olvastán viszont fulladásig telített térbe kerülünk. Mintha minden érzékünk vattával tömődne el, mintha a tárgytól elválasztó távolság is csak arra lenne jó, hogy helyet biztosítson a tömény érzékelések kibomlásához,

besűrűsödéséhez. Ha a szobának nem lenne mélysége, megfelelő spácium híján ez a töménység nem érhetné el végső töménységét, ha viszont túlságosan tágas teremben gondolkodnánk, hideg, távoli pompává „szelídülne”. Az ideális távolság természetesen a klasszikus, múlt századi vidéki ebédli belső arányaiban lelhető fel, s ne feledjük el, hogy mindezt megtoldja, pontosabban megbillenti *A szegény kisgyermek* narrátori alaphelyzete tételezte gyermek-perspektíva. Alulról, középhosszról szemléljük tehát azt a metaforát, amely az adott tér-mintát kitölteni hivatott. Ha mintát mondunk, azt természetesen csak a verskonklúzió ismeretében tesszük, hiszen a végkifejletben az óra, a nemzedéki idő felszabdaloja, kimérője törvényszerűen belép a személyes időbe, a versben megszólalót bekapcsolja a nemzedéki idő láncolatába, s egyszersmind le is zárja azt, összeillesztve két végén a láncot, végét vetve mindannak, ami sajátos (másfelől nézve viszont teljes körre zárja az amúgy viszonylagos egyéni életet, s megszüntetvén visszaadja annak eredeti rendeltetését – nyilvánvalóvá teszi a nemzedékek láncolatához tartozását).

Az első sor három ó hangja adja meg a vers telített alaphangját, s a választás telitalálatos, hiszen nemcsak hogy imitálja az ingaóra zengését, de a tipográfiai térben a lehető legnagyobb hasonlósággal reprodukálja az órainga tényérjának és láncának *grafikai* képét. Az amúgy virtuozitásáról közismert költő a későbbiekben viszonylag szórványosan hozza vissza ezt a zengést, hiszen ha statisztikus szemmel nézzük, a tízoros versszakok közül az első mindösszesen hatszor kondítja meg ezt a magánhangzót, mellyel a második strófában háromszor, a harmadikban négyszer, a negyedikben ismét csak háromszor találkozunk. Ezt a gyér számszerű előfordulást viszont mesterien erősíti fel az arányosan elosztott felbukkanások közötti rezgő tér. Valahányszor a zengés veszítene intenzitásából, Kosztolányi tesz valamit, hogy újra felerősödjék. A második versszak nyolcadik sorában az „aranyló óra” jelzős szerkezetben összekocintja a két azonos vokálist, gondosan ügyelve, hogy a szóköz spáciума a csengő hang létrejöttéhez nélkülözhetetlen lendületvételt is lehetővé tegye. A harmadik strófa két utolsó sorában a párhuzamos szerkesztés elvének alkalmazása élénkíti fel az alábbhagyó rezgést: „beszélne a sírok alól, / felelne a sírok alól”. E két sor nem csupán egymást ismétli, de visszaharangoz a további két sorral feljebbi rímzőre, a „dalol, dalol” kétszeresített taktusára. A strófák utolsó sorainak megkettőzése amúgyis tovább telíti a rezonanciával telt hangdobozt, különösen mivel a záró két szótag magánhangzója kivétel nélkül mind a négyszer mély hangrendű. A második-harmadik versszakban, ahol hat sor is eltelik a hosszú ó megisméltése nélkül, annál erőteljesebben csendülnek viszont a nazálisok: „alkony... cseng-bong... hang... babonásan... dallamos üvegharang”. A mély és magas hangrendű hangzók aránya kiáltóan eltér a hétköznapi beszédben szokásosaktól, természetesen az előbbiek javára.

Az órakondulást jelképező hang előfordulásai egyébként nem mutatnak nagy változatosságot: a tizenhat ó közül hét melléknévképző funkciót tölt be, négy az „óra” szó megisméltésével kerül a szövegbe. A csengés-bongás kitarított, egyöntetű zúgássá alakul, melyet ritmikus időközönként szakít meg, élénkít fel a nem különösebben újszerű pozícióban jelentkező egy-egy kondulás. A térkitöltő vokálisok elosztottsága révén tehát nem a nyelvi zsonglörködés keltette színes, játékos hatás, hanem a kisvárosi lét zárt terének (Kosztolányi által annyiszor megfigyelt) monotonája uralkodik el a versen.

Az amúgy pazar rímhelyzetek, olykor kissé keresett rímek használata ellenére felbukkan egy-egy látszólag suta, elnagyolt megoldás, mint például a „letűnt fény” – „az éjfél!” vagy a (négy szótagos, de különmemű mássalhangzóval végződő) „álmokat hív” – „átmorajlik”. Ugyanígy feltűnhet, hogy minden strófa nyolcadik sora rímeletlen, van tehát négy össze nem csengő, meglehetősen hangsúlyos helyzetben lévő sorvégződésünk. Óhatatlanul felöltik a kérdés, vajon nem a vidéki órák hamiskás, elhangolódott, a rendelkezésre álló térben szeszélyesen deformálódó csengése, disszonanciája szólal-e meg az amúgy szertelenül melodikus versben.

E hangzótérbe helyezve, rezgéseinek kitéve ott áll az emberi test, amelyet fokozatosan szinte áthatnak, átítanak a hullámok. Az óra idején eredetileg kívül álló gyermek-narrátor még „nem nőtt fel” a szekrény tetején álló idő szintjére, mely „közömbösen tekint” le rá. A szépanya halálának közlésével ez a közöny átértelmeződik: nem egyszerűen egy a gyermeket semmibe vevő felnőtt magatartásának parallelljét ismerhetjük fel benne, hanem valódi rangkülönbséget, mi több: az élvezet nélküli teljes birtoklás mélységes hidegét. Ha kissé kitágítjuk az „ő ütötte el” ige jelentésmezőjét, úgy is érthetjük e megállapítást, mintha az óra könyörtelen menetelése szinte fizikailag összetörmé, elgázolná a szépanyát. Ez a fizikai uralom más testek felett valóban felülállóvá, sebezhetetlenné teszi a hűvös ragyogású porcelántestet – önkéntelen eszünkbe jut: „a pompa ez, részvételen, derült”⁹. Az *Őszi reggeli* soraiban a jeges némaság ö, itt azonban a gyilkosan múló, közömbös idő a szonoritást választja halálnemül. Az eksztatikus, fizikálisan is borzongató zengés először korántsem mutatkozik kifejezetten ártalmasnak. Telítettsége lehetővé teszi ugyan a test bezártságából való szabadulást, ám ez a kilengés egyelőre merőben ártatlan: a múlt tömény képeit, érzeteit varázsolja elő. A hangzás itt már annyira áthatóvá válik, hogy az óra „parókás, farsangos időknek / parfümjét leheli”, vagyis a zengés átlényegül, s ha közeget nem is vált, mindenesetre az érzékelés más csatornáit is igénybe veszi, hogy végképp hatalmába kerítse, „nehéz, tömjénes, cukros illatával” szinte megfojtsa, elszibbassa a rá figyelőt.

A szimbolista felhangokkal „visszaálmódott” múlt fojtogató közegében végül konkretizálódik a narrátor ideje: a gyermek-apa megjelenése a múlt jelenné élhetőségének bizonyítéka, s egyszersmind a családi múlttal való azonosulás lehetőségét is megadja. Az idő „átfűzhetősége”, „átölthetősége” megint csak dallam-motívummal tudatosodik: az óracsilíngelésből kiválik a hajdani nevetés, s kiderül, a zárttér végtelenné tágítható rezgéstere az egymást váltó időperiódusokat is képes párhuzamosakká, egymásba áthangzókká tenni. Maga a tény, hogy a patriarchális ebédli vaskos falai közt viszonylag szűk helyre terelődött az odakinn kevésbé koncentrált, a tágasságban szertefoszló emberi létevékenység, különös státusszal ruházza fel a helyiséget. Az óra forgó tengelye nemcsak hogy képes volt feltekeresni orsójára a nyúlékony idő-cérnát, de azt szükség esetén vissza is pörgetheti. Vagyis a szoba emlék-helyé vált, vagyis olyan helyé, amely emlékezik, amelynek zengő dobozába zártan ismeretlen hanghullámok terjednek mindenfelé s verődnek vissza, interferálnak ezerféleképpen. Akár a rég kihunyott csillagok hozzánk végtelen hosszú út után megérkező fénye, a szoba valamelyik titkos kiszögelléséből ekkor verődik vissza az évtizedekkel korábban elnyelt hang.

Az óra fizikális hatalma tehát az apa megnevezésével válik még fenyegetőbbé. Erős és Thanatosz pólusai közt izgalmas, lappangó feszültség villódzik, elég, ha csak a haldokló szépanya erőtlen passzivitása és az éjfél mutató óra dacos, erekív felkiáltójele közötti éles ellentétre gondolunk. Éppen a nemzés, a nemzedékeken át továbbbszármozó élet materializálódik az apában, mint a nemzés ősjelképében. Szélsőségesen fogalmazva az óra himivarsejt-csapatokként szétfelhőző zengése termékenyíti meg a szoba befogadó anyaméhét, innen bukkan elő a még önfeledt, még öntudatlan gyermek-családfő. Ezt az értelmezést természetesen bajos lenne lineárisan végigvezetni, hiszen mind az óra „ércgyűrűje”, mind az utolsó versszak hasonlatában emlegetett „típegő néni” ellentmondanak a fallikus értelmezésnek, annyi azonban kétségtelen, hogy a felfokozott érzékelések és a családi létfolytonosság erősödő hangsúlya a genezis kavargó titkai felé terelik figyelmünket.

A harmadik versszakra térben is jelentősen megnövekszik, kitágul a szoba lezárt hangtere. A kinti alkony említése mintegy ég-kupola-modellé avatja „a dallamos üvegharangot”, a „babonásan átmorajló” zengés különös, szférákon túli tömeg zsváját sejteti, s a szellemidézéskor ébredt, égnyi kísértet-lavina végül egyetlen halk hanggá olvad. Ez a magányos dallam azonban „a sírok alól” szól, a sírboltban nyer új, tágasabb, végső rezonanciát. Az emlék-szobában hang-buborékokba zártan lebeg az emberi lét összes fázisa, ez a zárttér egyszerre szülőszoba, halottas szoba, gyermekszoba és bálterem is. Ezek után tehát nem csodálatos, ha más világra, másvilágra nyíló kapuja is van, hiszen sírkamrába nyílik innen átjáró, onnan szívárog ide a dallam.

Jegyzetek

- 1 *Augusztusi reggel* = Kosztolányi Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 62.
- 2 *Álmatlanság* = Kosztolányi Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 62.
- 3 *Este, este* = Kosztolányi Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 110.
- 4 Nagy Zoltán, *Ének a magasban, Összegyűjtött versek, 1907–1944*, Magvető, Bp., 1962, 99.
- 5 *Oly jó ébredni...* = Kosztolányi Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 139.
- 6 Kemény Simon, *Balkon*, Athaenaeum, Bp., 1914, 14.
- 7 *Megállt az óra* = Kosztolányi Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 34.
- 8 Kosztolányi Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 114–115.
- 9 *Őszi reggeli* = Kosztolányi Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 397.

Filip Tamás

Pasztell

*Ókori lányok labdáznak a kertben,
s ahogy szaladnak, fűrge fényalakok,
velük szalad, és hibátlan testüket
simogatja a képzelet.*

*Aztán egy kéz lassan elhúzza
az árnyak esti függönyét,
s a küzdőtér elcsendesül.*

*Enni kapnak az élők és a holtak.
A sötétség megágyaz mindenkinek,
és a kert reggelre olyan üres,
hogy megfájdul tőle a szemem.*

Üzenet

*Kagylóhéjakkal, csigaházakkal
üzen a tenger, de a fülünkhöz
tartott zúgás olyan egyenletes
és olyan tagolatlan, mintha
a mindenség zaja volna,
amit a tudósok is hiába
próbálnak megfejteni egyre
fortélyosabb műszereikkel.*

*Olykor hallani véljük, hogy
fuldokló szavak, a múlt
idő-buborékai buknak föl
a zúgás egyhangú felszínére,
ahol szétpattannak, mielőtt
megérthettük volna, hogy mit
akart velük üzeni a tenger.*

Re:

*Öt óra huszonhárom.
Váli most fölkel, ha eddig
nem tette volna. Ez az utolsó
perc, hogy napja ne dűljön össze.*

*A hajnal ott ring a hálón,
csupa elvétett ugrás
nyoma hullámsík vele, mint
karcapásoktól az uszoda vize.*

*A smirglizett ablakon a fény
helyett csak derengés jön be,
hogy beoltsa önmagával a teret.
Óáltala és övele.*

*Az ágy alá gurult radír
nem látható, de a képeken
mégis ott van, akár a szeretet.*

*És ha a barlang homálya
már nem lesz elég neki –*

csukott szemekkel fog festeni.

Pünkösti Árpád

A szerelmes Rákosi

Rákosi Mátyás uralmának és életének titkai vittek bele 1986-ban, hogy százötven környezetében forgó emberrel beszélve föllebbentsem a fátylat a korról és névadójáról. Aztán felnyíltak a titkos levéltári dossziék, és a tervezett kötetből három lett – tizenöt év gályarabság. Most pedig – elsősorban külföldi kiadásra – készül az egykötetes változat Rákosi időközben megjelent visszaemlékezései és több új, főképp Moszkvából előkerült dokumentum ismereteire is építve. E munka eredménye ez a sosem vizsgált oldalnézeti kép.

Rákosi Mátyás (RM) 1892. március 9-én született a bácskai – ma Jugoszláviához tartozó – Adán. A mama Léderer Cecília, az apa Rosenfeld József terménykereskedő. Mátyás az ötödik gyermekük a tizenkettő közül (előtte és utána egy meghalt). RM hatvanhat éves korában írni kezdett négykötetes visszaemlékezésében az apa Rákosi Józsefként szerepel. Két évvel eltéveszti a szülei életkorát, és eltitkolja eredeti nevüket, pedig már ő is tizenkét éves, amikor a família Rosenfeldről Rákosira magyarosít.

A dédapák között még birtokos is volt. Az apai nagypapa falusi kovács, aki az 1848-as szabadságharc idején kaszákat egyenesített, amiért aztán „szaladnia” kellett. A dúsan termő adai ágacska többnyire rendezett viszonyok között élt, de egy évtizeden át részük volt a nyomorban is. Az apa „csapongó fantáziájú, nyughatatlan ember” (RM) úton-útfélen kergeti a szerencsét, de nem tud élni vele. Az egyszer elnyert aranyat, bankókat csak a fényképe marad meg. Mezőgazdasági szerszámokat szabadalmaztatott. Egy időben mezőgazdasági szövetkezetet szervez, aminek ő az igazgatója. A faluban Kossuth-zsidónak hívták, mert a Kossuth-pártnak korteskedett, tisztaszobájuk falán kinn is függött Kossuth Lajos képe. 1898-ban beült a csőd, a házat is el kell adni, nyolc év alatt négy városban próbálnak szerencsét, sok nélkülözés és éhezés közepette. Mint annyi bácskai, RM szülei is beszéltek szerbül, németül és svábul is, noha az apja csak három, az anyja hat elemi végzet. Mátyás fiuk az iskolázottabb mama műveltségét mondja hiányosnak, pedig az asszony nagyon szeretett olvasni – RM szerint ezt a szenvedélyét tőle örökölte.

Vallási ügyekben a mama a „formaságokat betartotta ugyan, de a másvilágban nem hitt, a papokat (azaz a rabbikat – P. Á.) megvetette” (RM). A sokat nyüzsgő papa aktív volt a hitközségben is, öregedve egyre vallásosabb lett. Állítólag a szabadkai zsidókórház egyik alapítója (szombatoként nagy csomag cukorral látogatta meg a beteg gyerekeket – a sajátjai nem kaptak belőle. A terménykereskedő Mátyás fiában különös készség alakult ki: „apám engem négyéves koromtól kezdve szívesen vitt mindenfelé magával, mert ebben a korban már olyan fejszámoló voltam, hogy ötjegyű számokat gyorsan és könnyen szoroztam, osztottam”. Egy pesti menedzser európai körútra akarta vinni a fejszámoló csodagyereket, de az adai orvos azt mondta, ártana a fejlődésének. Mátyás már négyévesen a Nemzeti dalt szavalta, és húga szerint „meghívták a falu összes gyermekünnepére”.

Táblához szólítja a tanító a viccbeli Móríckát, és azt kérdezi tőle: – Ha 120 kilogramm búza kell egy hold vetéshez, és egy mázsa búza 26 korona, akkor hét és fél holdhoz mennyibe kerül a vetőmag?

– Nagyobb szemű búzából elég 80 kilogramm is, és én tudok 23 koronáért is búzát. Mivel a tanító úrnak csak két hold illetményföldje van, 32 és fél koronából megússza az egészet.

Egy rendezett viszonyú család a XIX. század végén a 12 ezer lakosú bácskai nagyközségben földes padlójú házban lakott, és – a zsidó családoknál – péntekenként volt fürdés a nagyteknőben. Cecil mama huszonkét éves szülte az első gyermekét és huszonkét év a korkülönbség az első és a tizennegyedik gyermek között, és közülük tizenkettőt fel is nevelt (Béla 1886., Jolán 1888., Matild Gizella 1890., Mátyás 1892., Izabella 1895., Margit 1896., Zoltán 1898., Ludovika Lujza 1900., Mária 1902., Ferenc 1904. Dezső 1906., Hajnal 1908.). Lefekvés előtt összeszámolta őket, akár a kiscsirkéket, hogy mind megvan-e. Mátyás leírja, hogy kisgyermek korában kövezték ki az első utcát Adán, amit a környékből is eljöttek megcsodálni. A kő ritka volt arrafelé: „amikor a faragott flaszterkockákat az uszályok kirakták a Tisza partjára, csakhamar órséget kellett állítani, mert kezdtek lopkodni a követ, főleg káposztáskőnek”. (A káposztáskő a hozományban is szerepelt: náluk az a kő préselte a savanyú káposztát, melyet még a nagymama vitt a házasságba, majd a legkisebb lányának ajándékozta.) A lány – azaz a mama – a XIX. századi falusi világba illeszkedve erősen babonás: pénteken nem ültetett tyúkot, és nem tett páros számú tojást a kotló alá. Egyszer egy pelyhes kiscsibe beleesett az oltott mészbe. Bár túlélte, de meztelen lett, mint két vékony lábán járó tojás. A kakas üldözőbe vette, a kotló nem engedte maga alá. Nővére, Gizi, aki női szabósegéd volt, ruhát varrt a csirkének: „egy kényelmes felöltőt, melyen megfelelő lyukakat hagyott hátul, elől a nyaknak, kettőt a lábaknak és később a szárnyaknak is. A kiscsirke hamarosan hozzászokott a felöltőhöz és vígan futkározott benne”, de szokatlan megjelenése miatt kiveret maradt. A gyerekek és a csodájára járó szomszédok kedvenceként jókora jérce lett belőle. Végül csak sütőbe került, és némi húzódozás után meg is ették.

Mátyás már kisgyerekként rendkívül makacs és nagyon érdeklődő. Alig várja, hogy iskolába járhasson. Gyorsan megtanul olvasni – számolni már tudott –, és még hétéves sincs, amikor esténként ő olvassa fel a kovácsműhelyben az újságból az angol–búr háború híreit. „Mint a szivacs a vizet, úgy nyeltem a tudnivalókat. Az iskolaévek kezdetén a tankönyveket, ahogy megkaptam, faltam, mint az izgalmas regényeket, s valamennyit végigolvastam az első héten.” Később a történelemkönyvekre vetette magát. A rengeteg olvasás nyugtalanította az apját. Az orvos megerősítette, hogy a gyermek számára ártalmas a sok könyv – lopva kellett hát olvasnia.

Határtalan érdeklődése különös vonásokkal társul. Visszaemlékezése szerint ő sosem játszik. („Minden érdekelt a világon: képes voltam lélegzet elfojtva egy egész órán át hason fekve nézni, hogy tojja a tyúk a tojást... Megfigyeltem a pulykák furcsa szerelmi játékát.” „Néha egy-egy erdész csodálkozva kérdezte, hogy hogyan kerültem az erdő kellős közepébe... Szeptemberben meglestem a szarvasbögést, az őzek játékát”) Ha valóban magányosan barangoló, játék elől kitérő gyerek, akkor valami nincs rendjén. A gyerek számára a játék mindennekelőtt társas kapcsolat, a közösségi lét gyakorlása, előkészület az életre. RM inkább a felnőttek, mint a gyermekek között forgolódik. Ha a házukkal szemben, a sarkon álló kocsmában verekedés tör ki, neki ott kell lennie akkor is, ha ezért az apja rendre elveri. Nagy örömeire szolgált első választási emléke, a versengő táborok összeverekedése. Négyéves ekkor. Az első gyermeki emlék – Adler szerint a későbbi életstílus gyökere – azt sugallja: az erő győzelem. Nagyság! A vézna kisgyermek tart attól, hogy mindig ő húzza a rövidebbet. A kocsmái küzdelmek megmutatják: ki kell verekedni mindent! Testi valója, majd szegénysége,

rossz ruházata sem engedte, hogy ezt feledje. A kisebbrendűségi érzés gyógymódja az erő (a hatalom). Azt írja, úgy szerette az „egészséges verekedéseket”, ahogy a nótában áll: „Megverek valakit, vagy engem valaki”.

RM három lány után és három lány előtt született: „hosszú esztendőig én voltam a család, elsősorban a mama kedvence. Minden csínytevésnél... biztos lehettem benne, hogy az anyám kicsit szemet huny felette, és jóakarató részrehajlással ítélkezik a rengeteg perpatvarban és veszekedésben, aminek emlékezetem óta mindig aktív résztvevője, gyakran kezdeményezője voltam.” A családban uralkodó női befolyás miatt – a részrehajlás ellenére is – háttérbe szorulhatott, nehezen érvényesült. Ha önbizalma meg is ingott, buzdíthatta, hogy ő volt az egyetlen, akit a nagy família tanulásra szánt.

Az Adán ellehetetlenült család 1898–99 telén messzi tájra, a nyugat-magyarországi Sopronba költözött. A mamát elkeserítő javasasszonynak lett igaza: ott sem alakult jobban a sorsuk. Évente új helyen laktak, a végrehajtó mégis utolérte őket és lefoglalt náluk két almáriumot, egy diványt meg egy tükröt. Az 1898–1914 közötti legnagyobb névmagyarosítási hullám elején, kétezernél több zsidó társával együtt a Rosenfeld család is kérvényezte a névváltozást. Nem tudni, miért épp Rákosira.

Mátyás Sopronban végezte a II-IV. elemi, és mint szegény, tehetséges gyerek tandíjmentesen került be az állami főreáliskolába. Itt azonban a harmadik osztályt (ma hetedik általános) az őt mindig kitűnő tanulónak hirdető családi legendáriummal ellentétben már csak elégségesen zárta. A nincstelenség hat és tizenhat éves kora között nyomasztotta leginkább a családot: „A reáliskolába, mint akkoriban a középiskolába általában szinte kizárólag a jómódúak, gazdagok gyerekei jártak. Én pedig szegény voltam, hat évvel idősebb bátyám kopott ruháit, cipőit viseltem... Hiába voltam jeles tanuló, a gazdag szülők gyerekei lenéztek: »Hallgass, te rongyos!« – vágta egy vita alkalmával a fejemhez egy nagykereskedő fia, akinek az apja négyemeletes ház tulajdonosa volt a Várkerületen... Ma is emlékszem arra az elkeseredésre, melyet bennem ez a sértés akkor kiváltott.” Azt írja, kilenc-tíz éves korában hallott először a tőkés és a munkások harcáról a hozzájuk költöző szociáldemokrata nyomdász unokatestvérével, és nem volt nehéz megértenie „a gazdagok és szegények ellentétét”.

Hat és fél évig tartó soproni kitérő után a család visszaköltözött a szülőfalual szomszédos Topolyára, majd Tapolca, végül Szabadka következett, ám az utóbbi helyen nem volt főreál. A szülők latolgatták, hogy a tizenhárom éves Mátyás inkább álljon inasnak. De korábban mindig jó tanuló volt és nagyon szerette az iskolát, ezért, ha nehéz szívvel is, beadták Szegedre iskolába. Ott egy rokon szabómester havi tizenkét koronáért vállalta a gyereket kosztra, kvartélyra, amit nehéz volt előteremteni. RM éjszakánként borítékokat címzett – ezret két koronáért! –, igazgatója közbenjárásával órákat adott, később katolikus szentbeszédeket is írt a hitbuzgalmi egyesületben kijelölt társai helyett. Ezért közösen elfogyasztott cukrászsütemény volt a fizetség. Tizenhat évesen már kisebb összegeket küldhetett szüleinek. De Szegedre kerülése után már csak vakációra járt haza, később akkor se igen, mert pótvizgára készített elő rosszul tanuló gazdag diákokat. Az 1905-től 1908-ig terjedő időszakban „gyakori vendég” náluk az éhség. Egy osztálytársa szerint, ők csodálkoztak, hogy „egy ilyen szegény gyerek a főreáliskolába jár, amely csak jómódú diákok részére volt elérhető. Olyan szegény volt, hogy az iskolai segítő egyesület látta el könyvekkel, ruhával... Igen takarékos volt. Az egyik gazdag bácskai fiú mesélte, hogy hazulról kapott pénzt mindig Rákosi Mátyásra bízta, nehogy feleslegesen elköltse. Rákosi Mátyás lelkiismeretes, szigorú pénztáros volt.”

A húszfős osztályban négy izraelita és öt német anyanyelvű diák volt. Társainak csak a harmada nem beszélt a magyaron kívül más nyelvet. A főreáliskola tanrendje is nyelvközpontú: a IV. osztályban hetente három magyar-, három német- és öt franciaóra van. A latin nem volt kötelező, de RM külön latinra is jár, amit a vele egy időben Szegedre kerülő Babits Mihály, a nagy költő tanított. (RM 1940-es kiszabadulásának hírére a gégerákos Babits Mihály azt írta beszélgető-füzetébe: „Tudod, hogy Rákosi Mátyás tanítványom volt Szegeden? Legjobb tanuló. Stréber.” RM: „Babittól tanultam a költészet és irodalom szeretetét, ő hívta fel a figyelmemet a világirodalom nagyjaira, s arra, hogy kis ország fiának nyelveket kell tudnia, ha alaposan meg akarja ismerni a világot.” Ám sajnálta, hogy a költő útja „botladozó, megalkuvó” volt.)

A nyelvtanulás mellett akkortájt az iskolában rengeteg volt a memoriter. Nemcsak költeményeket, de prózai műveket, Kossuth beszédeiből egész oldalakat kellett fejből tudni. „Az emlékezetfejlesztésnek később a nyelvtanulásban és a politikai életben nagy hasznát láttam.” Az „osztály legkisebbje” az első padban ült, és Szegeden már a második legjobb tanuló volt. Egyetlen, túlzó hízélgés nélkül emlékező osztálytársa is ilyen jelzőket írt róla: csendes, éles eszű, gyors felfogású. Általában társai negyede-ötöde jeles volt minden tárgyból, kivéve az V. osztályos „matematikát”, ebből minden második gyerek csak elégségest kapott vagy bukott. Neki jelese volt. Az elvontabb algebra már nem ment így. Három tárgy sehogy sem feküdt neki, az ének, a rajz, és a testnevelés. Tornából, valószínű, testi fejletlenség miatt két éven át fel is mentik. Az érdeklődés és a kivágiság mégis jó állóképességű ifjúvá teszi. Már Sopronban elkezdte szisztematikusan bebarangolni a környéket, az erdőben áfonyát szedett, a Fertő tavon madártojásokat rabolt, akárcsak Szegeden, a tiszai evezéseken („a madárfészkekbe a csónakból bele lehetett nyúlni”). Aztán külföldön a szegény ösztöndíjas hétvégén reggeltől-estig gyalogosan ismerkedett a látnivalókkal. A katonai menetgyakorlatokon már a legszívósabbak közé tartozott. („Magam szerettem a sportot, ha módomban állott, mint néha a hadifogságban, szenvedélyesen rúgtam a labdát, korcsolyáztam, úsztam.”)

Visszatérve a diákkorhoz: 1905-ben Szegeden tüntetően újból és újból megkoszorúzták a Kossuth-szobrot. RM javasolta, a szalagra azt írják: „Akasszátok fel a királyokat!” A főreál igazgatója ekkor magához hívta és figyelmeztette, bajba kerül, ha ezt folytatja. Az igazgató mindig segítette a jó képességű, szegény diákokat. Ezért azon néhány ember közé tartozott, akit RM szeretett, akiről jót írt. De az ő szavára sem engedett szélsőséges nézeteiből. Az érettségi előtti években a szokásos önözés helyett magázni kezdte a tanárokat, amit Babits is szóvá tett. Eredményei miatt izgágaságát elnézték, ám többnyire gyengébb jegyet kapott magaviseletből („ha úgy gondoltam, hogy igazam van, a tanároknak is megmondtam a magamét”). Nem egy alkalommal ő tartotta az iskolában az október 6-i, március 15-i ünnepi beszédet – betanulva, fejből. 1909-ben olyan emlékbeszédet tartott az aradi vértanúk napján, hogy a tanári kar, felség sértésszámba menő kitételei miatt eltiltotta az iskolai szónoklástól. Radikális nézetei és nyers viselkedése következtében a hitoktatók alkalmatlanak találták az önképzőkör vezetésére. Társai mégis megválasztották, így „ő bírálta meg a benyújtott irodalmi műveket”. (A hatvanadik születésnap hevében már azt írták: „Ünnepnapja az önképzőkörnek, amikor előadást tart. Ilyenkor a tanári kar több tagja megjelent. Nem egyszer előtűnt is új gondolatokat fejtegetett.”)

A török forradalom, a balkáni bonyodalom miatt az Osztrák–Magyar Monarchia középiskoláinak egy részében bevezették az érettségi előtti két évben a kötelező katonai oktatást. Ez annyira érdekelte a feltörekvő Rákosit, hogy még „a honvédség gyakorlati és szolgálati szabályzatát” is elolvasta. Ettől fogva kísértette a zsidó értelmiség álma: a tisztí zubbonyban megtettesülő egyenrangúság. És az alacsonynövésű fiúnak annyira imponáló férfiasság. Igazi szerelme mégis a kémia volt. Nagy tudású tanítónő mellett délutánonként a másnapi kísérleteket készítette elő: „feltétlenül” vegyész akart lenni.

Nyolcadikban elkezdődtek az „ösgyűlések”: egy kocsma különszobájában felnőtesen meghányták-vetették az osztály dolgait, kritizálták a tanárokat, és morfondíroztak, hogyan tudnák a legkönnyebben megúszni az érettségit. A gyűlések vagy mulatozással, vagy közös bordélyház-látogatással végződtek. Az érettségin RM a tizennégy tanulóból álló osztályban a harmadik legjobb volt, egyedül a német jegye volt jó, és a szabadkézi rajz elégséges. RM 1910. június 15-én a jeles érettségi mellé „az önképzőkör

„légbuzgóbb tagja” bejegyzéssel jutalomkönyvet kapott. Igazgatója pedig tanácsolta neki, hogy pályázza meg a jelesen érettek továbbtanulását segítő 400 koronás ösztöndíjat.

Nyáron otthon pihent. Megismerkedett a szociáldemokrata párt egyik szabadkai vezetőjével, aki „beléptette” a pártba, de azt tanácsolta, dolgozzon inkább az egyetemisták radikális polgári nézeteket képviselő Galilei Körében. (A Moszkvában megjelent 1937-es életrajza szerint: „A háború kitörésekor még nem talált kapcsolatot a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal.” Mikor 1921-ben felveszik a bolsevik pártba, az SZDP-tagság nem kerül szóba. 1925-ben a rendőrségen azt vallja, hogy az érettségi után belépett az SZDP-be, és 1945-ben is arról beszél, hogy 1910 után „mint fiatal szociáldemokrata” szerepelt a politikai életben.) Vitathatatlan: a századelő haladó, baloldali mozgalmi vonzzák, a Galilei Kör egyik vezetője, a szociáldemokratákhoz húz.

Augusztus végén azzal a szándékkal utazik fel Budapestre, hogy beiratkozik a Műegyetemre. Ám kiderült, a vegyi karon az első esztendő 1500 koronába kerülne. Ez majdnem négyszerese a főreál ösztöndíjának. Ráadásul a sűrű tanrend miatt óraadásra sem jutna ideje. Szülői segítségre nem számíthat, öt testvére még iskolás. Álma a vegyészetről szertefoszlott. Orvos, jogász vagy tanár nem akart lenni, ezek felvételijéhez hiányzott is a latin érettségije. Végül a Keleti Akadémiát választotta, ahol csak két év a tanulmányi idő és negyven korona a tandíj – amit jó előmenetel esetén el is engedtek. A végzeteket a bankok, ipari és kereskedelmi vállalatok kedvező fizetéssel alkalmazták. A huszonöt helyre pályázó 150–200 jelesen érett között főképp a nyelvtudás alapján válogattak. Bár RM nem erre a felvételire készült, mégis sikerrel járt. Az akadémiától negyedóránnyira lévő Erzsébet körúton vett ki alberleti szobát egy festőmunkással közösen, havi 60 koronáért. Nyomban munka után kellett néznie. A vacsorája többnyire egy 8 filléres rozscipó volt: néha vett mellé 10 fillérért friss tepertőt. Az előző évek már megedzettek: nagyon törekvő, nagyon tudatos és nagyon öntudatos. A tizenkilenc éves akadémista azt írta egy levelében: „Én a tanulásban nem a gyötrő munkát látom, hanem azt a szellemi tőkét, ami később dúsán fog kamatozni.”

A Keleti Akadémia bizarr intézmény: Magyarország Balkán iránti vágyainak megtestesítője, így a világháború után néhány évvel meg is szűnt. A főiskolának szép számmal voltak szerb, román és német anyanyelvű hallgatói is. Az akadémián kötelező volt két nyugati és egy keleti nyelv – RM a törököt választotta, de ezt a nyelvet nem beszélte. Tantárgy a vám- és pénzügy, a közlekedésügy, a könyvvitel, a kereskedelmi számtan, a közgazdaság, a Balkán kérdései, a nemzetközi jog. (Előadó Berinkei Dénes, a későbbi miniszterelnök, aki RM 1935-ös népbiztosi perében volt tanítványa ellen tanúskodik. Gyorsírástanára – a Kalevalát magyarra átültető Vikár Béla – a Forradalmi Kormányzótanács elmosódott gyorsíróskönyveit deszifrizta a perben „kellemetlen alapossággal és tudással”.)

Az akadémián tanulmányi eredménye az első évben egy jegynyt romlott, de összességében „a követelményeknek jól megfelelt”. Másodévre magára talált. Korrepetálással többet is kereshetett volna, ha nem rabolja el annyi idejét a Galilei Kör, ahol titkárrá választották, mégpedig a „vörös lista” jelöltjeként. Az 1908-ban alakult kör a tanszabadságot és a haladást tűzte a zászlajára, de küzdött az egyetemi diákság sanyarú anyagi és kulturális helyzete ellen is. A vidéki fiú széleskörű ismeretségre tett szert, sok új tapasztalatot szerzett. A körben módja nyílt a magyar és a külföldi napilapok átnézésére (felfedezhette a gyorsolvasást, így egy újságot percek alatt át tudott futni). Egy szakosztálynak sem tagja, mert minden érdeklő, és 1911 végére az ezerkétszáz tagú kör egész tevékenységét ismeri, még a rendezvények, előadások vagy tüntetések előkészítését is. „Fokozatosan megtanultam a szervezés csínját-bínját, láttam, hogy a szociáldemokrata [párt] és a szakszervezet hogyan fogja össze, mint mozgósítja és viszi ki az utcára a tömegeket”. A mozgalom annyira lefoglalja, hogy két év alatt „elfelejt” elmenni a Margit-szigetre (és csak Berlin, Hamburg, London megismerése után, 1919-ben jut el oda). Bár botfülű, a kör dalárdájával együtt ők énekeltek először a pesti utcán a nemzetközi kommunista mozgalom indulóját, az Internacionálét. A galileista közönség kitörő lelkesedésére Ady Endre nekik írta több forradalmi versét. (Az Új tavaszi seregszemle arra biztat: „Robogj föl Láznak ifjú serege...”). 1912. május 23-a – „a vérvörös csütörtök” –, a több tízezer tüntető között ott vannak a kör tagjai, és persze RM is. (Ady buzdít: „Rengj csak, föld.”)

RM csütörtökön tüntető, pénteken házitanító egy gazdag gyárosnál. Ilyen társaságban, „ahogy az angolok mondják, olyan voltam, mint a négyyszögletes cövek a kerek lyukban”. Ruhája kopott, cipője kitaposott – nem odavaló. Ráadásul a modora is rossz. A nőknek nem csókol kezét, a méltóságos urat és a kegyelmes asszonyt egyszerűen önnek szólítja. Nem ismeri a divatos táncokat, sem a szeparék titkait: „egyszóval unalmas fráter” – írja magáról.

RM 1912 júniusában végez a Keleti Akadémián. Az utolsó két hónapban csak napi négy-öt órát alszik. Kapott volna állást Budapesten, de úgy tervezte, öt évet külföldi tapasztalatszerzésre, nyelgyakorlásra szán Németországban, Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban, végül pedig szétnéz egy olyan „egzotikus” országban, mint Brazília, Kína vagy Japán. A kalandozásra jó lehetőséget kínált, hogy a kereskedelmi minisztérium öt éven át jelentős ösztöndíjjal támogatta a végzett akadémisták külföldi elhelyezkedését. Ennek fejében évente csupán két jelentést kellett küldeniük az adott terület magyar külkereskedelmi lehetőségeiről.

1912 őszén, húsz és fél éves korában, életében először nekivághatott a nagyvilágnak: rögtön Európa túlsó szögletébe, Hamburgba indult. Útlevél helyett elég az egyetemi leckekönyvet felmutatni. Mintha tanórán lenne, nyitott szemmel ül az ablaknál: éjjel is bámul, csak bámul kifele, hogy egy kivilágított bakterház látványáról se maradjon le. Aztán Berlinben huszonhárom órát alszik egy végtében. Alapos városnézés után megy tovább.

Mint életében annyi mindent, az úti célt is megfontolva választotta ki. A múlt század elején a virágzó Németország vonzóbb célpont, mint bármelyik más ország. Akkortájt olyan nagy volt a német vonzerő és befolyás, hogy aki Magyarországon nem tudott németül, nem igazán számított értelmiséginek. RM nem is csalatkozott, bár az első időszak próbára tette. Az alnémet nyelvjárás miatt a munkakereséssel együtt az új nyelvet kellett tanulnia. A munkanélküliség hetei – „melyek egy év múlva Londonban megismétlődtek” – élete legnehezebb szakaszai közé tartoznak. Az ösztöndíjat csak akkor kapja meg, ha már dolgozik. A pénze elfogyott, és hiába kopogtatott egy nap tíz helyen is, tökéletlen nyelvtudása miatt sem kapott munkát. Érkezett viszont csomag hazulról. Ki is ment érte a kikötőbe, de éhes társai bánatára egy üres faláddal tért haza, mert nem volt pénze kiváltani a csomagot. Ám helyben elfogyaszthatta, amire képes volt. Ő nekilátott, és „két kiló szalámit és jó nagy adag süteményt evett meg a vámhivatalnokok előtt” – emlékezett társa, későbbi sógora. RM végül fizetés nélküli francia levelező gyakornok lett egy hamburgi cégnél. Ettől kezdve kiegyensúlyozottá vált az élete.

Bár RM rossz memoáriró – „nyugdijasként” írott visszaemlékezése egyetlen célja, hogy megalapozza saját szobrát –, szociográfusként többször megcsillan. Figyelemre méltóak hamburgi majd londoni tablói, és jó megfigyelőkészségről tanúskodó portréi is. „A hajógyártás akkor még alig volt gépesítve... Néha hosszasan elnéztem, ahogy a hajókovácsok a hajó oldalán emeletnyi magasságban függve, mint a bűvészek, nagy ügyességgel, fogóikkal kapták el a sólyaparról feldobott, vörösen izzó arasznyi szegecset és hatalmas kalapácsokkal verték a hajólemezekbe.” Előszeretettel bírált. Kipécézte, hogy bár már megjelentek a modern teherautók ősei, „százával dolgoztak Hamburgban – de Berlinben s egybeült is – a kutyafogatok. Egy vagy két hatalmas kutya húzott egy kétkerekű taliqát; ha egy kutya volt, akkor rendszerint mellette húzott a gazdája is. Az ilyen taliqához egy láncra erősített

deszkalap is tartozott, melyen a kutya feküdt, amikor a talpja állott, nehogy a pusztá kövezeten felfázzon... S mert ahol megvolt a kereslet, a kínálat is jelentkezett: kutyatápszergyárak hirdették mindenütt termelvényeiket. Azonkívül az idős kutyával is kellett valamit csinálni... Meglepett, amikor láttam, hogy a németek a kutyahúst is megesszik, s hogy ilyen húskimérések is vannak. A mi germanofiljeink bezzeg ilyesmivel nem dicsekedtek otthon."

A kivándorlókat szállító hajók alkalmazottai hívták, nézzen körül Amerikában. Pénzbe sem került volna, mert irodai munkát ajánlottak neki az útra, és akár ugyanazzal a járással vissza is térhetett volna. Nem engedett a csábításnak. Tartott tőle, ha kimegy, ott ragad. Márpedig ő előbb Európát akarta megismerni, és tökéletesíteni kívánta angol és francia tudását is.

A német gyakorlására Marx művét, a *Tőkét* olvassa, ami magyarul is nehéz lecke. Ekkor és itt, Hamburgban mégis megismeri és megérti, hogy a marxizmus „egységes a társadalom és az élet minden jelenségét átfogó, az emberiség múltját, a jelenét és a jövőjét egyaránt megvilágító tudományos világnézet". Azért kacsingat a katonaság felé is. Bújjá a lovasságról, a gépfegyver és a lövészárkok jelentőségéről stb. szóló német könyveket. Angolul is tanul. Szószedetére – véletlenül? – úgy írta nevét mintha y-ra végződne – Rákosy –, vagyishogy ősrégi család az övék.

A családi legendárium szerint 1913–14-ben Mátyás havi százkoronás ösztöndíját teljes egészében hazaküldte. De akkor miből élt? Anyagi helyzete elfogadható lehetett. Miután lejárt az esztendő, Hamburgból nem egyenesen Londonba ment, hanem hazatért vakációzni Szabadkára. 1913 őszén onnan utazott második állomáshelyére. (Hazatérése azért is meglepő, mert a századik évét is megélő öccse, Ferenc azt állította: – Családi életünk alapelve a szegénység miatt is az volt: mindenütt rossz, de legrosszabb otthon! Emiatt széledtünk szét a világban.) Londonba RM már egy hamburgi munkás ajánló soraival érkezett egyenesen a nemzetközi kommunista munkásklubba – ami valójában a szocialista munkásokat fogta össze. Ez lett a második otthona. Az olvasóteremben a külföldi lapok garmadáját olvashatta, de volt táncterem, tornaterem, kuglipálya, jó konyha, rendszeresek a nyelvtanfolyamok, a marxista szemináriumok. Múzeumokba, kiállításokra is jártak. RM gyerekként is talpraesett volt. A klubban főleg a francia szekcióban forgott. A franciák angol tanfolyamára jelentkezett, mert így két legyet ütött egy csapásra, hiszen a következő évben Párizsba akart átköltözni.

A klubnak, a vitáknak, egyéves külföldi tapasztalatának is köszönhető, hogy bár Németországot fontosabbnak tartja, mégis Angliáról szerez mélyebb ismereteket. Felfigyel rá, hogy az angol mezőgazdasági termelés intenzitása hét–nyolcszorosa a magyarnak. Ám elvakultan hozzáteszi (hatvanhat évesen): „Az angol uralkodó osztály elhájásodására és parazita voltára jellemző, hogy a cselédek, lakájok s egyéb kiszolgálók száma már akkora volt, mint a mezőgazdaságból élőké." De övé a világ! Még kötekedőbb lesz. Egy idősebb klubtárs kérte, legalább „szürke fejére" legyen tekintettel, mire azt felelte: a számár már az anyja hasában is szürke.

Noha állandó témájuk a közelgő háború, a szokásos előadásokat, műkedvelő esteket, táncmulatságokat megtartják. Itt sem maradt ki semmiből, címszereplő, sőt duettet is énekel A gyáros fia című egyfelvonásosban. Szerinte olyan élethűen játszott, hogy a vita hevében kis híján a nézők közé dobták. Már húszévesen – idegen nyelven is – jól színészkedett.

Háziasszonya szép, vörös hajú, fehér bőrű, áruházi eladó lányát párszor elvitte a klubba táncolni. Noha elköltözött tőlük, „a barátságot" tovább tartotta, és a háború kitörése után még küldött Florrynak egy kis láda, saját kezűleg válogatott barackot. Sógora, az ötvenes években úgy emlékezett „a klub legjobb táncosára", hogy a „gyönyörű hajú ír leány, bolondul beleszeretett". De „Rákosi elvtársat már akkor az elnyomott népek érdekelték, természetesen az elnyomott népek lányai is. Legszívesebben néger lányokkal táncolt, hogy ezzel is kifejezze megvetését minden faji megkülönböztetés ellen."

Vagyis „lefelé" táncolt. Szegedi gimnazistaként nem a felső leányiskolások bálján érezte jól magát, hanem a Bruckner-kert kiskocsmáiban, „a munkások, vasutasok" között. Ide vitte táncolni a házban lévő varrodából és kalapüzletből a lányokat. (Pár év múlva a szabadkai háziezred Anna-bálján „tisztársai megbotránkozására kizárólag a be-betekintő postáskisasszonyokat és óvodavezetőnőt kérte táncra, míg a gazdag polgárlányokat pillantásra sem méltatta egész éjszaka" – állította a húga.) Miközben kapaszkodott felfele, nem a felettebb lévők társaságát kereste, a hozzá hasonlókat. (Pesti albérlőtársa sem diák, hanem festőművész. A londoni nemzetközi klub is munkásklub.) Jól hangzik, hogy egy leendő kommunista vezér a kitalált, elnyomottak között érezte jól magát, de mondható úgy is: jobban érezte magát azok között, akik felnéztek rá, a kicsire.

Tudjuk, hogy RM három lány után és három lány előtt született (közülük halt meg egy-egy). Az ő születése helyreállította a mama becsületét: újból tudott fiút szülni, és a hölgykoszorúnak – a mamának és a lányoknak – ő a kedvence. Lányosan nevelkedik (tésztaátgyúr, kenyeret dagaszt), kevésbé tudatosul benne a férfiszerep, a férfihelyzetekben bizonytalan. Aztán a fiúk között, az iskolában a sor végére kerül. Szégyelli természetét, lányos érzelmeit. Felőtt korában készült személyiség-lélektani tesztje (Rorschach-teszt) szerint: az „erősen érzelmfüggő, kislányosan puha érzelmvilágú gyermek önvédelemből elutasította a gyengeség jeleként megélt érzelmeket... A pszichoszexuális fejlődés zavarának egyik kulcsmozzanata az anyához való gyermeki kötődés tagadása, teljes leértékelése, végül sommás ítélete a női nemről: a nők tyúkszerű, fejtelten, buta lények, akiket tárgyként kell kezelni. Ez a magatartás megcsontosodott védelmi mód a félelem ellen, hogy őt önmagáért senki sem szeretheti." Több ok miatt zavaros a viszonya a nőkkel. Önértékelésének ez a mércéje, emiatt tele van szorongással, kisebbségi érzéssel: elégedetlen magával.

Kisebbségi érzésének forrása aránytalan külseje is, a legfeljebb 160 centis magasság, a rövid nyak, ami így együtt, mehökkentette az embereket. Egy fogolytársa szerint: „Csúnya ember volt, és apró vackortermete még csak aláhúzta ezt." Utóda, Kádár János a börtönben találkozott vele először: „a csoport közepén megláttam egy nagyon jó tartású, magas, derék embert... Azt hittem, ő az". Testvéreinek a kamasz fia is először a jó kiállítás vezetőtársát, Gerő Ernőt vélte a nagybátyjának. „Alacsony természetű, majdnem gnóm" – írta egy képviselőtársa. Egy másik: „feje úgy ült a vállán, mint a tojás a tojástartóban". Akadt, akit „magyartalan hangsúlyal kántáló szövegei" is riasztottak. Ám ez a hátrány sem tudta megakadályozni érvényesülését. Volt benne valami erő, amivel képes volt legyűrni az ellenérzéseket, sőt megnyerni az embereket. Egy idő után még dicsérték is „azt a kis bölcs, okos fejt!" A szellemi elit számos nagyja tisztelte intellektuálisan is; igaz, többnyire csak pár éven át. Csupán a nőkkel nem bírt.

Memoárja négykötetes tengerében nem szerepel a szerelem szó. A másik nemhez fűződő kapcsolata mintha kimerült volna a táncolgatásban meg a gyümölcskosárkúldásban. Az osztály legkisebbjét, a harcias kiskakast a sor végére hagyhatták az érettségi előtti „kötelező" bordélylátogatáskor is. Kellhet ő valakinek? Itt érthette életre szóló trauma a nőknél. Azért is gondoljuk a memoárba önérzéletesen bekerülő bordélyt a helyszínnek, mert ha ott a vendég elügyetlenkedni, amiért fizetett, kinevetik. Főképp, ha tíz-tizenégy versengő maturandust fogad a ház egyszerre. A bordélyban nem szerelmet adnak, itt nem nézik el egymás sutaságait: profi áll szemben amatőrrel. RM pénzes társai megvehették a hölgyek áradozását is. A szegény sóvárgónak csak a szegény, netán a megszégyenítés jutott.

Budapesten, a Galilei Körben a Freud álommagyarázatáról szóló előadássorozatot együtt hallgatta a szabadkai színinövendék Lábass Jucival, aki feltárta előtte „az erkölcsi dzsungelt és prostitúciót is, amelyet akkor színinövendékek és kezdő színésznők számára... a színházak általában jelentettek". Hamburgban meglátogatta a Sankt Paulit, a mulatók és prostituáltak negyedét, és megállapította (hatvanhat évesen visszatekintve): „Nagy rétegeket gyötörtek a nemi életnek a kapitalizmusban gyökeredző kérdései."

A munkás családalapítását a létbizonytalanság, a munkanélküliség, a lakáshiány nehezíti. Gyakori a késői házasság, és „mindez tápot adott annak, amit akkor a házasságon kívüli nemi életnek neveztek”, és a kettős erkölcsnek, mely „a férfiaknál elnézi (a fiatal burzsoák körében serkenti, sőt dicsőségnek tekint)” a nemi kicsapongást, a „nőcsábítást”. Micsoda puritanizmus és nőtisztelet! – holott ennek épp az ellenkezője igaz: lenézte a nőket, mert nem szerették. (Rorschach-teszt: „A szexuális helyzetekben fellépő kisgyermeki riadalmait csak úgy tudja leküzdeni, hogy alulváltást, érzelmileg csak semleges vagy lenézhető, megvethető személlyel képes férfias, izgalmi helyzetbe kerülni.”) Számára a szexualitás ezért bűnös, elutasítandó. Viszonya a nőkhöz szabálytalan. Vonzották, de félt is tőlük. És túl a nőkön: kevés emberrel volt bensőséges viszonyban, és szinte mindegyik kapcsolatában volt némi zavar. A gyermek-szülő, a férj-feleség és a testvér-testvér kapcsolatában is vannak furcsa, szinte gyerekesnek tűnő pillanatok: az önfelédtné tudás hiánya.

A nők tisztítják és vonzzák. Gyerekkorban hallotta – és bármilyen prűd volt is, nyugdíjasként leírta –, hogy a legények gyakran úztek durva tréfákat a holtfáradtan alvó marokverő lányokkal: „felhajtották az ingüket, fűszállal csiklandozták, vagy éppen kocsikenőccsel kenték be a lábuk között”. Harmincévesen, Pompejiben elnézte a házak ormára vésett faloszokra kuncogva pislogó, 17–18 éves angol leányiskolásokat. Nővére szerint: „Egyik tanítványának a húga és Rákosi között gyengéd szálak fűződtek mindaddig, míg a fiatal nő polgáriás világnézete Rákosi vonzalmát semmivé nem tette. Ennek ellenére ezt a vonzalmat tekinthetjük egyetlen komoly fiatalkori szerelmének.” Ő ezt sem említi, egyébként pedig a diplomázásig, húszéves koráig nem volt annyira osztálytudatos, hogy némi „polgáriás világnézet” lelkaszította volna. Inkább egy újabb kudarcról lehetett szó.

A Tanácsköztársaság Bécsbe menekült vezetőit a magyar kormány kikérte Ausztriától. A Rákosi elleni vádiratban többek között szerepelt, hogy a budapesti posta és távíró női alkalmazottaival szemben erőszakoskodott. „Mikor az ügyész ezt felvetette, mosolyogva azt mondtam neki: sajnálatomra ez csak aljas rágalom.” Egy Münchenben kiadott 1962-es könyv azt állítja RM igazi titka egy törvénytelen gyermek. A fattyú elmondja, az anyja férje trippert kapott, és RM az asszony zaklatott „lelkiállapotát kihasználva” ejtette teherbe. A nagy ember zabigyeréke RM esetében is kitaláció. Pedig elkelt volna egy ilyen viszony RM kopár életében.

Állítólag 1918–19-ben volt egy Flamm Mária nevű – és későbbi feleségére hasonlító – menyasszonya. Egy szavahihető visszaemlékezőnek maga a hölgy beszélt a tervezett házasságról, de ezen túl se a tervnek, se a hölgynek nincs más nyoma. 1920 nyarán, amikor RM megérkezett Petrográdba, az utcán utána fordult a kiütéses tifusz miatt tövig levágott hajjal járó lányoknak. A háború, a hadifogság úgy kaphatta derékba 1914-ben a huszonkét esztendőes ifjút, hogy egyetlen sugárzó szerelme sem volt. Első emigrációja éveiben (1919–1924) internálása után annyit utazott titokban, hogy ez szinte kizárta a tartós viszonyt. Ám 1925-ös budapesti lebukása után kiderítették, hogy Braun Vilmos (ez volt RM egyik álneve) nyáron a velencei Venier Panzióban lakott nyolc napon át. Méghozzá egy hölgygel (Reich Gabriella) meg egy másik úrral, és budapesti művészeknek adták ki magukat. Azt nem tudjuk, hogy a hölgy a két férfi közül kivel lakott.

RM harminchárom évesen került börtönbe. Szabadulásakor a negyvennyolc éves férfi bevallotta verselgető emigránstársának, hogy a zárkában tizenöt éven át minden reggeli imája volt az ő „Asszonyok nélkül” című verse. És biznyságul szavalni kezdte: „Az asszonyok!... Könnyekbe fül szemünk, /Ő vakok mi, kik nem ismertük őket! /Kik embereknek gondoltuk a nőket! /Most tudjuk csak, hogy mik voltak nekünk. /Elvesztve őket – veszve mindenünk...” (Nem lehetett értékérzéke, ha ebbe a szótaghibás szonettbe kapaszkodott, nem inkább mondjuk Ady soraiba.)

Csak egy vagy több trauma magyarázhatja, hogy képes volt az élete nagyobbik részét odaadó szerelem nélkül leélni. Ehhez kellett az ő személyisége, kisebbségi érzése, egyre bigottabb szemlélete meg a sorsa is, mely férfikora delén másfél-két évtizedre kapcsolat-, sőt nőnélküliségre kárhoztatta. A hátrányokkal sújtott feltörekvő zsidó ifjú – kudarcra a háta mögött – félhetett a szerelmes ember kiszolgáltatottságától, védtelenségétől. Félt az újabb fiaskótól, és egyre kevésbé mert vállalni a szerelemmel együtt járó kontrollvesztést, végül félelme, majd börtöne miatt nem is vállalhatta. Egyre inkább csak önmagát szerette, a külvilág csak annyira volt érdekes, amennyire visszatükrözte az ő nagyságát. Azt hitte, így sebezhetetlen.

Nagy emberként is szeretett „kukkolni”, szoknyaügyekkel foglalkozni. Noha több nyelven beszélt, a saját nyelvvel nemigen bírt – számára a szónoklás olyan volt, mint a szex (Rorschach-teszt) –, a nőkről is kifecsegte a titkát, nem baráti, bizalmas körben, hanem nyilvánosan is. Az 1945-ös választások előtt felhívta a munkaspárti aktivisták a figyelmét, hogy a háború miatt majdnem másfélszer annyi a nő, mint a férfi. Tehát „az eddiginél sokkal nagyobb súlyt kell fektetni a nőkre! Tréfásan azt szoktam mondani, hogy minden fiatal kommunista vagy szociáldemokrata számára nemcsak hasznos, de kellemes munka is nők megdolgozása. Tréfásan hozzá szoktam tenni, csak azt sajnálom, hogy koromnál fogva ezen a téren nem fejthetek ki megfelelő aktivitást... A férfiakat a kommunisták, szociáldemokraták... mozgósították, de a nőkhöz igazán még nem férték hozzá... Ha két párt céltudatosan belefekszik ebbe a kérdésbe...” Ő kisfiúsan belefeküdt. Később nagy tapasztalattal kijelentette: „Az apácák elleni legjobb propagandaeszköz az udvarlás.”

RM jó kapcsolatteremtő képessége ellenére megfosztotta magát a barátság szellemét és érzelmét felszabadító örömétől is. Egyetlen egy társa sem akadt az érettségiig tizennégy tagúvá fogyatkozó osztályban, aki barátjának mondaná, vagy akit barátjaként említenének. Hatalmának csúcán sem került elő egyetlen egy „barátja” sem – érzelmeivel soha senki sem tudta volna őt megfogni, zsarolni. RM egy elvtársát (Alpári Gyulát) nevezi legjobb barátjának, ám ez a munkakapcsolat is csak néhány évet élt meg. A szigorú mozgalom csupán célirányos nexust – szolidaritást, összetartást – hirdet, barátságot nem. A bolsevizmus története inkább a barátságok megtagadásának, mint megőrzésének a története.

Noha a zsidó közösségeket általában erős összetartás jellemzi, a kommunista mozgalom eltorzította ezt az erényt. Ebben sem maradtak zsidók. Mindent feladtak az ügyért. RM például nem emelt szót a gulágra hurcolt, bolgár sógora érdekében. A bolsevikoknak csak akkor számított a család – hogy ki kinek a fia-borja, barátja –, ha elvtársai bíróság elé állították. Mert akkor a rokonoknak, barátoknak sem volt kegyelem. RM „mindig másokra irányuló figyelme” is leginkább az ellenségre korlátozódott.

Persze nem egyetlen tényező formálta őt Rákosi Mátyássá. A neves szegedi főrabbi, Lőw Immanuel magához hívatta a frissen érettségizett Rákosit, és hosszasan szidta az általános választójogot. Mikor a fiú megkérdezte, miért épp őt győzködi erről, azt válaszolta: „Mert magából politikus lesz.” Hiába mondta, hogy észébe sincs, az nem pálya, ő vegyésznek készül, a főrabbi kitartott véleménye mellett.

A történet nem csupán arról szól, hogy valaki megsejtette, a tizennyolc éves ifjú mire termett, hanem arról is, hogy ez a jó szemű és őt számon tartó ember a zsidó főrabbi volt. Említették már, hogy RM visszaemlékezésében elhallgatja a származását, az anyja nevét nem említi, az apját pedig meghamisítja. Tanulmányt lehetne arról írni, hogy visszaemlékezése négy vastag kötetében miként foglalkozik a zsidókkal, a zsidósággal: szinte kizárólag kívülállóként beszél róluk. Családja pusztulása a kivétel. Arról beszámol, hogy apja a mauthauseni lágerban halt meg kiütéses tifuszban. Bátyja, Béla ugyanaznap, ugyanott pusztult el, és Bergen-Belsenben lelta halálát a húga, Hajnal, akit a budapesti hadbírósa mint kommunistát 12 évre ítél. Magával szemben szófukarabb. Mellékesen említi például, hogy a Galilei Körben szép számmal vettek részt „nemzetiségi hallgatók”, köztük „a szegény zsidók egyetemre került gyermekei, akik az ország elmaradottsága és jócskán megmaradt feudális csökevényei következtében radikalizálódtak” (a zsidóság

„a Szovjetunióban volt nemzetiség). Ír arról is, hogy Magyarországon a zsidók nem élveztek jogegyenlőséget, ami a mélyreható változások hívévé tette őket, ám saját magát ekkor is kihagyja a képből. Megemlíti, hogy a zsidókérdés „a magyar munkásmozgalomban mindig komoly szerepet játszott”, ám a kommunista mozgalomhoz vezető útját, saját radikalizálódásának folyamatát nem elemzi, talán azért sem, mert amint később látni fogjuk, több benne a véletlen, mint a tudatos elem. Egyébként a kommunista mozgalomban nem törődtek azzal, hogy valaki zsidó-e vagy sem – ennek semmi jelentősége –, amíg csak rá nem került a célkereszt. Egészen addig a pillanatig fölőtte álltak ennek a kérdésnek. RM sem elemezte, hogy ez miért nem fontos, ha mégis az. Ötvenéves koráig – amíg távol volt a hatalomtól – nem is igen foglalkoztatta a származás. A börtönben is tagadta, hogy zsidó. De 1940 után Moszkvában új helyzet fogadta. Ha nem is vált antiszemitává, belátta, hogy a zsidók egy része világpolgár, rokonaik vannak erre is, arra is... Szóval: gyanúsak. Ő persze, akárcsak társai, nem tekintette zsidónak magát. Nem is kötődött semmiféle zsidó hagyományhoz (a családjához sem). Zsidó voltából benne leginkább csak a komplexus maradt, gátlások összessége, nehogy zsidónak tartásák. Neki nem számított, milyen családba született. Mások esetében viszont döntőnek tartotta. Ha csak tehetette, megakadályozta a zsidók vezető posztba kerülését. (Még Moszkvából megírta Vas Zoltánnak, hogy a származása miatt ne számíton vezető tisztségre.) Végére is kinek fontos, hogy négy-öt évvel korábban vallásos vagy kispolgári szülei milyen névre keresztelték, és hogy keresztelték-e? (Egy mondat egy Rákosinak írt levélből: „Meghalt az öreg Klein bácsi, Kelen és Korvin Ottó apja.”) Varga Béla leírta, már a Parlament elnöke volt, amikor Romániából hatvan Nyugatra menekülő zsidót elfogtak és lecsuktak. Kérte Rákosit, engedjék őket letelepedni, vagy Nyugatra. RM „indultatos lett, és láttam, hogy nagyon nehezen tűrtözteti magát. Csitítottam... Rákosi nem engedett, szidalmazta a szerencsétlen embereket, és magából kikelve zsidózott. Erre én is felemeltem a hangomat, és a párbeszéd egyre forróbbá vált. Rákosi azt mondta, nem zsidó. Erre én azt mondtam neki, de édesanyád zsidó volt, és ne tagadd meg a te anyádat. Erre Rákosi otthagyt.”

1908-ban az Osztrák–Magyar Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát. Ettől kezdve a török uralom alól felszabaduló Balkán érdekszférákra osztása miatt akár háború is várható volt az európai hatalmak között. 1913–14-ben, amikor RM Londonban tartózkodott, már biztosra vehető volt, hogy Európa nem ússza meg a viszályt. Hősünk azzal is tisztában volt, hogy Angliában hadifogságba fog kerülni. Ám ahelyett, hogy átruccant volna Amerikába, inkább hazatért. Mentegetőzik: azt hitte, hogy a modern háború legfeljebb néhány hónapig tarthat. Ezt a rövid időt is ésszerűbb lett volna Amerikában kihúzni! A reménytelen külkereskedő kimaradhatott volna a világháborúból, talán még a magyar történelemből is. Megint csak nem a huszonkét éves, hanem az emlékező hatvanhat éves RM állítja, hogy esze ágában sem volt katonának lenni egy háborúban, „melynek célja az Osztrák–Magyar Monarchia megvédése”. Arról hallgat, hogy a tiszti rang vonzotta-e. Mindenesetre hazasiertett, hogy ki ne maradjon a háborúból. És itthon magyaros virtussal gyakoroltatták vele is a kardvívást, hátha párvialdra kerül sor az ellenség szakaszparancsnokával... Elvégzi a diplomások tartalékos tiszti iskoláját, 1915 februárjában előléptetik a legalacsonyabb tiszti rangba, és zászlóaljával az orosz frontra, a Kárpátokba viszik. Két hónapot sem tölt hadfiként, máris fogságba esik. Május végén New York helyett a távol-keleti Csita közelében, egy falucska hadifogolytáborában mulatja az időt. Mégsem kesereg. Kihasználva a tiszti tábor kiváltságait először oroszul tanul, majd a dél-tiroli tisztektől és könyveiktől, olaszul. Minthogy a semleges országokból gyorsabban érkezik a posta, családja egy ideig Románián, később Svédországon át küldte leveleit. „Megszervezték a könyvküldést is, mégpedig Berlingen keresztül.” Egy tanulatlan szabadkai zsidó családtól ez nagy szó, a lebonnyoltás módjáról RM hallgat. Az orosz forradalom kitérése után úgy szabadul a táborból, hogy kutyaharapás formájú sebet ejt a kezén, és veszettség elleni oltásra Irkutzkba utalják, ám ő Pétervárra megy. Mire odaér, kiderül, hogy már a hadifoglyok szervezete, és a kormány is áttelepült Moszkvába. RM új egyenruhát szerez, és operába jár – „akkor már majd négy éve nem hallottam egy rendes operát” –, noha ebbéli vonzalmának sem ezelőtt, sem ezután semmi jele nem volt, csupán itt, „fiatal lányok társaságában”... A tiszti gyűjtőkórházban valamiképp félrokkanttá nyilvánítják, így hadba indulása után három évvel, 1918 áprilisában hazaér Zsolnára, a tiszti átmenőtáborba.

Oroszországi emlékei felidézése közben vigyáz rá, nehogy kiderüljön, hogy az 1917-es orosz forradalom nem ragadta úgy magával, mint megannyi társát, és ennek a jelentőségét késve ismerte fel. Leírja, hogy a Zsolnán őt meglátogató apja dorgálására azt felelte, nem azért jött haza, hogy ismét bevonuljon, és a monarchiáért harcoljon! Apja megrettenve kérdezte, bolsevik lett? „A feleletet minden szó nélkül leolvashatta az arcomról.”

Mentségére szól, hogy a véletlenül is múlt, ki keveredett bele a forradalomba, ki nem. A százezer magyar internacionalista mítosza százezer magyar baka honvágya: haza akartak jönni, és ezért akár a forradalmárokkal is cimboráltak. A magyar őrmester megmutatta szibériai bajtársának, hogyan kell egy pályaudvart elfoglalni, így a következő állomásig vörös szerelvényként haladt a vonat – hazafelé. RM nyelvtudása, fellépése révén egyedül is hazatalált. Végig tudta utazni Oroszországot komolyabb kellemetlenség nélkül. Egyszer ugyan leszállították a vonatról, de ahelyett, hogy a hadifoglyok közé vágták volna, állítása szerint előadást tartott nekik, mire azok tódultak a Vörös Gárdába, ő pedig a következő vonattal továbbutazott. Memoárjában nem elemzi radikalizálódását, feltehetően azért, mert még a fogságból is inkább rózsaszínként, mint vörösként tért haza. (1937-es moszkvai életrajza szerint ott számon tartották, hogy „nem vett részt a vörösök és fehérek szibériai harcaiban”. Hatalma csúcán, az ötvenes évek elején a Munkásmozgalmi Intézet tűvé tette hozzá illő visszaemlékezőként az országot, de egyetlen egy forradalmi múltját tanúsító emberre sem akadtak, feltehetően azért sem, mert az akkor gyanús Galilei Körbeli tevékenységét nem akarták felidézni, aktív politikusként erre ő sem hivatkozott. Viszont családi körben azt mesélte, hogy részt vett a szovjet állambiztonság későbbi vezetőjének, Dzerzsinszkijnek a kiszabadításában.)

Összefoglalva: az adai kereskedő izgága, ám túlélésre nevelt fiát, ha az első alkalommal nem is kapta el a forradalmi hév, azért a messiásra – a szabadságra és nemzetközi testvériségre – vágyakozó szegény zsidóság radikális változásra fogékony részéhez tartozott, azok közé, akik végül is ilyen-olyan szerepet játszottak az európai baloldali mozgalmakban. Őt is magával ragadja a századelő forradalmi hulláma, csak nem a hullám oroszországi taraján. Zsolnáról hazatérőben, Budapesten az első útja a Galilei Körbe vezetett, de csak a lepecsételt ajtóba ütközött: a kört januárban betiltották.

Szabadkán jelentkezett az ezrednél, és megkapta fogoly-szabadságát. Majd állítólag tiszti egyenruhában elment a bankba, és felvett ötezer korona kölcsönt gyümölcsszállító kosarak vásárlására. A bankigazgató később elmondta RM apjának, nem érti, hogyan adhatott egy fiatal tisztnak minden garancia nélkül ennyi pénzt... Az üzleten pár hónap alatt annyit keresett a család, hogy megvették Szabadka egyik legszebb házát, és az apja vagonszámra szállította a gyümölcsöt. E „kapitalista” történetről RM hallgat, csak a Florrynak küldött barackot említi. De szokásához híven elszólja magát. Leírja, hogy júliusban – nem tudni, miért – Bécsbe utazott. Csak arról ír, hogy az osztrák fővárosban „élelemért mindent meg lehet kapni”, ám a csempészet miatt a határon rendkívül szigorú még a tisztek ellenőrzése is. Emiatt talán semmit sem tudott tenni az apja üzletéért (bár sógora, Csillag Miklós szerint az öreg vagonszám szállított például paradicsomot Bécsbe). Viszont a közelgő „szerb megszállás” miatt figyelmeztette az apját, hogy Szabadka határváros lesz, tartós pangás áll be, befellegzik a nagy vásároknak, így a sátorfakölcsönzésnek is; a sátorfákat tanácsos lenne eladnia...

Beke György

Fekete Város

Ez nem a Mikszáth-regény színtere. Ott hirtelen halál öltözeti gyászba Lőcse lakóit és tartja feketében őket a bosszú beteljesedéséig. Itt a korom szívós lassúsággal öntötte el a házak tetejét, az ablakpárkányokat, az ajtókat, a mezőket, réteket, fákat, még a folyó vizét is. Az arcok mélyebb ráncaiból nehezen lehetett kimosni a fekete port, a lovak – kényes állatok – nem itták meg a kutakból kimert vizet. Ott a szepesi alispán gyilkolt felindulásában. Itt a gyilkosnak nincs arca, nem tud beszélni, halált hozó karmai apró szemcsék képében gyilkolnak.

Sűrűn utaztam vonaton a Brassó–Kolozsvár fővonalon. Medgyes után kiálltam a kocsik ablakába, mintha természeti szépséget várhatnék a következő percekben. Aki már járt erre, az Kiskapushoz közeledve szintén felkapta a fejét, megdöbbenve bámult ki az ablakon. Dohogó gyárépületek, úgy szállt fel belőlük a korom „mint pici denevérek, puha szárnyakon” és a magasban hirtelen a föld felé fordulva, lerakodott a Nagy-Küküllő mentében „mint guanó, keményen, vastagon”. Földi pokol? Lehúzzuk az ablakok üvegét, ne hatolhasson be a kocsiba a szállingózó halál...

Hát akik itt élnek, itt dolgoznak, itt alszanak, szeretnek és gyűlölnék, imádkoznak és káromkodnak a fekete ég alatt?

Kiskapus – ez igazán fekete város!

Két házaspár ült, rajtam kívül, a vasúti fülkében, egy öregebb és egy fiatalabb. Bukarestiek. Beszélgetésük elárulta, hogy jó ismerősök. Az ülés szélére húzódtam, de így is hallanom kellett a beszélgetésüket.

– Jaj Istenem, mi itt ez a fekete világ?

A szörnyülködő hölgy most járhatott először erre.

– Mi lenne? – kérdezte vissza a fiatalabb férfi. – A szocializmus egyik nagy ipartelepe.

– Ugyan kérem, láttam én már ipartelepét. De ez itt olyan, mintha egy füstölő kemencében lennénk.

– Akkor Marioara nagysádnak nem volt szerencséje a vegyiparhoz. Pedig biztosan viselt gumicipőt a háború utáni időkben, utazott autóval, amely gumikon szalad, használt fekete festéket... Ezek mind nem lehetnének e fekete világ nélkül.

– Ez nem gumi, ez korom – az idős hölgy nem hagyta magát.

– Füstfekete, ez a neve. Vagy mondják lámpakorom-feketének is. A földgázból nyerjük. Valamikor külföldről hoztuk be. Most mi szállítunk belőle külföldre. Nagy különbség, érdemes elviselni érte ezt a kis kellemetlenséget.

Elhagytuk már Kiskapust. A vonat nem állt meg az állomáson. Itt a gyorsvonatok nem állnak meg. A rengeteg sínpárt a tehervonatok használják.

Évekkel később vasúti jegyem egy másik társaságba csöppentett. Hangos férfikórus, mindegyre vitába szaladt az indulat, a kíváncsiság és a kivagyiság. Vitájukból tudtam meg, hogy a kiskapusi környezetszennyeződésről sokszor tárgyaltak már Bukarestben. Ez Románia legjobban szennyezett vidéke. Tenni kellene valamit, így egyik férfi. A másik mondta: egy lengyel vállalat ajánlatot tett a román kormánynak, hogy az általa kialakított felszereléssel kiszűri a levegőből a felszálló kormot és újra hasznosítja. A jövedelem felét kérte ezért.

– És elutasították a javaslatot?

– Kiárusíthatnók-e az ország függetlenségét? – kérdezte, felelősségre vonóan az előbb szóló. – A román föld kincsei nem eladók senkinek!

Felnőttek évtizedek óta hozzászórtak ehhez a látványhoz. A Ceausescu-diktatúra idején a legjobban szennyezett vidékről, a fekete világról egy szó sem jelent meg a sajtóban. A statisztikai jelentések hatalmas számai eltakarták Kiskapus fekete világát. Viharosan növekvő számok voltak. A diktátor feleségének „szívügye” a vegyipar, roppant állami pénzeket fektettek bele. Új városok létesültek, amelyekben a vegyipari kombinát az élet és a halál ura volt, szinte már a rabszolgatársadalom törényei szerint.

De a gyermekek nyomban észreveszik, ha az őket körülvevő világban valami természetellenes. Székely fiatalasszony utazott mellettem, Csikból jött. Óvodáskorú leánykája Kiskapus fekete házainál felugrott a helyéről, az ablakhoz szaladt és izgatottan kiáltotta:

– Nézze csak, édesanyám!

Itt a hó fekete!... Miért ilyen fekete itt a hó? Mintha kéményseprő hullatná az égből...

Ez a „fekete hó” nem borítja-e be az emberek lelkét, érzéseit, viszonyát egymáshoz?

Régi irataim, jegyzeteim között egy nyomdai levonatot, úgy a hatvanas évek közepéről. Véletlenül őrződött meg. Lemondtam arról, hogy megjelenjék. Ha ki van szedve, akkor az *Előre* elfogadta, de nem közölte. A széljegyzet szerint megjárta magát az írás Kolozsvárott is, az *Utunk* szépirodalmi folyóirat szerkesztőségében.

Levél érkezett a szerkesztőségbe. Egy 16 esztendőes leány Kiskapusról azt kéri, hogy segítsünk neki elhelyezkedni. Odahaza az apja üti-veri az édesanyját, a testvéreit és persze, iszik. Ő maga kiskorú még, ezért nem akarják felvenni munkába, meg hát más baj is van vele, családi nehézségek miatt csak négy elemi végzet. Igéri, elvégzi a hetet, mindenképpen elvégzi, mert tanulni szeretne...

Zsebrevágtam a levelet és elutaztam Kiskapusra. Egyenesen a tanácselnököt kerestem meg és elébe tettem a kislány sorait. Végigolvasta, egy arcizma sem rándult meg.

– Az utolsó szóig igaz – mondta szomorúan.

– Ismeri ennek a családnak a helyzetét?

Furcsállva nézett rám. Valami ilyesféle fejeződött ki a tekintetében. „Nem nagy falu ez a város, még szép volna, ha nem ismerném a családot.” Pedig nem lepődtem volna meg, ha vállalt vonogatja. Fülöp Dénes – ez volt a tanácselnök neve – nemrég került a helyi tanács élére. De régi kapusi. Újszékhelyen született, a Székelyföld nyugati peremén, az apja molnárnak került ide 1939-ben. Maga itt végezte az iskolát, méghozzá Antonescu marsall fasiszta uralma alatt, de magyarul. Hétosztályos magyar elemi volt akkor Kiskapuson. Ezzel a hét elemivel nevezték ki Nagyekemezőre, az akkor még többségében németek lakta faluba, Medgyes mellé, a traktorállomás igazgatójának. A kommunista párt bizalma emelte ki, majd tíz év múlva ennek a bizalmatlansága menesztette. Medgyes, a körzet első titkára kirendelte a kombájnosokat az éretlen búzába. Fülöp Dénes visszaparancsolta őket. Ki az úr itt, a párt vagy maga? – kérdezte a feldühödött párttitkár. Egyik sem, hanem az Isten. Még nem érlelte be a búzát.

Tanácselnöknek jelölték. Ott úgylis csak szervezni kell tudni. Felnézett az íróasztala mellől:

– Ki akar menni az erdészékhez? – kérdezte.

A levélíró kislány apja ugyanis – Coman Vasile – erdész volt. Bólintottam. Felhívta telefonon az egyik üzemet.

- Holnap reggelre elkértem egy terepjárót.
- Autót? Minek?
- Az erdészek nem szoktak a városban lakni.

Másnap reggel, mikor utánam jött a kocsi – csupasz szalmán aludtam, takaróm a csillagok voltak, amelyek besütöttek az ablakon a tanácsi vendégházba –, Fülöp Dénes ott ült a sofőr mellett.

- Úgyis ki akartam menni hozzájuk.

Az úton több szó nem esett az erdészéről. Lekötött a táj, a hepehupás Küküllő-mente. Hegyi útra tértünk, erdők között jártunk. A sofőr egyszerre megállt:

- Tovább csak gyalog mehetnek. Le ezen az ösvényen.

Erdői tanya lépett elő a csupaszdó, őszi fák közül. Kívülről gondos ember háza táját mutatta minden. Kicsinyke szántóföld a ház mellett, egy sánta öregember éppen a burgonyaindákat gyűjtötte, hogy helyet csináljon az ekének. A ház maga tágasnak tetszett, tornác futott előtte. Szemben istálló, ajtaja nyitva, egy tehén szénát ropogtatott. Az udvar gondozott. Bent az ajtó fölött szarvasagancs. Vadászember tanyája.

Kopogtatásunkra alig jött válasz. Bentől olyan zsongás hallatszott, mint felbolydult méhkasból. A gyermekek szétrebbentek. Egy nagyobbacska fiú az ajtó mögé bújt el. Az apróbbak kirajzottak az udvarra, vékony köntöskében. Egyikük a fára függesztett hintához szaladt és játszani kezdett. A háziasszonyon kopott balonkabát, összehúzta magán, mentegetőzött, hogy a ruháját éppen most mosta ki...

Mária, a nagylány, aki a levelet írta, rendesen fel volt öltözve. Restelkedett, mivel a konyhában meglátszott a sok gyermek nyoma.

- Hány gyermeke van asszonyom?

Magyarul beszélünk, az asszony magyar.

- Tizenöt gyermeket hoztam a világra, nyolcan élnek közülük – mosolyodott el fáradtan az erdészné.

Mária a legnagyobb. Ő szeretne munkába állni. A sorban következő kislányt szakiskolába írták be Medgyesre. A kisebbek elemisták vagy még óvodáskorúak. A szobában új bútor, tucatkészítmény, de jól szolgál. Részletre vásárolták.

- Mária akarta, hogy vegyük meg – kezdte törölgetni zavartan a székeket az erdészné. – Most vonták le az utolsó részletet.

- Akkor majd megkönnyebbül a költségvetésük – mondta Fülöp Dénes, aki szemmel láthatóan otthonos volt ebben a házban.

- Hiszen nem ez a nagyobb baj...

- Tudom: az urad italozása. Hol van most?

- Kint az erdőben. Úgy mondta, hogy délutánra hazakerül. De abból este lesz...

- Miért nem jöttél hozzám panaszkodni? – kérdezte szemrehányóan, de nem ellenségesen a tanácselnök.

Megállt az asszony a konyha közepén, egy darabig tűnődött, hogy beszéljen-e, aztán mégis belekezdett:

– Magyar vagyok. Maga is magyar. Vaszit kihozná a sodrából, még jobban megverne. Amiért a magyarokhoz megyek panaszkodni. Ne üsse bele egy magyar se az orrát az ő dolgába, mert ő román ember, neki egy magyar se parancsoljon.

- Pedig fogok. Mondd meg neki, hogy jöjjön be a tanácshoz. A múltkor is üzentem, nem jött.

– Mivel maga üzenté. – Az asszony most belekezdett a panaszkodásba, mintha egyszerre minden bűja, bánata eszébe jutott volna. Úgyis mindegy, verést kap ezért, de legalább elmond mindent. Hányszor kékíti meg a hátát az ura... Hányszor töltik az egész éjszakát az erdőben, a vadak között... Máskor a koromgyárban találnak menedéket, az elég közel ide, ha légvonalban megyünk...

Megállt a beszédben, aztán mintha megbánta volna mindazt, amit elmondott, fordult a szavak iránya, mint a szeszélyes szél:

– Ha nem iszik, nagyon jó ember... Ragaszkodik a családjához... Büszke arra, hogy a Medgyesen tanuló leánya osztályelső, jó eszű, törekvő. De ha iszik, ezt a lányát is megveri.

Azzal váltunk el, hogy leküldi a tanácshoz az urát. Csak azt kéri Fülöp Dénestől, hogy ne árulja el: ő panaszkodott rá. Int az elnök, nem kell az asszonyra hivatkoznia, Vaszi viselkedését mindenki ismeri Kiskapuson... A ház mellett, a kicsinyke szántóföldön a sánta öreg továbbra is szorgosan gyűjti a burgonyaindákat.

- Jöjjön már reggelizni, Tamás bácsi – hívta az öregot Cománné, mikor az ösvényig kísért.

- Jövök mindjárt – felelte, inkább intette az öreg.

- Rokon? – kérdeztem meg.

Cománné helyett az elnök felelt:

– Úgy fogadták be a házukba, hogy az erdészné ne maradjon egészen magára, ha az urának a hegy másik oldalára kell mennie és estére se tud hazajönni.

– Tíz esztendeje annak – vette át a szót az erdészné. – Ideöregedett. Olyan emberséges ember, talán nincs is még egy ilyen a világon. Soha nem ül az asztalhoz, amíg a gyermekek nem állnak fel onnan. Addig hiába hívom. Még a legkisebbet, a kétesztendőst is megvárja, hogy fejezze be.

Coman Vasile másnap lejött a hegyről a tanácshoz. Az elnök leültette. Az erdész nem törődött azzal, hogy én is jelen vagyok. Ha az elnök vendégül lát, nem lehetek idegen. A baráti beszélgetésből hamarosan panaszkodás lett. Az erdész mondta a maga keserűségét. Az utóbbi időben otthon alig hall egyebet a szidáson kívül, perel vele az asszony, most már a nagyobb gyermekei is.

– Örülök, ha nem kell otthon ülnöm. Meg aztán, hiába mondom Margitnak, a feleségemnek, hogy mozogjon serényebben, ne hagyjon szerteszórva mindent. Intem takarékoságra is. Amit a férfi két marokkal hazahoz, azt az asszony a köténye sarkában is ki tudja hordani a házból.

- Annak az asszonynak mindentől elment a kedve. Belefáradt az életbe.

- Hát én? Nekem nincs jogom belefáradni? Örvendek, ha jó barátok között lehetek.

- A kocsmában, mi? – keményedett meg az elnök hangja.

Az erdész méltatlankodva próbált tiltakozni, de Fülöp Dénes letorkolta:

- Aztán hazamész, és meneküljön előled mindenki, ahová tud. Így van-e?

Csend lett. Mind a ketten kifogtak a szóból. Hivatalos dolgokkal folytatták. Egy tanácselnöknek és egy erdésznek mindig akad hivatalos ügye egymással. Fülöp Dénes közben azon töprenghetett, hogyan folytassa a békítést a házastársak között.

- Holnap mi a dolgod?

- Elvégezhetem azt máskor is.

- Akkor reggel gyertek be ide mind a ketten, te meg a feleséged.

- Az asszonnyal? Ide? – kételkedett az erdész.

- Igen, hozzám.

Velem se tárgyalt tovább erről, elővettük a „hivatalos” ügyeket: a koromgyár, a falu hangulata, közellátási gondok. Délutánra magához hívott az otthonába, a „rég faluba”. Kiskapusnak két része van, a hajdani falu és az új tömbházak negyede.

Addig még volt időm elbeszélgetni az erdészné rokonaival. Egyik bátyja azt hajtogatta, hogy ez a házasság eleve el volt rontva. Különbösen is, neki az a tapasztalata, hogy a vegyesházasságok mind így végződnek. Mind a kettő beleun a szerelembe, és ha nincs egyéb kötés... Coman Vasile az asszony családjának ellenkezésével vette el Margitkát. Valójában megszőktette. Nincs más megoldás, mint a válás. Az asszony jöjjön haza az erdészházból, hozza a gyermekeit is. Meg kell szabadulnia attól a vadembertől!

Fülöp Dénest délután jobb kedvében találok. Kérdés nélkül régi összeütközéseit említi, lakatos korából, meg gépállomási igazgató korszakából. Traktorosokkal zöldágra vergődni, az igazán nehéz. Félig-meddig nomádok. Kint élnek a mezőn, esőben, szélben. Mikor lenne idő nevelgetni őket? Legfennebb egy-két szóval. Ezeket a szavakat kell jól megválogatni.

– Volt egy traktorosom Nagyekemezőn. Eleinte nem volt semmi baj vele, a munkájával. Aztán egyszerre inni kezdett. Otthagya a mezőn a traktorát és elment a kocsmába. Sokszor megtette. A mérnökök és a társai is korholták, megfenyegették. Hiába. „Kár a fáradságért, javíthatatlan” – mondták róla. Ez bosszantott engem. Miként várhatjuk, hogy megváltozik, ha eleve nem bízunk abban, hogy képes megváltozni? Úgy közeledtem hozzá, mintha tulajdon fiam lett volna. Megszidtam én is, de érezte a szavaimból, hogy szeretem. Tudja-e, mi lett a vége? Az a legény azóta elvégezte az esti liceumot, megnősült, gyermekei vannak. Soha nem látni a kocsmá környékén...

– Ennyi a titka egy ilyen nomád vadember megszelídítésének?

– Minél nomádabb, annál gyámoltalanabb. Néha az várja leginkább a szelídséget, a szeretetet, a bizalmat, aki teljesen javíthatatlannak tűnik.

Elmondott még egy esetet, szintén Nagyekemezőről. Egy másik traktoros – nevezzük P.A.-nak – hanyag ember volt. Egy ízben nem töltött olajat a kapcsolószekrénybe, amely tönkrement. P.A.-t elbocsátották. Próbálkozott itt is, ott is, nem vették fel sehoh. Ekkor levelet írt Fülöp Dénesnek: „Mint az apámhoz, úgy fordulok magához...” Az igazgató morgott, amiért ilyen „fia” van neki, de úgy érezte, hogy segítenie kell rajta. „Nálunk rontotta el az életét, nálunk hozhatja helyre.” Nehéz vitákat folytatott a főmérnökkel, míg elérte, hogy a legényt visszavegyék a traktorállomásra. A mester ellenezte leginkább: kutyából nem lesz szalonna, újra tönkretesz a gépet.

– Talán javíthatatlan optimista vagyok, de az volt az érzésem, hogy P.A. örök időkre megtanulta a leckét, többé nem lesz baj vele. A tékozló fiú esete? Füle hallatára vállaltam kezességet érte a főmérnök előtt. És egy vadonatúj traktort adtam alája, ne mondhasa, hogy más rontotta el és mi reá kenjük.

– És P.A. megváltozott?

– Megjött az esze. Tovább semmi baj nem volt vele.

Elsők közé küzdötte fel magát. Később egyszer megkérdeztem tőle, hogy miért hajtja ennyire magát? Zavart lett, későre válaszolt: „Apám nem akart visszafogadni a házába. Maga pedig...”

– Román fiú volt?

– Mind a két traktoros román volt. A traktorállomáson valójában egyedül én voltam magyar, az igazgató. Akkor még előfordult ilyesmi.

Ezen az ösvényen érkezett el Coman Vasiléhoz.

– Ha csak az erdésznek vagy csak a feleségének lenne igaza, a kettő közül az egyiknek, akkor könnyű dolgom lenne. De egyiknek sincs teljes igazsága, mégis mind a kettőnek sokban igaza van. Kint az erdőben csak marják egymást. Már nincs erejük és türelmük egyébre. Azért hívtam be őket, hogy előttem beszéljék ki magukat. Az asszony rokonsága azt firtatja, hogy hol is romlott el a házasságuk. Én azt szeretném megtalálni, hogy miként hozható megint egyenesbe.

Másnap reggel nem jöttek el a tanácsházára. Fülöp Dénes mélyen elszomorodott: saját kudarcának érezte a sikertelenséget.

Jó húsz év múlva, 1986-ban tudtam meg a választ a nyitva maradt kérdésre. Fülöp Dénest már nem a tanácsházán kellett keresnem, hanem otthonában, a vasúti pályán túl, de közel hozzá, ahol negyedóránként zakatolnak el a vonatok. Olyankor remeg a családi ház, mint földrengéskor.

Megrokkant, megöregedett. Hetvenhárom éves volt akkor. Barnás szeme a régi, de haja fehér volt, bajusza szintén, és szemüveget viselt.

– Végül is kibékítette a Coman házaspárt?

– Akkor sikerült. De Vaszi visszazuhant, megint kocsmázni kezdett. A mája megbetegedett, belehalt. Margit, a felesége beköltözött a faluba, a Malom utcába, közel ide. Hozta a kisebb gyermekeket is. Mit keresett volna az ura nélkül az erdésztanján?

– Erdészüik van-e most?

– Csiky Gergely Zetelakáról. Az apja is itt dolgozott, a koromgyárban. Nem a Coman-házban lakik, épített egy nagyobbat, szebbet. Erdei ember lett belőle egészen.

– És miként alakult a Mária lányuk sorsa?

– Munkát kerestem neki, még tanácselnökségem idején.

Tovább tanult, később egy sofőr felesége lett. A többi gyermek is elrendeződött. Csak az egyik fiú, aki rendőr lett Medgyesen, az búsította el egy életre Margitot. Főbe lőtte magát. Miért? Nem tudja senki? Nekem egyszer panaszkodott, hogy nagyon megülte a lelkét az, amit gyermekként a szülői házban látott.

„Még tanácselnökségem idején...” Később értem meg a szavak értelmét, mikor élete sorát emlegette. 1963 és 1968 között tanácselnök, aztán 1975-ig alelnök.

– Miért váltották le?

– Nem váltottak le. Csak hátrább rukkoltattak. Új elnökre lett szükség.

– Ez nem leváltás?

– Nem, ez politika. Így mondták nekem. Nyugodjak meg, nincs semmi baj velem. De lássam be, hogy román ember kell a város élére. Ilyen a politika.

Akkor már többen voltak a románok Kiskapuson. A mintegy 1500 fő magyar a régi „faluban” élt, a különböző helyekről betelepített románok a tömbházakban.

Nem egyedül Fülöp Dénes sorsa volt az ilyen „hátrább rukkoltatás” a „szocialista” Romániában. Ha ilyen-olyan vezetői állásba emelték még a kezdeti időkben magyar értelmiségit vagy pártmunkást, de nemzetisége miatt mind kellemtlenebbé vált, azonban semmi indok nem akadt a leváltására, akkor „fölébe helyeztek” új román vezetőket vagy vezetőket. Eredeti „rangja” megmaradt, de hatásköre már nem volt. Példát is említhetek. Fiatal magyar értelmiségit leningrádi diplomával, hazatérése után egy bukaresti intézet aligazgatójává nevezték ki. Megbízhatóságához nem férhetett kétség, illegális pártkapcsolatai voltak. Világosan érzékelte, mit várnak tőle a fölöttesei. Családi nevét is romános „átírásban” kezdte használni. Mégsem volt már elég „megfelelő”. Aligazgatói rangját megtartották, de főigazgatókat vagy elnököket, mindenképpen néhány igazi románt helyeztek fölébe, miáltal ő rukkolt, rukkolt hátra mindegyre...

Fülöp Dénes hét évig bírta az alelnökséget. Néha feltört benne a tiltakozás. Volt a helységben sütőde, igen jó kenyeret állított elő.

De csak korlátozott mennyiségben. Hagyomány volt, hogy a kapusi kenyeret a régi „faluban”, vagyis a magyar őshonos lakosság körében árusítják el, míg a tömbházak negyedébe Medgyesről szállítanak kenyeret. Nicolae Lascu tanácselnök „megfordította” a menetrendet: az ízletesebb kenyeret azután a románok kapták... Ezen kívül azonban nem nagyon viselte szívén a tömbházbeli román munkások sorsát sem. Lascu elnököt a munkásasszonyok elhívták a tömbházak negyedébe: győződjön meg, hogy a korom behatol mindenüvé, nem nyitják ki az ablakokat, mégis tele van vele a ház, a szekrények, az ételek a kamrában.

– Akinek nem tetszik, az elmehet! – kiabált a tanácselnök. – Jó fizetést és jó levegőt is egyszere?!

Egyik-másik asszony visszafeleselt, de csak nagyon halkán, hogy könnyű az elnök elvtársnak, az ő házat nem borította el a korom. Ugyanis a kiskapusi néptanács elnöke nem Kiskapuson lakott, hanem a szomszédos Asszonyfalván, amely most annak az Axete Sever 1848-as csapatvezérnek a nevét viseli, aki Nagyenyed magyar népének legyilkolásáért felelős, de 1865-től kezdve több cikluson át képviselő a pesti parlamentben.

Fülöp Dénes azt mondja most, hogy haragudott a kapusiakra, amiért olyan gyáván viselkedtek Lascu elnökkel szemben. Ott állt a város ura mögött, szerette volna biztatni az embereket, hogy ne hagyják magukat.

– Igazatok van, miért mondjátok olyan halkán? – kérdezte tőlük, ha az elnök nem volt a közelben.

– Hátha baj lesz belőle?

– Ha nem mondjátok meg a véleményeteket, abból lesz baj igazán.

Igen, folytatja akkori gondolatait a vasúti töltés melletti kicsiny családi házban, abból lesz baj, ha az emberek nem élnek a jogaikkal. Kárukra válik ez a románoknak is, de még inkább a kisebbségi magyaroknak.

Nem tudtam megállni, hogy meg ne kérdezzem:

– Akkor is így viselkedett, mikor maga volt a tanácselnök?

– Az egyetlen magyar tanácselnök az egész Szében megyében. Ez azt jelenti, hogy Kapuson, míg hátrább nem rukkoltattak, a románok többsége is reám szavazott.

– Kiskapuson legfőbb gond a korom. A helyhatóság, a néptanács tudott-e tenni valamit, hogy elviselhetőbb legyen az élet?

– A koromgyár előbb a hegyekben volt, Nagyekemező határában. Füstje behatolt Medgyesre, zavarta a város lakosságát. Akkor hozták Kiskapusra, meg azért is, hogy közelebb kerüljön a vasúthoz, olcsóbb legyen a szállítás. Az előzőleg itt lévő gyár is füstöt veszettül, de ez a mostani, amelyet a japánok építettek!...

– A gyárat japánok szerelték fel?

– Kikötötték, hogy ha szűrő nélkül indítják be, akkor nem vállalnak felelősséget.

– Hallottam erről a szűrőről, ami megvédhette volna a várost, a környéket. Végülis miért nem szerelték fel?

– Jelen voltam a tárgyalásokon. Bukarest emberei túl drágának tartották. Ezért maradtak el a szűrők.

– Az emberek egészsége nem drágább?

– Attól függ, kik ezek az emberek? Bukaresti urak vagy kiskapusi proletárok?

Elnökösködése elején megpróbált harcba szállni a gyilkos korommal, a közönnyel, a hivatali embertelenséggel. Törvényes jogával élve megbüntette a gyárakat. Mert több is van egymás mellett, mindegyik erősen szennyezi a levegőt. Kijött egy pártmunkás Nagyszebenből, arca lángolt a felháborodástól:

– Kit büntet maga, elnök elvtárs?! Az állami vállalatot? A mi gyárunkat?

– A törvényteleniséget!

– Ugyan, maga félreértett valamit.

– Elővegyem a törvényt a környezetvédelemről?

– Engem akar kioktatni? A törvényeket mi hozzuk, csak nem gondolja, hogy magunk ellen hozzuk? A nép vagyona az első, jegyezze meg magának!

Becsapta az ajtót.

– Végül is behajtották-e a büntetéseket? – kérdeztem.

– Megvan annak a módja, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon. Az igazgatók nagy prémiumokat utaltak ki a mestereknek, de előre megmondták nekik, hogy nem vehetnek fel belőle egy krajcárt sem, az egész összeg megy a büntetésbe. Így a könyvelésben nem maradt nyoma annak, hogy a gyárakat megbüntették.

Fülöp Dénes pedig letette a fegyvert. A korom mind sűrűbben hullott a városra. A hajdani tanácselnök ismeretei szerint 1987-ben tizenkétszerese volt a megengedettnek. A korom és a sav elpusztítja a növényeket. Egyik gazdának két lova döglött meg. Kártérítést ítéltek meg neki. Ez még mindig kevesebb, mint amennyibe a szűrőberendezés kerülne.

Kiskapus evangélikus papja, Máthé Csaba kivitt a kertjébe. Mutatta a növényeit:

A paradicsomot leégette a sav, a levelek elhervadtak...

Kiskapuson nincsenek többé golyák, csak verebek...

Meghökentett a tiszteletes lakonikus megállapítása is, még jobban Fülöp Dénes hasonlata, amelyet egy abszurd festő is mondhatott volna. Mikor szürkületkor az emberek jönnek haza a mezőről, olyan érzése támad, mintha a pokolba tévedt volna. Fekete árnyak a fekete úton, fekete az emberek arca, a ruhájuk. Csak a foguk fehérlik, ha beszédre nyitják a szájukat. Mintha csontvázak imbolyognának, hosszú sorban...

Máthé Csaba lekipásztor azt is említette, hogy ebben a különös szóránvilágban a templomoknak az iskolát is pótolnia kell.

Nagyon öreg templom, valamikor a XIII. század végén, a XIV. század elején épülhetett. A mostani torony valószínűleg őrhely lehetett, a templom őse pedig kápolna. „Mivel a környéken rablók tanyáztak, őriséget, úgynevezett »hajdúságot« állítottak fel itt, hogy biztosítsák a kereskedelmi forgalmat. Annyi bizonyos, hogy ez az őrség I. Apafi Mihály idejében 1661 és 1690 között még fennállott.”

Apafi idejéből becses kegytárgyakat őriznek a templomban. Petrőczy Kata Szidónia ajándékát: úrasztali kelyhet és tányért 1684-es bevéséssel. Az első magyar nőköltő akkor 22 esztendő. Milyen kapcsolata lehetett Kiskapussal? Csák Máté földjén született Kaszaváron, férjével, Pekri Lőrincsel élt Besztercén, Moldvában, Huszton, Beregszentmiklóson. A lexikonok Kiskapust nem említik. Az evangélikus vallással való kapcsolata ismeretes, ő fordította le 1690-ben *A pápista vallásra hajlott lutherásunok lelkek isméreinek kínja* című munkát. A kiskapusi evangélikus gyülekezetnek „offerált” kegytárgyakat „az ő Szerelmes Fiatcskája, Petrőczy Sámuelnek emlékezetire adományozta”...

Bizonyosan eligazíthatnának a helybeli anyakönyvek, egyházközségi feljegyzések, ha nem gyűjtötték volna be őket mindenünnen az állami levéltárakba és nem zárták volna rájuk az ajtót.

Majdani krónikás fogja-e tudni, hogy ebben a templomban diafilmeket vetítenek, az *Aranyembert*, *A kőszívű ember fiait*; a gyermekek sűrűn szavalnak magyar klasszikus költeményeket. Nem ajánlatos feljegyezni az ilyesmit...

Fülöp Dénest ezek után miért kérdezném: van-e még magyar iskola Kiskapuson? Hiszen az evangélikus lekipásztor és a római katolikus pap – a maguk lehetőségei szerint – a nem létező iskolát pótolják valamennyire.

Kérdés nélkül is mondta, élete fontos eseményének tartotta:

– Az én időmben vált nyolcosztályossá az addig hétéves magyar iskola Kapuson. Dénes fiam, aki a nevemet viseli, leginkább azért költözött be Medgyesre, hogy a leánya, Csilla magyar liceumba járhasson. A fiam ugyanis továbbra is itt dolgozik, annál a nagy kéménynél, amelyikből a legmagasabbra száll fel a füst és a korom.

A másik unoka szakiskolába járt, elektrotechnikát tanult. Ott nincs magyar oktatás. Mert másként a neve is a magyar iskolába vinné: Leventének keresztelték.

Feljegyzések szerint az 1848-as forradalom idején a nagyszabeni haditanács elrendelte Kiskapus lerombolását. Csakhogy a parancs végrehajtását egy olyan kapitányra bízta, aki ismerte a kapusi magyarokat és istenfélő ember volt, így aztán nem pusztította el a falut.

Elvégzi ezt később helyette a korom?

Újból el akartam menni Kiskapusra. A vonat ablakából nézve megváltozott a látvány. Kevesebb kémény pipál, azok is csak vékony füstcsíkot eregetnek. A pályaudvaron nem látok veszteglő tehervonatokat. Az utcákon alig jár valaki.

Eszendők óta gyűjtöm a kapusi tudósításokat. Átolvasom őket, mielőtt útra indulnék. Milyen képet mutat ez a tükör a romániai változások után?

Megtudom, hogy megint magyar ember Kiskapus polgármestere. Székely Márton. Mérnökember. Itt született, itt nőtt fel. Harminc évig dolgozott a kolozsvári Carbochim üzemben, főmérökként ment nyugdíjba. Ez az én emberem, gondolom.

De ahogy olvasom az *Erdélyi Napló*ban a költő Zudor János riportját, mind jobban elszomorodom:

„Nem igaz, hogy nem szeretek interjút adni. Az sem igaz, hogy rejtegetnivalóm van. Csak annyi újságíró, TV-riporter járt már itt kül- és belföldről egyaránt, hogy valósággal megfojtják az embert. Pedig mégiscsak változott valami Kiskapuson 1989 után. Akkor ugyanis leállították a gyárakat, a kül- és belföldi tiltakozások hatására fel is akarták számolni az ipartelepét, de erre nem került sor. Az igaz, hogy nem lehetett végigmenni az utcán anélkül, hogy be ne mocskolódjon az ember. Most félgőzzel dolgoznak a gyárak. Nem környezetvédelmi megfontolásból, hanem nyersanyaghiány miatt. Az embereknek több mint fele műszaki munkanélküli. A lakóházak helyrehozása? Milliókba kerülne. A munkásnegyedben a meglévő 1241 lakás közül 412 teljesen tönkrement. Nem a környezetszennyezettség, hanem az emberek tették őket lakhatatlannak. Leszedték az ablakokat, eltűzelték a parkettát, majd elköltöztek máshová vagy jöttek megint a városházára, hogy van egy csomó gyerekük, adjunk nekik más, rendesebb lakást. (A munkásnegyed lakóinak 75 százaléka cigány.) A legtöbben, akik máshol kaptak munkát, nemcsak a munkásnegyedből, hanem a faluból is elmenekültek. Bárhova, csakhogy ne itt éljenek. Pedig Nyugaton is ezzel a gyártási technológiával dolgoznak. Csakhogy ott semlegesítik vagy hasznosítják a melléktermékként keletkező gázokat. Mi nem tudjuk megvásárolni az ehhez szükséges tisztító- és szűrőberendezéseket. A kormány nem segít, maga is máshonnan várja a segítséget. A két gyárnak tizenhatmilliárd lejes befektetésre volna szüksége. Nekem az az elvem, hogy a gyárakat nem kell leállítani, hanem rendbe kell hozni őket. Mert itt az emberek létfenntartási lehetőségeiről van szó. Dolgozniuk kell, gyermekeik vannak, akiket fel kell nevelniük.”

Azt hiszem, mégsem megyek el újra Kiskapusra...

Simai Mihály

Képzlet, felfedezés

Olasz Attila képei

Hamvas Béla perui aranykertje jutott eszembe Olasz Attila képeinek erőterében. Arra gondoltam, hogy az elénk tárt képek alkotója már járt abban a csodálatos aranykertben. Ha testi valójában nem is, lélekben bizonyára. Sőt, azon is eltűnődtem, lehet, hogy a lelke nem is tért vissza onnan teljesen, nem kívánczván ebbe a lélekvesztő, zsidvasári és cirkuszi, kegyetlen és érzéketlen 21. századi világba. Lehet, hogy a jobbik fele, lelkének leglelke dacosan ottmaradt, s onnét, mérhetetlen messzeségből és magasságból irányítja a kezét, s kezében az ecsetet.

Azt az ecsetet, amelyben harmóniát keresnek a diszharmóniák, rendet remél a káosz, színre áhítozik a szürkeség, fényekért sóvárog az árnyék, misztériumért a sivár valóság, látomássá változik a látvány, életörömök virulnak ki és gondolatok bontanak szármakat.

És minden szín és forma, minden hullámmás, lebegés, rezgés, remegés, rengés, minden mélység és magasság, minden keletkezés és eltűnés része, jele, sejtetője valami titokzatos Nagy Egésznek. Nem lehet kitérni a kihívás elől; választ kell keresni a lét legfontosabb kérdéseire, föl kell tárnai a legmélyebb, legrejtettebb összefüggéseket! Nem, Olasz Attila nem tudja elfogadni ezt az anyagba zárt világot olyannak, amilyen. Ecsetét egy tisztább, igazabb világvalóság ihlette meg. A dolgok, történések asztrális, mentális, kauzális vibrációit is megkísérli hatalmába keríteni. S nemcsak kutatni akarja a teremtés titkait, de részese is akar lenni a Teremtésnek.

A térben szuverén úr, oda tereli, ahová csak akarja – ezt láthattuk eddigi szegedi, vásárhelyi, orosházi, békéscsabai kiállításain.

Csak az idővel áll bizonyos értelemben hadilábon.

Merthogy olyan elképesztően fiatal – különösen az elért eredményeihez képest. Ugyanis, mint ezt Mestere, atyai barátja, Pataki Ferenc művész úr mondotta róla, üstökössebességgel dolgozik, és olyan fejlődési szintek eléréséhez, meghaladásához, amikhez másoknak évtizedek kellene, nála elég volt egy-két év.

Fiatalnak lenni már önmagában nagy ajándék, akkor is, ha a megajándékozottak ezt többnyire nem érzik át. Fiatalnak és tehetségesnek lenni már igazán óriási kincs.

Ha pedig valaki fiatal, tehetséges és ráadásul sikeres is, az már annyira kivételes és nagyszerű pályakezdet, hogy jobbat álmodni se lehet.

Jómagam jelen lehettem Olasz Attila első kiállításán, 98 novemberében, a Szent Imre Klubban. Akkor mestere, a szeretve tisztelt Pataki Ferenc mondott gyönyörű Útrabocsájtót, s hívta fel figyelmünket: ez az ifjú ember lát valami egészen újat, tud valami rendkívülit! Atyai jóindulatát, pártfogó szeretetét Attila annyira kiérdemelte, hogy alig két és fél év múlva a Mester társnak vette maga mellé szegedi, jubileumi kiállításán. Így lett Mester és Tanítvány a maga nemében páratlan tárlat címe. Szólt ez a Tanítvány tehetségének elsősorban, de nyilván ugyanígy díja volt szorgalmának, elhivatottságának is. Annak, hogy mindennapi szertartása, hivatása, szórakozása, játéka, kikapcsolódása, hobbyja, munkája, szenvedélye lett az alkotás.

És éppen ez a biztosíték arra is, hogy amitől számosan féltették Attilát, nem következik be: nem száll fejébe a siker. Úgy érzem, nem kell féltünk tőle, – nála mintha ez is inkább felelősségnövelő tényező lenne.

Mit látott meg a Mester a tanítvány képeiben? És mit láttak meg a többiek, művészek, műtörténészek, újságírók, akik örömmel és szeretettel méltatták indulását, eddigi pályáját? Dicsérték dinamikáját, kiemelkedő tér- és formateremtő képességét, művészi kalandvágyát, expresszív kompozícióit, arány- és kontrasztérzékét, fantasztikus táj- és létélményeit. Olyan kiválóságok szavaiból csendült ki a „légy, akit várunk!” biztatás, mint Pataki Ferenc, Szurumi Pál, Tóth Attila, Banner Zoltán, – és a Mesterek Mestere, Kass János.

„Látó, látványt értelmező szem, festői látomást, kompozíciót művekké érlelő intuíció” – mondja róla Tóth Attila.

„A festészet nyelvén úgy tud egyszerre folyamatosan beszélni, mintha az lenne az igazi Való beszéde” – vélekedik Pataki Ferenc.

„Olasz Attila olyanféle expresszivitást képvisel, melynek háttérében egy romantikus világszemlélet található” – írja Szurumi Pál.

„És van egy cím, a *Végtelen alakváltozás*, amelyet szó szerint komolyan kell vennünk, hisz valóban az »áttűnés« az Ő legsajátosabb kompozíciós technikája, módszere és rendezőelve” – hangsúlyozza Banner Zoltán.

„... itt áll ígéretes jövő előtt – mondja róla Kass János –, a kiismerhetetlen sorsot kell gyeplőbe fognia, s a választott hivatás koordinátái között vezérelni a tehetségét.”

Jómagam, mint egyszerű műélvező, úgy érzem, Attila valami olyan sugárzásnak a birtokosa, kifejezője, tovább sugárzója, ami valahol lényünk legmélyén érint meg bennünket. Mintha tükröt tartana lelkünk mélyrétegei elé, mintha saját láthatatlan auránk színjátékaiból varázsolna hol meghitt, hol felkavaró, megrázó rezgéseket a képeibe. Amiket sajátomnak érzek, mert embervoltomra, a lét gyönyörűségeire és gyötrelmeire ismerek bennük.

Jó érezni, átélni ezt a festészetet, mert vissza-visszahódít elvesztett tartományokat az igazibb, valódibb színvilágok édenéből. Fáklyaként emelve a fényt, segít keresni nekünk a Világ Világosságát.

Hogy mi mindenre képes egy igazi művész, az a teremtés egyik gyönyörű misztériuma. Rejtély és csoda az is, ahogyan a képek hatnak reánk, a kép nézőire.

Bizonyára sokunknak sokfélének tudnak mondani ezek a szemét gyönyörködtető, lélek-emelő, képzelet-röptető művek.

Hisz az igazi művész beavatott és beavató egyszemélyben. Álni egy kép erőterében annyi, mint tudatállapotot váltani, lélekkel lelket érinteni, katarikus erővel föltöltödni. S talán egy kicsit lélekcsere is.

Jelen tárlatunk legrégebbi képe, az *Életrétegek* a művész 15 éves korában készült, a legújabbakat idén, 20 éves korában festette.

A kiállításnak a *Képzlet, felfedezés* címet adta Attila. Most tehát adjuk át magunkat a képek varázsának, kövessük felfedező útjára a festőt és a festői képzeletet.

Elhangzott Olasz Attila *Képzelt, felfedezés* című szegedi kiállításán.

Konczer Kinga

Irodalmi (tü)körkép

Vadai István: *Tükörben tükröződő tükör*

„- Az a kérdés – hitetlenkedett Alice –, vajon engedelmeskednek-e a szavak.
– Az a kérdés – így Dingidungi –, vajon ki az úr és kész.”

(Lewis Carroll: *Alice Tükrországban*)

Vadai István tanulmánykötete, mely a Tiszatáj könyvek sorozatában látott napvilágot, a rejtélyes (és érdeklődésünket azonnal felcsigázó) *Tükörben tükröződő tükör* címet viseli. A könyv borítóján Jan van Eyck *Az Amolfini házaspár* című festménye látható – valójában az „eredeti kép” a könyv hátlapján helyezkedik el. A címlapon lévő kép a van Eyck-festmény egy részletének kiragadása, egy tükör képe, azaz egy tükör tükörképe. A szerző játszik a képpel, s olvasóit szintén egy játékba, egy (irodalom)értelmezési játékba szeretné beléptetni, ahogyan azt az *Apológiában* elmondja. Kettős tükör elé állítja az olvasót: a műalkotás (a szerző, a kor) és a tanulmánykötet szerzőjének kettős tükre elé. Van Eyck felirata *Az Amolfini házaspár* című festményen („Itt járt Jan van Eyck”) feltűnik a tükörkép(b)en, s így amellet, hogy a kép része, kilép abból: egyszerre valós aláírássá válik, a festő kézjegyévé. A műértelmezésben is egyszerre tükröződik a mű és az értelmező világa: minden értelmezés(b)en ott az értelmező kézjegye is (s ezért egyetlen értelmezés sem törekedhet kizárólagosságra) – s az olvasó e játék részévé válik, hiszen amint belekezd a kötet olvasásába, ő is tükröződik az olvasatban.

Apológia. Nem szokványos cím ez egy szerzői előszónak. A szerző elmondja, miért éppen az adott költőről (és íróról) szerepel a kötetben tanulmány: számára kedves műveket választott, melyeken keresztül irodalomról beszélhet. A névsor hiányos – és eklektikus, akárcsak a tanulmányok stílusa, magyarázkodik Vadai. Elmondása szerint néhol túlon túl komolyan veszi magát, néhol túl sokat fecseg, bohóckodik, provokál... S az elemzett művek kronologikus rendje is látszólagos csupán, hiszen valóban a művek keletkezési idejének rendje szerint olvashatjuk őket, ugyanakkor az egyes tanulmányokban olyan utalásokkal találkozunk, melyek nemcsak a kortárs művekkel kapcsolják össze az elemzett szöveget: Vadai számtalan világirodalmi és magyar irodalomból vett példával illusztrálja, támasztja alá értelmezéseit, teszi érthetőbbé azokat. Teljes képet a magyar irodalomról természetesen nem kapunk, s a szerző maga is tudja, hogy hiú vállalkozás volna ezt célul kitűzni, ám mégis számos összefüggésre rámutat, s az általa elemzett művekről alaposan értekezik; elhelyezi őket, kijelöli helyüket az irodalom rendszerében. S teszi mindezt érthető nyelven – ahogyan az *Apológiában* mondja: nem szaktanulmányok írójaként, hanem középiskolai tanárként lép az olvasó elé. Ám e tanulmánykötet nem csupán a felvételre, érettségire készülőknek nyújt segítséget, az irodalomszerető olvasó számára is csemege, s a szakember is talál benne izgalmas problémafelvetéseket, új ötleteket.

A „hiányos” névsor a következő: Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Nagy László, Pilinszky János, Weöres Sándor, Tandori Dezső. Szerepel még a kötetben egy tanulmány a haikuról, továbbá egy *Esszé a csendről* című eszme-futtatás. A „hiányosság” azonban látszólagos. Egy-egy mű elemzésekor kitér általános – irodalommal, befogadással, tanítással kapcsolatos – problémákra, kérdésekre. Értekezik az irodalomtörténet-írásról: annak szerepéről, helyzetéről, túlkapásairól – és szükségszerűségéről. Bemutatja, hogyan keletkezik legenda, mítosz egy költő, egy író, egy mű körül: a legszemléletesebb példaként Petőfi és Ady alakját említhetjük. A *Kocsi-út az éjszakában* című vers elemzésekor pedig ördögi körhöz hasonlóan írja le a folyamatot, ahogyan az adat a műre vetül, majd a mű visszavetül az adatra – s így „téves” (mitikus) adatok születnek: a vers hangulata azt sugallja, hogy Ady a Mindszent és Nagykároly közötti utat magányosan, szomorúan tette meg, egy rossz székéren. Vadai a hiedelmek, babonák, a kialakult tévhitek ellen támadást indít; bemutatja, milyen (sztereotip) elvárásokkal közeledik az olvasó egyes költőkhöz, bizonyos versekhez, költői életművekhez. Ugyanakkor szót emel az életrajz, a kontextus teljes elvetése ellen, bár a kor, a korszak, az általános körülmények elemzését tartja fontosabbnak egy mű elemzésekor, ha már mindenképpen szükséges „külső segítséget” kérni. S ami manapság ritka egy tanulmánykötetben: Vadai megtalálja az arany középutat: filológiai pontosság jellemzi, ám nem bombáz adatokkal, életrajzi dátumokkal, csupán ott, ahol szükségszerű, s valóban az értelmezést segíti elő.

Befogadáselméleti kérdéseket is tárgyal: mit jelent „mai szemmel” olvasni – a tükör hasonlattal élve: tisztában van azzal, hogy minden olvasat különböző, hiszen valamiképpen szubjektív, s a szubjektumot tükrözi – ám a szubjektum a kor, a korszak által meghatározott, s ekképpen a kor általános szemlélete is tükröződik olvasatában. S akárcsak az értelmezések sokféleségének ténye, melyről az *Apológiában* tárgyal, az olvasatok különbözőségének ténye sem kap negatív előjelet. Ő maga nem szeretne „merész” olvasatot, értelmezést nyújtani az olvasónak, olyan olvasatot, melyben a szubjektív elemek túlsúlyban szerepelnek, melyben a mű „valós” adatai, „tényei” elvesznek – s ismét megállapíthatjuk, hogy tökéletes arányban elegyíti saját gondolatait, értelmezéseit és a hagyományos, irodalomtörténeti szempontú elemzést. Nem vész el tehát az „eredeti” szöveg (műalkotás), miközben az „új” szöveg (értelmezés) íródik. S az olvasó nem csupán elemzésekkel, adatokkal gazdagodik, hanem példát láthat arra is, hogyan kell felépíteni egy tanulmányt; szabadkozhat bármennyire is Vadai írásainak eklekticizmusa miatt, azok nemcsak irodalomról beszélnek, hanem értelmezésről is: hogyan olvassunk; hogyan semmisítsük meg az elvárásokat, melyeket belénk tápláltak egy-egy alkotással kapcsolatban; hogyan közeledjünk egy műhöz. Nagy érdeme e munkáknak, hogy több helyen komolyabb verstani elmélkedésekkel is találkozunk az olvasó – hiszen a verstan az a terület, mellyel középiskolában sajnos, idő hiányában a diákok kevésbé ismerkedhetnek meg. Sorra veszi a különböző motívumok szerteágazó jelentéseit, a toposzok fejlődéstörténetét, összefüggéseit egy-egy életművön, műalkotáson belül. De kitér aktuális irodalmi problémákra, mai jelenségekre, technikákra is. Érthetően, pontosan írja le többek között az idézés irodalmi hagyományát; a „dekadens” világlátást (melyet nem csupán definiál, hanem történelmi, társadalmi, művelődéstörténeti kontextusba helyez); a szerzői szándék fogalma körüli kérdéseket.

A konkrét műelemzések után Vadai könyve végére két tanulmányt illeszt. Az elsőben a ma is népszerű haiku-formát vizsgálja, foglalkozik eredetének kérdésével, s hosszan elmélkedik arról, vajon mi tesz egy művet igazán haikuvá, végül definiálja a haikut. Már a műértelmező tanulmányok esetében is feltűnő, milyen „tökéletesen” – csattanószerűen (ez a csattanó egy esetben sűteményrecept...) – fejezi be elemzéseit (az értelmezés is műalkotás), s itt is ilyen tökéletes végponttal találkozunk: haikuval tesz

pontot a haikuval foglalkozó szöveg végére. A csendről írott esszében Vadai a művészet funkcióvesztésének végpontjáról, az üres műalkotásról elmélkedik: a zenei és a festészeti példa alapján keresi annak irodalmi megfelelőjét. Roppant izgalmas tanulmány ez, mely egyben a kötet záró tanulmánya, tehát hangsúlyos helyen szerepel: a kezdőpont Balassi, a végpont a haiku – s mindezek után még egy eszmefuttatás a csendről, a 20. századi irodalom kulcs- problémájáról: a közlés lehetetlenségéről... Tudatos (és kitűnő) szerkesztés ez, s a záró sorok ismét elevenünkbe találnak; Vadai műve önreflexív („Minden körülírás hazugság”), sőt, mondhatjuk azt is, önironikus színezetű.

E tanulmánykötet szerzője szereti az irodalmat, szerelemből szereti, s ezt minden sora sugallja, nem áll sem kívül, sem felül – benne áll. A hagyományban? Az irodalomban. Mindamellet, hogy széles történeti, filozófiai, társadalmi háttérrel nyújt, pontos és alapos – s a különböző értelmezéseket bemutatja, néhol alátámasztja, s néhol megkérdőjelezi azok érvényességét –, a további kutatásokhoz új kapukat nyit meg, ötletekkel szolgál, s felhívja bizonyos hiányosságokra az irodalmárok figyelmét. (*Tiszatáj könyvek, 2002*)